

**Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Kommunikáció Doktori Program**

Fodorné Tóth Krisztina

**Kommunikációs poliszémia és fogalmi széttartás: a kommunikáció és
társszavainak értelmi mintázata az ezredforduló magyar írásos
köznyelvében**

**Témavezető: Dr. Szépe György
az MTA doktora, professor emeritus
Pécs, 2011**

Köszönettel tartozom mindenekelőtt témavezetőmnek, Dr. Szépe Györgynek, aki lankadatlan erővel, kifogyhatatlan türelemmel, mély emberséggel és bölcsességgel egyengette az értekezés útját. Köszönet illeti továbbá Dr. Horányi Özsébet, a Kommunikáció Doktori Program vezetőjét, személyre szabott figyelméért és megvilágító szakmai tanácsaiért.

Pécs, 2011. március 28.

Tartalom

1.	Bevezetés: a kommunikációfogalom értelmezési mintázata	4
2.	Szférikus társas tudás, alakuló kultúra és a nyelvhasználat.....	11
2.1.	A szférikus nyelvhasználat mint a társas tudás része	13
2.2.	A nyelvi gyakorlat szerepe a fogalmak és a szociális reprezentációk alakulásában	15
2.3.	A szférikus szó- és lexikonhasználat a participáció perspektívájából	20
3.	A <i>kommunikáció</i> mint lexikai egység; jelentés, értelmezés és kontextus	25
4.	A <i>kommunikáció</i> poliszémiája köznapi szövegekben: korpuszkutatás	32
4.1.	Hipotézisek.....	32
4.2.	A lexikai egységek nyelvi kontextusa	32
4.3.	A korpusznyelvészet mint módszer: előnyök és korlátok a probléma szempontjából	34
4.4.	A <i>Magyar Nemzeti Szövegtár</i> mint kutatási terep	37
4.5.	Az adatgyűjtés és a feldolgozás: a kommunikációs szöbokor.....	41
5.	Kutatási eredmények: a kommunikációs szöbokor elemeinek előfordulásai és kollokációi.....	44
5.1.	Előfordulási gyakoriságok.....	44
5.2.	Sajtószövegek: a beteg nem képes kommunikálni, a politikusok között nincs kommunikáció	49
5.2.1.	Forrás, téma, definíció.....	49
5.2.2.	Kollokációk: elsődleges specifikálók	61
5.2.3.	Kollokációk: másodlagos és harmadlagos specifikálók	69
5.2.4.	Jellemző referenciális irányok a sajtószövegek alapján	74
5.3.	Hivatalos szövegek: kommunikációs program, stratégia, rendszer.....	76
5.3.1.	Műfaj, beszélő, tematika.....	76
5.3.2.	Kollokációk: elsődleges specifikálók vagy azok hiánya	79
5.3.3.	Kollokációk: másodlagos és harmadlagos specifikálók	83
5.3.4.	Jellemző referenciális irányok a hivatalos szövegek alapján	85
5.4.	Személyes szövegek: kétoldalú kommunikáció, azaz valódi párbeszéd	87
5.4.1.	Forrás, műfaj, téma.....	87
5.4.2.	Kollokációk: elsődleges specifikálók	93
5.4.3.	Kollokációk: másodlagos és harmadlagos specifikálók	97
5.4.4.	Jellemző referenciális irányok a személyes szövegek alapján	98
5.5.	Szépirodalmi szövegek: cenzúrázatlan és kifejezésszerű kommunikáció	100
5.5.1.	Tematika és definíciók	100
5.5.2.	Kollokációk elemzése.....	102
5.5.3.	Jellemző referenciális irányok a személyes szövegek alapján	105
5.6.	Az eredmények összegzése: gyakorisági és variációs sajátosságok.....	106
6.	Összefoglalás és konklúzió.....	120
8.	Ábrák jegyzéke.....	130
9.	Irodalom	132

1. Bevezetés: a kommunikációfogalom értelmezési mintázata

A *kommunikáció* keresőszóra a legismertebb internetes keresőoldal adatbázisa körülbelül 4 120 000 találatot ad 2010 tavaszán (angol változatára 250 000 000, a német variációra 22 100 000, a franciára 22 500 000 a talált előfordulások száma, keresési beállításoktól függően¹). Az első találati oldalon szinte kizárólag definitív célú tartalmak, illetve gyűjteményes webhelyek (mint a lap.hu oldalak) láthatók. A következő oldalakon aztán egyre növekvő arányban tűnnek fel a PR- és reklámvállalatok honlapjai, valamint az olyan szószerkezetek, amelyek szemmel láthatóan a *kommunikáció* mint hívószó² jelentéskörének szűkítésére szolgálnak (például „belső kommunikáció”, „erőszakmentes kommunikáció”, „non-verbális kommunikáció”, „külső-belső vállalati kommunikáció”). A kétféle találat típus azonban egyirányúként is értelmezhető, legalábbis a jelentés-konkretizálás törekvésének szempontjából. Hiszen a vállalat neve, mint olyan szószerkezet, amelyben előfordul a *kommunikáció* tag, használati módját tekintve szintén jelentésszűkítő tényező: a cég az olyan tevékenységek egyikével foglalkozik, amelyeket szokásosan kommunikációs-nak nevezünk.

A találatlista 2000-ben (ugyanezen keresőoldalon) sokkal heterogénebb tartalmú eredményt hozott: az első találatok között arányaiban jóval kevesebb volt a definíciós oldal, és sokkal több a vállalati, céges honlap. Ez utóbbiak között pedig az adott kulcsszóra kapott találatok között azóta jóformán teljesen háttérbe szorult, számítástechnikai forgalmazó és szolgáltató, valamint mobiltechnikával és távközléssel foglalkozó szervezetek reklámoldalai voltak túlsúlyban; a másik nagy halmazt pedig a marketing és public relations vállalatok alkották.

Mind a tíz éves periódus két végpontján jelentkező különbségek, mind az azonosságok mutatják: a *kommunikáció* – magyar nyelvi közegben mindenesetre – egy adott időszak hívószava, „forró szava” (volt), amelynek előfordulási gyakorisága messze túlmutat a jól körülhatárolható meghatározások területén. A „hot word” vagy „hot phrase” („forró szó”, „forró kifejezés”) szerkezet többféle használati módja egyikeként vizuálisan kiemelt szót/kifejezést jelent, amely egy digitálisan publikált szöveges dokumentumban ugrópontként működik; másutt úgy fordul elő, mint egyszerűen figyelemfelkeltő, érdeklődést ébresztő kifejezés.³ Ezen értelmezések kifejtéseként beszélhetünk a *forró szóról/forró kifejezésről* úgy, mint kulcsszóról, önmagán túlmutató, konnotációinak társadalmi megítélése révén különös figyelmet keltő szóról/szószerkezetéről (a továbbiakban *forrószó*, *forró kifejezés*). Ezek egy adott időszak egy körülhatárolt társadalmi-kulturális közegében produkált szövegekben különösen sűrűn fordulnak elő, a velük leírható témák túlsúlyával egyetemben, azaz fokozott használati aktivitást mutatnak. A forrószót / forró kifejezést tartalmazó közeg nemcsak egy vagy több tudományos diszciplína aktuális diskurzusa lehet, hanem akár egy beszélőközösség mindennapi interakcióinak meghatározott színtere vagy színtércsoportja is. Ilyen forró kifejezésekre példák egy-egy szakmai közegben és annak holdudvarában egy adott időszakra az „evolúció”, az „antropológia”, az „innováció” vagy a „konnektivizmus”.

¹ Google találatlista, 2010. május 10.

² A dolgozatban a továbbiakban dőlt betűvel írom a „kommunikáció” betűsort, amikor műszóról, és normál betűkkel, amikor a fogalomról van szó. A műszó előfordulását konkrét példákban idézőjellel jelölöm.

³ Lásd pl. John, Packer 1995, 430–432

A fokozott használati aktivitás nem csupán azt jelenti, hogy egy-egy adott korszakban például több az „innovációs” téma tudományos kutatás főáramában, hanem azt is, hogy hirtelen sokan kezdenek „innovációról” beszélni a mindennapokban, nem fordítva különösebb figyelmet arra, hogy a jelölt jelenséget pontosan meghatározzák. Magának a szónak a használata – többé vagy kevésbé adekvát módon – biztosítja a beszélő szemében a diskurzus főáramában való részvétel érzetét, illetve egy adott, az ő számára értékkel rendelkező (referencia)csoporthoz való tartozást, mint annak nyelvi kritériuma. Ennek az élménynek azonban nem feltétlenül feltétele az, hogy a beszélő a kifejezést pontosan a közösség által előírt módon használja; elegendő egy elnagyolt, körülbelüli megfelelés vagy kapcsolódás. A nyelvtudományban hasonló jelenségre utal a divatszó-használat, illetve a nyelvi sznobizmus jelenségeinek egyike.⁴

A *kommunikáció* beilleszkedik ezeknek a forrásszavaknak a sorába, ráadásul úgy, hogy terminus technicusként nincs, és úgy fest, a közeljövőben nem is lesz általánosan elfogadott, egyetlen meghatározása, sem a kommunikációtudományokban, sem azokon kívül.⁵ A kommunikáció csupán a tudományos diskurzust alapul véve sem kezelhető egységes, jól körülhatárolható fogalomként.⁶ Ennek eredője a kommunikációsnak nevezhető jelenségkör méretében és helyében keresendő. Mérete szerint szinte beláthatatlanul sokféle területet foglal magában: a társadalmi nyilvánosságtól a médiaközlemények hatásain, valamint a politikai és kereskedelmi célú befolyásoláson át a mindennapi viselkedés elemeinek társas jelentőségéig, a gépi és biológiai információ-továbbítás sajátosságaiig (sőt az anyagok fizikai továbbításának metaforikus példáiig). Helye szerint pedig ez a rendkívül diffúz jelenségkör valahol az egymástól eltérő tudományágak és tudományos diszciplínák, illetve a köznapi jelenségszféra halmazainak metszetében lehet.⁷ Lehet, mivel a határai mozognak, és így holléte csak foltszerűen, körülbelül mutatható ki, nem pedig pontosan, élesen körvonalazva. Ennek a foltszerűségnek pedig nem okozója ugyan, de mindenképpen releváns eleme a magyar nyelvi környezetben a forrásszavak közé való – akár átmeneti – bekerülés.

A különböző tudományos diszciplínák/szerzők/szövegek a következőképpen kezelik a fenti helyzetet:

- A) vagy meghagyják a kommunikáció fogalmát ebben a foltszerű, metszeti állapotában: ez a hozzáállás megnyilvánulhat nagyon széles spektrumot magában foglaló fogalomkörülhatárolás formájában, esetleg (tankönyvek és ismeretterjesztő szövegek esetében) a meghatározások felsorolásszerű egymás mellé illesztésében;

⁴ Rajsli 2005, 102

⁵ Domschitz 2004, 1–8

⁶ A kommunikációtudományok definíciós irányairól lásd a függelék.

⁷ Lásd pl. a kommunikációkutatás helyét Rosengren tipológiájában (Rosengren 2008, 38–39): a pszichológia és a szociológia szintjén (egyén és társadalom); lefedve a szocializáció ágenseit (kontroll és kommunikáció); keresztezve az intézményi dimenziót – pl. gazdaság, jog, politika stb. – ; lefedve tér és idő dimenzióját. A tipológia természetesen Rosengren saját kommunikációkutatás-értelmezését tükrözi (és mint ilyen maga is a kommunikációkutatás része), ám jól példázza a kommunikációs jelenségkör interdiszciplináris és több szakma metszetét képező jellegét.

B) vagy pedig igyekeznek a saját perspektívájukból legfontosabb szegmenst hangsúlyozni. Ez a fogalom saját paradigmában való körülhatárolása, azzal a céllal, hogy eszmerendszerükben egyértelműen hivatkozhasználnak rá.⁸

A köznapi kontextusok szükségszerűen eltérő módon kezelik a fogalmat, hiszen a köznapi diskurzusok során jóval ritkábban van szükség egyértelmű meghatározásra; sőt, a használathoz a fent említett körülbelüli kapcsolódás is elegendő lehet.⁹ Ez azonban nem törli el, legfeljebb elrejtheti a jelenségkör széttartását a mindennapi információcserében. A kommunikáció így egyetlen fogalom helyett feltehetően fogalomkörre, fogalmak sorává vagy hálózatává válik; így a *kommunikáció* címkével jelölt fogalmi területnek több magja is van/lehet, kontextustól, kontextustípustól, annak tematikai, viselkedési és azon belül nyelvhasználati követelményeitől függően.

A *kommunikáció* szó a magyar nyelvi közegben sajátos (bár nyilván nem példátlan) státuszt foglal el. Az egyházi latin révén hosszú évszázadok óta jelen van a magyar nyelvben: az anyanyelvi beszélő számára, noha nemzetközi használatú szó, nem is tűnik feltétlenül idegennek. A huszadik század humán- és társadalomtudományi hullámainak köszönhetően azóta elterjedt szaktudományos műszóként is szerepel, különösen a század második felétől. Köznapi értelmezése (vagy inkább referenciája) a megújított átvétel után egyre inkább magára vette a fordításaként használt „közöl” szó helyett a kétoldalú, kölcsönös információcserét, valamint az ehhez kapcsolódó jelenségeket lefedő jelentéstípusokat. A rendszerváltás időszaka utáni, a globalizációs trendeknek egyre inkább kitett magyar kulturális-társadalmi viszonyok között pedig egyike lett azoknak a kifejezéseknek, amelyek bizonyos, magas társadalmi presztízsű körökben (például az újonnan kialakult, a nemzetközi üzleti életben mozgó menedzser-értelmiségnél, illetve a közélet szereplőinél) folyó diskurzusok szókincsének divatos elemeivé – és ebből következően is forrószóvá – váltak, ráirányítva ezzel a figyelmet mindennapi értelmezési körük bizonyos szegmenseire. Olyan szeletek ezek (például a kapcsolatteremtés és a befolyásolás, a hatásos retorika és a nem verbális üzenetek), amelyek az üzleties világszemlélet számára fontosak voltak, és ennek következtében a köznapi (például a mediatisált és a személyes) köznapi diskurzusokban előtérbe kerültek. (A gazdaságtudományokhoz kötődő kommunikáció-szemléletnek – például a marketingkommunikációnak – ma is létezik olyan vonulata, amelyben a kommunikációs folyamatok fő célja a partner befolyásolása.)

Az ezredfordulót közvetlenül megelőző, illetve követő időszak magyar közéletének alakulása tovább hangsúlyozta a közbeszédben a *kommunikáció* jelenlétét. Az 1998-tól 2002-ig tartó időszakban egy olyan csoport irányította az ország nyilvános politikai diskurzusait, amely a rendszerváltás utáni magyar politikai életben elsőként, ám egy, az adott időszak politikai kommunikációjában világszerte érvényesülő trendet követve¹⁰

- nagyon tudatos módon élt a politikai PR és általában a nyilvánosság előtt való megjelenés akár verbális, akár egyéb üzenetközvetítő eszközeivel,

⁸ Schiller 1996, 3–38; vö. Infante, Rancer, Womack 1990, 1997, 5–24

⁹ Fodorné 2009, 4–5

¹⁰ Norris 2000, 2003, 137–161

- üzeneteiben és imázsában igen erősen kapcsolódott a fent említett menedzser-értelmiség képéhez.

Az adott politikai csoportról kialakított-kialakult köznapi képben ennek folyományaként rendkívül hangsúlyosak voltak ekkoriban a kommunikációhoz kapcsolt elemek a társadalmi nyilvánosság összes szintjén (amelynek máig ható következményei vannak a magyar politikai stratégiákban és a politika általános megítélésében Magyarországon).¹¹ A rendszerváltás után gyorsan előtérbe kerülő nyugati üzleti, szervezeti és politikai modellek, valamint az ország közbeszédének átpolitizáltsága tehát együttesen hozta létre és erősítette a *kommunikáció* és társszavainak helyét a forrószavak sorában. (Sajátos módon a 2010-es parlamenti választásokat követően, legalábbis a politikai nyilvánosság oldalán, hasonló helyzet alakult ki, ami érdekes következményekkel járhat az időközben kissé „kihült” kommunikációs szóbokor státusára a közbeszédben.)

E dolgozat kiindulópontja nem pusztán az az egyszerű felismerés, hogy a *kommunikáció* szó többértelmű. (Noha minden kétséget kizáróan az, ráadásul úgy tűnik, hogy esetében valódi poliszemiával van dolgunk: használója a használat pillanatában általában tisztában van azzal, hogy milyen értelmet szánt neki, vagy legalábbis azzal, hogy milyen jelenségre vonatkoztatja.¹²) A fő kérdés az, hogy egy adott fogalomkör, amelynek fő megjelenítője egy, a köznapi diskurzusokban (adott történeti-társadalmi közegben) előtérben lévő szó / kifejezés

- az adott társadalmi-kulturális időszakban milyen értelmezési variációkat,
- illetve milyen, feltételezésem szerint ezekből levezethető fogalmi magot vagy magokat mutat.
- Azaz hogy a fogalomkör egyes jelenségeire vagy jelenségcsoportjaira utaló nyelvi címke/címkék használata milyen értelmezési tartományokat jelöl ki,
- és az egyes értelmezési irányok milyen mintázatban oszlanak meg, illetve fedik egymást az egyes köznapi diskurzusfajták viszonylatában.¹³

A *kommunikáció* esetében lényegesnek és vizsgálándónak gondolom ezt a kérdést, mivel a szó helyzetéből fakadóan

- A) sokféle köznapi diskurzusban, igen gyakran előfordul (különösen igaz ez többek között az ezredfordulós magyar köznapi beszédhelyzetekre);
- B) többféle szakmai – nem csupán kutatói, hanem gyakorló szakmai – közeg tekinti „saját” műszavának, illetve használja szakszóként, eltérő értelmezésben (ennek egyértelmű tanúságát adják azok a szakmai oktatásban széles körben használatos kommunikációs tankönyvek, amelyek egy-egy speciális jelenségkör tárgyalását a kommunikáció saját célra való meghatározásával nyitják).

¹¹ G. Fodor, Kitta 2009, 100–106

¹² Novák 2002, 277–278

¹³ A diskurzusfajták pontosítását lásd a 4. fejezetben.

Természetesen nincs szó arról, hogy a *kommunikáció* ebben a minőségében egyedülálló lenne. Úgy vélem, csupán kirívó példája egy általános társadalmi-nyelvi jelenségnek. A szemantikus homályosság vagy elmosódottság alapvető velejárója a természetes nyelveknek, azok társadalmon belüli, időben és térben változékony használatának. A *kommunikáció* kifejezés (és más, hasonlóan viselkedő kifejezések, de nem a nyelv minden szóba jöhető lexikai egysége) esetében azonban meglátásom szerint valamivel többről van szó. Mivel tudományos műszóként, többféle szakterület szakszavaként és köznapi kifejezésként egyaránt használatos – s ezzel összefüggésben van, hogy bizonyos körülmények között forrószóként, illetve divatszóként is szerepel –, kiemelt példája lehet a fogalmi elmosódottság egy speciális alosajta vizsgálatának. Ezen alosajtra valószínűleg különösen jellemző a szférikus értelmezési halmazok kialakulása, azaz a különböző társadalmi-kulturális szférák és helyzetek szerint szisztematikusan eltérő értelmi irányok vagy akár tartományok jelenléte (részletesebben lásd a 2. fejezetben). A dolgozat és az alapját képező kutatás azokat a kérdéseket hivatott megválaszolni, hogy a *kommunikáció*-nál

- A) bizonyítható-e a napi tapasztalat mutatta, többé-kevésbé (legalábbis egy adott időszakban és közege érvényesen) stabil szférikus értelmezési halmazok megléte;
- B) ha igen, ezek kirajzolnak-e valamilyen szisztematikus értelmezési mintázatot;
- C) ha igen, az ezen belüli értelmezési variációk milyen meghatározó jegyeket tartalmaznak, milyen fő irányokat vesznek;
- D) s mindebből következtethetünk-e arra, hogy magának a fogalomnak van több elágazása, több magja.

A fenti kérdések számos szempontot, ráadásul igen széttartó megközelítéseket vehetnek fel, amelyek hiánytalan végigvitele messze meghaladja egy disszertáció kereteit. Ezért előljáróban iparkodom tisztázni, hogy ezek közül melyek azok, amelyek körüljárására ez alkalommal semmiképpen nincs lehetőségem, vagy amelyeket nem is áll szándékomban vizsgálni.

Dolgozatomnak nem tárgya sem a nemzetközi vagy akár a magyar kommunikációkutatás részletes (akár szinkrón, akár diakrón) leírása, sem pedig az egyes, a *kommunikáció*-t műszóként használó tudományos diszciplínák kommunikációs szóhasználatának összevetése. A kommunikáció tudományos diszciplináris beágyazottsága vagy annak reflexiója nem tartozik az általam felvetett kérdések közé, sem abban az értelemben, hogy milyen szakmák „illetékesek” a kommunikáció meghatározásában, sem pedig a tudományágak kommunikációképének nézőpontjából. Meggyőződésem, hogy bár egy adott kifejezés vagy kifejezéscsoport köznapi értelmezési mintái nyilvánvalóan nem függetlenek a szaktudományok problémahorizontjától és értelmezési nyálábjaiktól, vizsgálatuk alapvetően más problémákat vet fel. A kommunikációkutatás, sőt általában a tudományos diszciplínák és azok nyelvhasználata a maga erőteljes fogalmi strukturáltságával és reflexiós kötelezettségével merőben eltérő kérdésselvetést, kutatási kereteket, terepet és módszereket kíván, mint az általam célul kitűzött köznapi értelmezések felderítése. Hogy az elhatárolás minél világosabb legyen, a dolgozatban a „köznapi” megjelölést a „nem tudományos” értelmében, a

tudományos beszédhelyzetekkel és nyelvhasználatról elválasztva használom, a vizsgálat során pedig tudatosan kerülöm a deklaráltan tudományos minták elemzését.

A vizsgálódásban a fentihez hasonló okok miatt nem kapnak helyet a kommunikáció mibenlétével foglalkozó mintaelemek, azaz azon szövegek, amelyeknek kifejezetten témája valamilyen szintű válaszadás a „mi a kommunikáció?” kérdésre. Az ilyen megnyilatkozás-együttesek létrejöttének feltétele a kommunikáció-értelmezés reflexiója: a beszélőnek el kell gondolkodnia azon, hogy mit ért kommunikáció alatt, majd ezt legjobb tudása szerint rögzítenie kell, eköré felépítve mondanivalóját. Így tehát más kategóriát képviselnek, mint az ezt a kérdést egyáltalán nem tárgyaló vagy legalábbis tárgyalását nem a középpontba állító megnyilatkozások. Kutatásomból ezzel együtt nem zárom ki azokat a szövegeket, amelyekben kommunikáció-definíció található, ám elválasztom a más célú szövegben megjelenő definíciók feltérképezését attól a helyzettől, amelyben egy szöveg kimondottan a kommunikáció-meghatározás, egyfajta kommunikáció-kép leírása céljával születik meg. Hiszen míg az előbbieket a kétségtelen reflexió ellenére nem befolyásolja számottevően a definíció jelenléte, az utóbbiak erre épülnek, tehát szerkezetük is ennek megfelelően alakul. Nem került sor így ez alkalommal például a kommunikációs tankönyvek és a kommunikációs tárgyú ismeretterjesztő műfajok egészének vagy részleteinek elemzésére. A „kommunikáció-magyarozó” célú szövegek mellőzésének másik indoka az a (talán sajátosan magyar, ebben a kultúrkörben mindenesetre jellemző) jelenség, hogy a kommunikáció mibenlétéről a szaktudományokon és azok határterületein túl általában „nem szokás” eszmét cserélni, tehát a köznapi interakciókban ez nem túlságosan gyakori.

A dolgozat felütésében utal a forrőszavak kategóriájára. Ugyanakkor nem írja le részletesen a forrőszavak vagy a rokon divatszók viselkedését, és nem is tesz kísérletet erre. A kutatás tárgya nem a forrőszavak tulajdonságainak számba vétele, bár a *kommunikáció* nevezhető – legalábbis egy adott közegben – forrőszónak. Forrőszó volta azonban csak egyik oka annak, hogy a kutatás középpontjába került, egy körülmény, ami hozzájárul a vizsgált lexikai egység(csoport¹⁴) sajátos helyzetéhez, nem pedig maga a probléma. Kérdés ugyan a *kommunikáció* mint lexikai egység viselkedése adott körülmények között, de ennek megválaszolásából nem következik, hogy viselkedésének (fő) oka forrőszó jellege lenne; sőt, a vizsgálat nem elsősorban a viselkedés okát, hanem részleteit és az abból levonható esetleges következtetéseket (például fogalmi kérdéseket) hivatott felderíteni.

A disszertáció tárgya tehát a szerző vélekedése szerint nem vagy alig reflektált, rejtetten strukturált (ám történeti és társadalmi meghatározottságú), a köznapi nyelvhasználatban megmutakozó értelmezési elágazások egy bizonyos szempontú mintázata. Röviden: a kutatás és így a dolgozat legelső kérdése az, hogy a köznapi beszédhelyzetek szereplői¹⁵ mit mondanak (írnak) a kommunikációról, amikor nem kifejezetten ezen gondolkodnak – hangsúlyozottan nem kutatói, illetve tudományos beszédhelyzetekben, hanem mindennapi interakcióik során. A nyitókérdésből eredő, a mögöttes kategóriákat firtató „mit *gondolnak róla*, amikor nem ezen gondolkodnak?” kérdés vezet – a kommunikációs jelenségkör speciális helyzetéből adódóan – ahhoz a feltételezéshez, hogy a kommunikáció fogalma vagy

¹⁴ A csoport indoklását lásd a 4. fejezetben, a kutatás leírásánál.

¹⁵ Akik semmiképpen nem kommunikációkutatók, sőt nem is „tudósok”, legalábbis az adott megnyilatkozás megalkotásának során nem tudós vagy kutató módjára járnak el.

reprezentációja esetében talán több fogalomról/reprezentációról/értelmezési magról beszélhetünk. Természetesen nincs reális lehetősége annak, hogy egyetlen kutatás (vagy akár kutatások belátható sora) a teljes köznapi interakció-repertoár kommunikációs értelmezés-variációit és az azokból adódó összes következtetést lefedje; így dolgozatomban igyekeztem lehatárolni a kérdéseim által kijelölt területet, valamint ennek megfelelően kutatásom terepét. A disszertáció nem vállalkozik többre, mint egy adott történeti-társadalmi szakaszban az élő nyelvhasználatból leszűrhető pillanatkép felvillantására, amely különféle beszédhelyzetekben keletkezett, írásban rögzített szövegek értelmezéseiből áll össze. Tudatában vagyok annak, hogy eredményeim érvényessége korlátozott, s hogy vizsgálatom egy adott irányba nyitott hosszú út első lépéseit jelentheti csupán.

A disszertáció szerkezete által meghatározott út a probléma kijelölése felől annak elméleti megalapozásán keresztül vezet a konkrét empirikus eredmények, majd azok értelmezése, összegzése és a következtetések megfogalmazása felé. A következő két fejezet adja meg a fent meghatározott téma elméleti keretét, olyan módon, hogy a kétségtelenül rendkívül széles spektrumból a vizsgálódás szempontjából releváns kulcsfogalmak mentén választja ki és vonultatja fel azon megközelítések sorát (a teljesség igénye nélkül), amelyek segítséget nyújthatnak az empirikus adatok értelmezéséhez. A második és a harmadik fejezet ezt két különálló, bár egymástól nem független nézőpontból teszi. A második fejezetben kapnak helyet azok a legalább részben a társadalom működését tárgyaló elméletek, amelyek a nyelvhasználatot, és azon belül a lexikont a szférikus társadalmi tudás részének és reprezentánsának tekintik. Ennek fő funkciója kijelölni a nyelvi gyakorlat, illetve a szóhasználat által betöltött szerepet a társadalmilag osztott fogalmak vagy reprezentációk alakulásában. A harmadik fejezet, közelítve a konkrét kutatáshoz és annak módszereihez, a szemantika és a pragmatika oldaláról mutat be egy olyan pár-megközelítést, amely a lexikai egység aktuális értelmét elsősorban közvetlen (nyelvi) kontextusa alapján megadhatónak véli. A közvetlen nyelvi kontextus felderítésének igénye vezet aztán a kutatás terepéhez és módszeréhez, megalapozva a módszerválasztás indokoltságát. Míg a második fejezetben az a kérdés, hogy *honnan* érdemes a kommunikációfogalmat vizsgálni, és *hol* érhetjük tetten, a harmadikban az, hogy *hogyan* vizsgálhatjuk. Természetesen mind a második, mind a harmadik fejezetben előkerülő nézőpontok részletes taglalása és reflexiója külön-külön is kitéhetne egy-egy, tisztán elméleti irányultságú dolgozatra. A szerző tehát ebben a döntően empirikus indíttatású munkában főként a kulcsfogalmak különféle elméleti vonulatokba való beágyazottságának rögzítésére szorítkozik. A negyedik fejezetben olvashatók a fent körvonalazott kérdésekre irányuló konkrét kutatás hipotézisei, amit a vizsgálódás szintén nyelvtudományi, közelebből a korpusznyelvészet felől meghatározott módszerének kifejtése követ. Az ötödik fejezetet teljes egészében a kapott eredmények rendszerezett leírása és összegzése tölti ki, az utolsó szövegrészben pedig a hipotézisek és az eredmények összevetése, s az ezekből levonható tanulságok kerülnek rögzítésre, beleértve a vizsgálódás esetleges jövőbeli irányait is.

2. Szférikus társas tudás, alakuló kultúra és a nyelvhasználat

A *kommunikáció* napjaink magyar viszonylatai között olyan műszó, amely erőteljesen, viszonylag régóta jelen van a köztudatban. Néhány évtizede pedig kategorizációja, szociális reprezentációja folyamatosan zajló, jelentős változáson megy keresztül:

- A) a hetvenes évek második felétől előtérbe kerülő „kommunikációtudományok” szóhasználatára folytán;
- B) a rendszerváltás utáni társadalmi-gazdasági-politikai átalakulások nyelvhasználati vonzatai révén;
- C) mivel az információs társadalom koncepciójához kapcsolódó IKT-lexikon (az információs és kommunikációs technológiákhoz kötődő szókinccs) a mindennapi diskurzusok eszközévé vált.

A változó realitásként tételezett környezet a kognitív tudományok alapfogalmai közé tartozik. A változékony környezet és a nyelv (nyelvhasználati módok) kapcsolata azonban egyre kevésbé képzelhető el egyszerű ingerhatás-típusú folyamatként. A nyelv ugyanis szintén a (kognitív) környezet része, s egyben a primer és a társadalmi környezetre vonatkozó kogníció eszköze.¹⁶ A mindenkori egyénnek „ready-made” kategóriarendszert ad, amely azonban nem képzelhető el rögzítettként, csak az egyén rálátásának egy-egy pillanatában. Az egyén ugyanis (minden egyén), amellet, hogy kognitív folyamataiban keretként kezeli, a környezeti változásoknak megfelelően folyamatosan alakítja is a maga számára a kategóriákat. Ezen átalakítások egy része az egyedtet magában foglaló társadalom/kultúra számára is funkcionálisan használható lesz (mondjuk mert a társadalom egészét vagy meghatározó csoportjait érintő környezeti változásra reagál). Feltehetően ezek a módosulások épülnek be magának a nyelvnek a használatába, majd adott esetben magába a nyelvi kategóriarendszerbe, folyamatos alakulásra készítve azt. A szemantikai változások emellett természetesen a meglévő nyelvi kategóriák hatását is mutatják az újabb kategorizációs folyamatokra – hiszen az adott pillanatban rendelkezésre álló kategóriarendszer nyelvileg kódolt, így kézenfekvő alap a további kategorizáláshoz.

A szó az ezredfordulás magyar nyelvi környezetben erőteljesen magas presztízsű, illetve státusú társadalmi csoportok, például:

- politikusok
- professzionális kutatók
- új, nyugati stílusú vállalati vezetők, döntéshozók

által, illetve bizonyos konvencionális-formális beszédeseményekben/műfajokban (például felszólalások, beszámolók, tanulmányok, sajtónyilatkozatok) használatos beszédmód szókinccséhez kapcsolódott. Ez a jelenség analóg lehet azzal, amire Schiller¹⁷ hívja fel a figyelmet: az aktuális társadalmi-történeti helyzet, közhangulat (Schillernél az amerikai munkásmozgalmak) hatással van a kommunikációkutatásra és mind a tudományos, mind a köznapis kommunikációfogalomra (a tömegkommunikációról és a nyilvánosságról való gondolkodás).

¹⁶ Győri in Komlósi, Houtlosser, Leezenberg (szerk.) 2003, 83–88

¹⁷ Schiller *i.m.*, 3–38

A ma jellemző köznapi (magyar) kommunikáció-kategória legalább kétféle eredetre mutat: részben a médiumok közleményeiből, részben pedig a tudományos kutatások eredményeinek egyszerűsített, popularizált, illetve szakmai praxisba átültetett változataiból szűrődik le. Mindkét iránynak megvan a maga vetülete az egyéb típusú köznapi közleményekben (például magánbeszélgetésekben, internetes hozzászólásokban, politikai beszédeseményekben). A kétféle típusú forrás természetesen több szálon is összefügg, például:

- A) a médiumok közleményei bizonyos szakmai gyakorlatok eseményei közül válogatnak,
- B) bizonyos szakmai gyakorlatoknak létfeltétele az aktuális, és így a mediális közleményekben is megjelenő tematika figyelemmel kísérése, illetve legalább részleges követése.

A fent (lásd 1. fejezet) jelzett helyzet szerint a köznapi kommunikációfogalom minden bizonnyal több elszigetelt, jól elkülöníthető kategóriát, jelentéskört fog át. A kategóriák határai kézenfekvő módon egyfelől szakmai területenként (egyben társadalmi csoportonként) változnak, másfelől időben folyamatosan mozognak, alakulnak.

A *kommunikáció* szó bármilyen köznapi beszédhelyzetben vagy szakmai praxis során alkotott verbális szövegben fellelhető.¹⁸ Ezzel nyilvánvalóan nem jár együtt az, hogy a vele a magyar nyelvben a megnyilatkozásokban való használat során jelölhető jelenségek teljes köre, vagy a vele címkézett fogalmak összessége is benne van ezekben az egyes megnyilatkozásokban. Az pedig még kevésbé, hogy a jelölhető jelenségek vagy a címkézhető fogalmak az egyes diszciplináris, illetve szakmai szövegek között cserélhetők lennének. Ezzel együtt a *kommunikáció* műszó mindennapi használata során, bár egyes, ritkább esetekben előfordul a vélt megértés¹⁹ vagy a felfedezett félreértés, a legtöbbször sikerül elérni a megértésnek (a szituáció működéséhez) elégséges szintjét. A többé-kevésbé problémátlan (működőképes) használat következtében feltételeznünk kell, hogy a *kommunikáció* lexémának és a szótó lemmájának megvan a maga helye minden egyes diszciplína és szakma lexikonában, amelyben előkerülhet. Ezek a helyek azonban – az egyes szótárak különbözőségéből fakadóan – nem lehetnek azonosak

- sem elhelyezkedés,
- sem vonatkozási kör (a referencia értelmében),
- sem a szótár egyéb elemeihez való kapcsolatok tekintetében.

A specializált szókincs mibenlétével és szerepével nem csupán a nyelvtudomány egyes ágai, hanem többek között a társadalomtudományi elméletek sokasága is foglalkozik. Berger és Luckmann²⁰ például az emberi nyelv funkciójáról alkotott koncepciójuk mentén értelmezik az egyes társadalmi szférák²¹ nyelvhasználatát. Számukra

¹⁸ Tematikusan például ugyanúgy a családterápia lépéseinél, mint a mobiltelefonos adatátvitel technikai részleteiben, vagy a marketingstratégia ismertetésében. (Sőt, a *kommunikáció* hangsor lehetséges vonatkozási tartománya nem csupán jelenségeket és eseményeket foglalhat magában, hanem egy másik szegmensében elméleteket, megközelítéseket, állításokat is, azaz maga is diszciplínaként jelenik meg.)

¹⁹ vö. Grice 1989, 1991, 22–57; Hamp 2006, 107–122; Terestyéni 2006, 25–37

²⁰ Berger, Luckmann 1969, 1980, 1998, 56–71, 104–181

²¹ vö. Horányi 2007 és a korábbiak, az *intézmény* fogalma (pl. Pete, P. Szilczl in Horányi, 2007, 42–101)

a nyelv felhalmozott tapasztalatok gyűjtőmedencéje, amelyben maguk a kategóriák tapasztalati táruk (s ezen funkciójukból következően tipizálják a tapasztalást is). Elképzelésük szerint az egymástól elkülönülő valóságsszférák szimbolikus reprezentációk építményei, saját szimbólumrendszerekkel, amelyek egyike a saját nyelv. A nyelv szemantikus mezőket vagy értelmi zónákat teremt, amelyeket maga határol körül és tagol a nyelvi szintek eltérései segítségével (szókincs, nyelvtan, szintaxis). Ilyen szemantikus mező a foglalkozás is. A szemantikus mezők szelektálják a mindennapi tapasztalást – ennek eredménye a mindennapi tudáskészlet és a kölcsönös tudások halmaza (a társadalmi tudáskészlet nagy részében rutin problémák megoldására szolgáló receptekből áll – ehhez kötődik a leíró jellegű tudás²²).

Tehát a kérdés nem az, hogy létrejön-e az adekvát értelmezés (mivel többnyire igen), hanem hogy a nyelvben adott összes lehetséges kommunikáció-értelmezés közül hogyan (mi alapján) és mit választanak (alakítanak ki) a résztvevők a konkrét beszédhelyzetek vagy azok bizonyos meghatározott fajtáinak alkalmával. A választást valószínűleg nem pusztán az aktuális beszédhelyzet egyedi sajátosságai befolyásolják, hanem annak típusa is, amelyet besorolhatunk valamilyen társadalmi szférába, és mint annak alfajához, lexikont (és ahhoz fogalmi hálót) rendelve hozzá. Ennek feltételezése mindenestre egy magyarázatát adhatja az egyes köznapi szövegekben a *kommunikáció* körül világosan megmutatkozó kategorizációs eltéréseknek.

2.1. A szférikus nyelvhasználat mint a társas tudás része

A nyelvhasználatot, s azon belül a lexikont a dolgozatban a szférikus társas tudás elemeként és reprezentánsaként kezelem. Ez a perspektíva a tudásszociológiától és a mezőelmélettől kezdve számos közismert társadalomelméleti irány része. Azonban nem csupán a szociológiai vagy a társadalomfilozófiai munkákban kerül elő: a szociálpszichológia, a kognitív pszichológia egyes vonulatai, a nyelvészociológia, a szociolingvisztika és a nyelv antropológiája szintén a társadalmi beágyazottság felől (is) tekint mind általában a nyelvhasználatra, mind magára a szókincsre. Ebben a fejezetben a szférikus nyelv- illetve szóhasználat társadalmi jelentőségére utaló vonalat vázolom fel, a teljesség igénye nélkül. Célom elsősorban az egyes szférák között változatlan formában mozgó lexikai elemek értelmezési variációinak a szférikus társas tudás és az ezt mutató szférikus nyelvhasználat felőli indoklása. Ehhez főként néhány klasszikus szociológiai, társadalomfilozófiai munkát, azok utóéletének darabjait, Moscovici szociálisreprezentáció-elméletét (a szociális konstruktivizmus néhány megállapításával összevetve), valamint a Horányi-féle participációs elmélet idevágó kulcsfogalmait veszem alapul. Ez utóbbi indokoltságát elsősorban integratív és interdiszciplináris jellege adja, ami elősegíti a megalapozó munkák számomra releváns találkozási pontjainak rendszerezését.

Az adott társadalmi szférában (*mezőben, értelmi világban*; bár ezek a fogalmak nem teljesen ekvivalensek egymással sem, hasonló funkciót töltenek be, mint Horányi *intézmény* fogalma) adekvát nyelv- és fogalomhasználat képességét a participáció elméletéből

²² vö. Horányi 2007 és korábbiak *felkészültség* fogalmával (pl. Pete, P. Szilczl *i.m.*, 49–51; Horányi in Horányi, 2007, 246–264)

következően²³ tekinthetjük *felkészültségnek*, (a hagyományos társadalomelméletek perspektívájában tudásként jelenik meg). Ez a képesség teszi ugyanis lehetővé, hogy az adott ágens (jelen esetben cselekvő személy) hozzáférjen a mező diskurzusainak tartalmához, valamint hogy részt vegyen ezekben, és így kivitelezhesse a *problémamegoldó viselkedést*, ami a participáció ágensének alapbeállítódása. Amennyiben az ágens nincs birtokában a megfelelő szótárnak, a benne kódolt jelentések és fogalmak rendszerével együtt, nem képes a gyümölcsöző információcserére (legalábbis addig nem, amíg el nem sajátítja ezeket). Ugyanis nem megfelelő szótár és fogalomtérkép használatával a diskurzusban használatos fogalomtárnak csak egy része közös és a kölcsönös tudáselem; a le nem fedett elemek a vélt közös tudás tartományában²⁴ is elhelyezkedhetnek, megnehezítve ezzel a problémamegoldáshoz szükséges aktuális többlet-felkészültségek interakciók révén történő megszerzését.

A társas tudás szervezettsége és tartalma mezők (Bourdieu), szimbolikus értelmi világok (Berger, Luckmann), illetve szinterek, sőt intézmények (Horányi) szerint változik. A társas tudás a társadalmi csoportok tudása, amely az egyén mindennapi diskurzus-részvételeinek módjában és sikerességében reprezentálódik (vö. Bourdieu). A társadalmi csoportok rétegződése a szimbolikus viselkedés, illetve az azt meghatározó társas tudás tekintetében legalább kétféle lehet:

- A) szférikus (mezők, szinterek, valóságszeletek vagy szimbolikus értelmi világok) és
- B) hierarchikus (osztályok, magasabb és alacsonyabb státuszú csoportok).²⁵

A kétféle rétegződés a mindennapi viselkedésben összefonódik: a szinterek vagy mezők maguk is lehetnek hierarchizáltak, illetve egy általános hierarchiában az egyes mezők vagy szinterek maguk is alkothatnak szintet.²⁶ A tudásszerveződés hierarchikus jellegével ezen dolgozat keretein belül nem foglalkozunk külön; érdemes azonban folyamatosan szem előtt tartanunk, hogy a tudáselosztásnak mindig van hierarchikus dimenziója, és a tudásszerveződés mintáit (s azokon belül a nyelvi mintázatokat) ennek fényében is figyelemmel kísérni.

A tudás elosztására, szerveződésére, tartalmára és formájára, valamint felhasználásának módjára nézve az egyes szinterek, illetve intézmények, mezők előírásokat támasztanak. Az előírások minél pontosabb teljesítése elvileg lehetőséget teremt az egyén számára a mezőben / szintérben a magasabb (illetve stabilabb, megbecsültebb) státusz elérésére. Az előírásoknak (és a tudásnak) része a szintérben, illetve a mezőben adekvát fogalomhasználati és nyelvhasználati gyakorlat, amely egyben a szimbolikus hatalom gyakorlásának eszköze és

²³ Horányi uo.; Pete, P. Szilczl *i.m.*, 49–51 A participáció összefoglalását lásd Horányi, 2003, <http://ozseb.horanyi.hu/participacio/szinopszis7.1.htm> (utolsó letöltés: 2011. március 8.)

²⁴ A közös és a kölcsönös tudásról vö. Hamp *i.m.*, uo.

²⁵ A tudás szférikus szerveződése nemcsak az olyan klasszikus társadalomelméletekben jelenik meg, mint Durkheimé, Bourdieu-é, Bergeré és Luckmanné, Habermasé, hanem a szociálpszichológia és a szociológia határvonalán mozgó, Moscovici-féle szociálisreprezentáció-elméletben is. A hierarchikusság pedig például Bourdieu társadalomképének alapja, amely a kultúra versengő jellegét hangsúlyozza. Lásd pl. Bourdieu 2008 és korábbiak, Berger, Luckmann *i.m.*, Habermas 1985, 1992, Farr, Moscovici 1984, Moscovici 2000, 2002, 2008; Leezenberg in Komlósi, Houtlosser, Leezenberg *i.m.*, 70–75

²⁶ Ez természetesen függ a társadalom nyitottságától és komplexitásától, valamint irányításának módjától.

reprezentálója lehet.²⁷ Amennyiben tehát az ágens megfelelően (az adott színtérben elfogadott módon) használja a nyelvet, nem csupán a kölcsönös megértés célját érheti el, hanem felhasználhatja ezt a képességét (felkészültségét) arra is, hogy pozíciót biztosítson magának az adott közegben, illetve hogy pozícióját (legyen az valós vagy vágyott) kifejezze. Az érvényes nyelvi kód, közelebbről regiszter ismerete és alkalmazása a színtérben való adekvát nyelvi – és ennek révén kulturális – viselkedés feltétele, és mint ilyen, a beilleszkedés és érvényesülés legitim módja.

Leezenberg kultúrafelfogása²⁸ a kultúrát (a társadalom működésének módjaként) nem csupán versengő stratégiai viselkedések színtérének tekinti, hanem mint ilyet folyamatosan alakulónak és nyelvileg erősen meghatározottnak is. A kultúra a számára legitimációért versengő igények arénája, nem pedig társadalmilag osztott tudások, hiedelmek stb. gyűjteménye. A társadalmi versengés dinamikájában a kulturális tények és különbségek adott esetben stratégiai haszonnal rendelkezhetnek, illetve stratégiai célra felhasználhatók.²⁹ A stratégiai célú versengés mögött nem nehéz elgondolni a participációban alapuló problémamegoldást. Leezenberg ezen túl a kultúrának még két alapvető jegyét hangsúlyozza.

- A) A kultúra időben és térben változó, emberi cselekvés által alakított, produkált és reprodukált entitás („culture in the making”).
- B) A kultúra performatív karakterű: a társadalmi realitások kimondásuk által kreálódnak meg és legitimálódnak. A szociális kategóriák például sosem adóttak, hanem használatuk alapján, folyamatosan konstruálódnak és rekonstruálódnak – elnevezésük (címkézésük) által.

Ezekkel a jegyekkel kiegészítve a kultúra (és egyben a társadalom) képét, a mindennapi nyelvi gyakorlat jelentősége tovább növekszik. A nyelvi viselkedés performatív jellegűként való elgondolása, amint folyamatosan alakítja a kultúrát és benne a használt fogalmi kategóriákat, a nyelv- illetve szóhasználatot egy oda-vissza zajló alkotási folyamat aktív elemének mutatja.

2.2. A nyelvi gyakorlat szerepe a fogalmak és a szociális reprezentációk alakulásában

Leezenberg kultúráképe láthatóan rokon a társadalmi konstrukció folyamatán alapuló kultúra- illetve társadalomelméletekkel, amelyek Durkheim korai alapvetéseitől (hogy a világról alkotott reprezentációk, illetve elképzelések egyáltalán társas, illetve kollektív jellegűek is lehetnek, s ezek nem csupán az egyéni reprezentációk összességét jelentik³⁰) Gergen és Harré szociális konstruktivista munkáin át vezetnek a szociálisreprezentáció-elméletig. A dolgozatnak ebben a részében a hangsúlyozottan társadalmi szférák, illetve csoportok szerinti tudásszerveződést állítva középpontba, e két utóbbi irány: a szociális

²⁷ vö. Bourdieu *i.m.*, Leezenberg uo.

²⁸ Leezenberg uo.

²⁹ vö. Bourdieu társadalomfelfogásával

³⁰ Durkheim 2000 és korábbiak

konstruktivizmus és a szociális reprezentáció elméletének rövid leírása tűnik különösen hasznosnak.

Mind a szociális konstruktivizmus mint összefoglaló irány, mind a szociálisreprezentáció-elmélet, mint rivalis pszichológiai elmélet alapvetése az a felismerés, hogy a világról alkotott emberi elképzelések és ezek diskurzusai nem egyszerűen az objektív világ adott elemeinek tükröződései az emberi pszichében. Saját törvényszerűségekkel rendelkező társas konstruktumok, amelyek az emberi interakciókban alakulnak ki és formálódnak át.³¹ Ezek tartalmazzák a megismerést és a megértést strukturáló kategóriákat is (azaz maguk a kategóriák is a konstruktumok közé tartoznak), így nemcsak a megismerés eredménye, hanem a folyamatát irányító tényezők is társadalmi termékek. S mint ilyenek, korszakonként és társadalmi, illetve kulturális különbségek szerint változhatnak. „The terms in which the world is understood are social artifacts, products of historically situated interchanges among people. From the constructionist position the process of understanding is not automatically driven by the forces of nature, but is the result of an active, cooperative enterprise of persons in relationship.”³²

A világ megértése (és a világtudás) tehát a Gergen-féle szociális konstruktivizmus szerint társas cselekvés jellegű. „A világ megértésének fogalmai társadalmi termékek, melyek az emberek közötti történetileg beágyazott interakciók eredményeként jönnek létre. Az, hogy a megértés egy adott formája mennyi ideig uralkodik vagy meddig marad fenn, a társadalmi folyamatoktól függ, nem pedig az adott perspektíva empirikus érvényességétől. A „tárgyalásos-megegyezéssel” megértési formáknak kiemelkedő jelentőségük van a társadalmi életben, mivel kritikus kapcsolatban vannak szinte valamennyi más emberi tevékenységgel. A világ, kiváltképp a szociális világ, e tárgyalásos megegyezéssel megértési formák révén konstruálódik.”³³

Gergen a mentális reprezentáció túlságosan problematikusnak ítélt fogalma helyett a nyelvhasználat mint társadalmi gyakorlat feltérképezésében látja meg a tudás és a megértés vizsgálatának lehetőségét. A tudás és annak elemei ugyanis nem olyasvalamik, amik „vannak”, mondjuk valahol a fejünkben (és ilyen értelemben nem is mentális reprezentációk), hanem valami, amit „együtt csinálunk”. Az egyedi értelem kialakítása a „mi minek számít” folyamatosan alakuló és homályos (de legalábbis implicit) társas szabályai szerint történik. A megértés így nem más, mint folyamatos tárgyalások folyamata és eredménye is egyben; az értelem aktuálisan, ott-és-akkor érvényességgel alakulnak, még ha vannak is a konkrét helyzeteken átívelő, azok metszetében lévő elemeik. Ez a világ-konstruálási gyakorlat pedig nem csupán tükröződik vagy megjelenítődik a nyelvhasználatban, hanem *ott történik* és testesül meg. Logikusan a nyelvi viselkedés (nyelvi gyakorlat), és azon belül az egyes nyelvi elemek értelmezése (jelentése) is aktuális nyelvi- és társadalmi kontextuális szabályoknak van alávetve, amelyek nem csupán időben, hanem társadalmi térben – szférák, mezők, intézmények szerint – is változhatnak. Így a nyelvi elemek (köztük a lexikai elemek) nemcsak hogy az adott szűkebb kontextus és annak interakciói szerint kapnak aktuális értelmet, de az

³¹ Gergen 1985, 266

³² uo. 267

³³ László 2000, 291

aktuális értelem megalkotásánál eleve az elfogadható, vagy egyáltalán lehetséges jelentések szférikusán meghatározott halmazából indulunk ki.

Harré – a szociális konstruktivizmus egy másik ágának képviselője – nézőpontját deklarálta (részben) a nyelv szerepének középpontba állításából eredezteti.³⁴ Nem csupán azért tartja központi jelentőségűnek a nyelvet a társas tudás és megértés felderítésében, mert számos diszkurzív gyakorlat valamilyen nyelvi médiumban (nem feltétlenül verbális nyelvben) kerül végrehajtásra (nyelvi gyakorlat), hanem a nyelv nyilvánvaló kategorizációs funkciója miatt is. Harré „emocionológiája” (az „érzelemfogalmak” természetéről alkotott elmélete) kimondottan nyelvi-szemantikai orientációjú megközelítés: az érzelemhez köthető fogalmak vizsgálatát az azokkal kapcsolatban használatos lexikai elemeken keresztül látja megvalósíthatónak. „Ahelyett, hogy azt kérdezzük, "Mi a düh?", jobban tennénk, ha azt kérdeznénk, "Hogyan használjuk valójában a düh szót és más, köréje csoportosuló kifejezéseket ebben vagy abban a kulturális miliőben vagy helyzetben?"”.³⁵ Bár Harré itt kizárólag az érzelmekre vonatkozó fogalmak nyelvi meghatározottságáról beszél, amennyiben ez a nyelvi meghatározottság igazolható – s ezt Harré kritikusai sem vitatják³⁶ –, a perspektíva kiterjeszhető nem érzelmi jellegű szavakra és kifejezésekre is.

A szociális konstruktivizmus tehát reprezentációk helyett inkább fogalmak és diszkurzív tudáselemek mentén írja le az emberi tudást és megértést, de mindenképpen mint társas konstrukciót, amely folyamatosan, emberi interakciók során és által alakul (ki és át). A tudás aktuális-társadalmi-kulturális jellegét hangsúlyozó elméletként nem áll ellentétben a társas tudás szférikuságának tételezésével sem. Ráadásul a nyelvi gyakorlatnak a konstrukció színtereként és működési módjaként való meghatározása és az ebből fakadó nyelvi-szemantikai meghatározottság közelíti a később említésre kerülő kontextuális és használatelvű jelentésfelfogásokhoz.

A szociálisreprezentáció-elmélet – a szociális konstruktivista megközelítésekkel szemben – elsősorban reprezentatív funkciót ad a nyelvi produktumnak.³⁷ A klasszikus vizsgálat a pszichoanalízis nyelvi kategóriáinak különféle szövegekben való használatából következtet a francia társadalomban aktuálisan élő pszichoanalízis-képre, valamint az egyéni gondolkodást meghatározó társas tudáselemek jellegére, előállításuk és alakulásuk módjára. Moscovici számára a nyelvi gyakorlat leginkább kiindulópont, amely jól jelzi ugyan a zajló társadalmi és kulturális gondolkodási folyamatokat, illetve tükrözi azok aktuális állapotát, az önálló alakító erőt azonban az elméletalkotó nem ennek tulajdonítja. Ezt a funkciót a nyelvi gyakorlat és főleg produktum helyett az értelmi (fogalmi, képzet-) kategóriákra ruházza³⁸. A reprezentációkat az elmélet a valóság adott szempontok szerinti szelekciójára, értelmezésére és megjelenítésére használatos, társadalmi-kulturális kódként írja le. Reprezentációink felelősek azért, hogy a köznapi eszközökkel megismerhető világ teljes egészében szociális, azaz az ágens minden hozzá eljutó információt csak a társadalmon belül megosztott, közös

³⁴ Harré 1997, 145

³⁵ Harré 1986, 5 (Kövecses fordítása, vö. Kövecses 1997, 163)

³⁶ Lásd Kövecses uo.

³⁷ Moscovici 2008 és korábbiak

³⁸ például Moscovici 2002, 211–212

reprezentációkon keresztül képes befogadni, illetve értelmezni. A reprezentációk eszerint két alapvető funkciót töltenek be:³⁹

- A) konvencionalizálják a tapasztalatokat, meghatározott formába öntik, kategóriába helyezik és ezáltal egy adott világmodell részévé teszik őket (akár alakítás útján is, ha egyes információk nem illenek bele ebbe a modellbe). Ez a konvencionalizálási aktus teszi lehetővé, hogy egy-egy inger jelentősnek, értelmezésre méltónak tekintsünk-e, valamint hogy mi módon értelmezzük azt. Az adott társadalomban, adott pillanatban rendelkezésre álló, releváns előzetes konvenciók száma és jellege határozza meg az információ (inger) lehetséges jelentéseinek körét. Az aktuálisan elfogadható jelentést (értelmet) vagy inkább jelentéseket (értelmeket) pedig logikusan az adott kontextus tipikus és egyedi tulajdonságai. (A valóságnak ez a konvencionális volta csak külön erőfeszítések árán tudatosítható.)
- B) preskriptálnak: használatuk nem fakultatív, hanem gyakorlatilag kikerülhetetlen. A reprezentációkkal az ágens születésétől fogva állandóan találkozik, ezek jelölik ki megismerési folyamatainak keretét és irányát. E tekintetben a mindennapi interakciókhoz alapul szolgáló reprezentációk társadalmi alkotások, amelyeket az egyed készen kap, legfeljebb újragondolja, újraidézi, újra reprezentálja azokat. Ennek ellenére a reprezentációk nem monolit képződmények (bár bizonyos körülmények között merev tradíciókká is válhatnak), hanem saját léttel rendelkező társadalmi entitások, amelyek mozgékonyak, sőt változékonyak lehetnek; történetiségük és aktualitásuk van.

Moscovici a szociális reprezentációkat a valóságalkítás és -újraalakítás eszközeinek tekinti, amelyek igazán élesen olyankor mutatkoznak meg, amikor épp változáson mennek keresztül; (ki)alakítóik pedig naiv elméletalkotókként viselkednek, hiszen a világ-megismerés módjait hozzák létre és formálják (többnyire szisztematikus, szándékos, tudatos reflexió nélkül). A szociális reprezentációk gyakorlatilag dolgokként, jelenségekként működnek: a társas módon érzékelt valóság elemeiként. Más szempontból viszont (hivatásszerű) emberi tevékenység eredményei, mivel ágensek tettei és kommunikációja (beszélgetése) hozza létre és alakítja őket. Az ágensi tevékenységhez kötés egyértelmű kölcsönösséggel, kétoldalúsággal ruházza fel a reprezentációk működését: meghatározzák az egyed és a közösség gondolkodását, de egyben alakulnak is a társas aktusok révén. A „gondolkodó társadalom” tagjai folyamatosan teremtik, kinyilvánítják, megosztják és terjesztik a reprezentációkat, illetve azok variációit. A világ értelmezésének és a benne való eligazodásnak (problémamegoldásnak?) szüntelenül zajló folyamata ez, amelyben a szociális reprezentációk „specifikus megértési módként és a már ismert dolgok kommunikálásának módjaként funkcionálnak”.⁴⁰ A diskurzus, a beszélgetés szolgál ennek színteréül: a beszélgetések során ezen elképzelés szerint nyilvános együtt-gondolkodás zajlik.

Moscovici társadalomképe egy fő szempontból hasonlatos Bourdieu-éhez. *Dologiasított világában* a társadalmat szerepek és osztályok rendszere alkotja, amelyben az egyének szerepek és hierarchizált szférák képviselőiként jelennek meg. A helyzetek ezekből épülnek

³⁹ uo. 215

⁴⁰ uo. 227

fel, előírt viselkedési és azon belül nyelvi viselkedési elemekkel. Az egyén szerepét általában vett kompetenciája határozza meg, viszont egy szerepben való megjelenés feltételezett kompetenciákkal ruházza fel az egyént a többiek szemében. Moscovici azonban felvázol egy ezzel párhuzamos, de más törvények alapján működő, *konszenzuális világot* is, amelyben csoportokon belül szabad emberi diskurzusok zajlanak, az egyed fő tevékenysége a valóság értelmezése. A megfelelő viselkedés itt is jelen van, kötelező, elfogadott és tabuként kezelt témák, kérdések és nyelvi konvenciók formájában. Az egyedek viszont a vitatkozó csoportokon belül egyenlők. Az adott társadalmak és időszakok a konszenzuális világ diskurzusait megfelelő intézményes formákba rendezik (klubok, szalonok, páholyok, kávéházak, akadémiák). A szociális reprezentációk elemzése ennek a konszenzuális világnak a felfejtését segíti elő, mivel azok ebben kelnek életre és alakulnak tovább. A kétféle világ a társas tudás- és diskurzusszerveződés két dimenzióját látszik megjeleníteni (ha nem is maradéktalanul): a hierarchikus és a szférikus oldalt. A szociálisreprezentáció-elmélet ebben a vonatkozásban még egy funkciót tulajdonít a szociális reprezentációknak: hozzájárulnak a csoport szimbolikus határainak meghúzásához, és így a csoportidentitáshoz. A csoport határai oda kerülnek, ahol véget ér a közösen szervezett reprezentációs mező vagy terület.⁴¹ tehát a közös reprezentációk birtoklása a csoporthoz tartozás (egyik) feltétele.

A szociális reprezentáció folyamatai nyomán az ismeretlen egy létező, elismert, elfogadott kategória elemévé, így kezelhetővé és hivatkozhatóvá válik. A két fő folyamat a *lehorgonyzás* és az *objektifikáció* vagy *tárgyasítás*.⁴² A lehorgonyzás során *osztályozzuk* az ismeretlen jelenséget, összevetjük egy adott kategória prototípusaival (ebben a mozzanatban a szociális reprezentáció rokonságot mutat a prototípus-alapú jelentés- és értelmezés-elméletekkel), majd *megnevezzük* azt, azaz nyelvi kategóriához kötjük. Így egyszerre válik az új jelenség értelmezhetővé és lehetséges beszédtemává, a szociális reprezentáció pedig az eljárás szabályait és tartalmát adja. Minden szociális reprezentáció tartalmaz egy központi figuratív magot: az adott jelenséghez (személyhez, tárgyhoz, eseményhez, absztraktumhoz) közvetlenül kötött képzetek összességét, amelyek segítségével vizuálisan reprezentálja az adott jelenség csoportját (ebből táplálkozik a szociális reprezentáció ikonikus jellege). Ez kapcsolódik a megfelelő nyelvi címkéhez, lexikai egységhez (mondjuk a *kommunikáció*-hoz két beszélgető ember, vagy hálózatba kötött számítógépek, vagy pulpitus előtt beszélő előadó képe⁴³). A figuratív magba tartozó képzetek logikusan társadalmanként, kultúránként, időszakonként vagy akár társadalmi szféránként változhatnak. A társadalmi diskurzusok aktuális tartalmai és irányai természetesen ezzel összefüggésben szintén hatással vannak, illetve lehetnek rájuk.

A nyelvnek ebben az elképzelésben egyfajta támogató szerepe van: a gondolkodást segíti, előmozdítja a tapasztalatok konvenciók szerinti rendezését. A szó és annak szótári definíciója mint kategorizáló tényező, nyelvi címke jelenik meg Moscovicinél; a megnevezés(ek) során hozzákötődik az őt meghatározó reprezentációhoz, használatának pillanatában pedig konnotációival mintegy megidézi azt. Ahogyan az adott lexikai elem beilleszkedik a többi közé, a nyelv rendszerébe, az megadja a kategória lehetséges jelöltjeinek viszonyát más

⁴¹ László *i.m.*, 299

⁴² László 1999, 133

⁴³ Egy folyamatban lévő vizsgálat szerint ezek az ábrák láthatók a legnagyobb számban egyetemi hallgatók kommunikációról szóló rajzain.

kategóriák jelöltjeihez is. Az elmélet logikája szerint a reprezentációkat megidéző nyelvi címkék használata hozza működésbe vagy tartja fenn a jelentés-rendezési folyamatokat, vagyis a lexikai egységekben nemcsak tükröződnek, hanem aktivizálódnak is a reprezentációk. A reprezentációk maguk viszont logikusan nyelven kívüli entitások, a nyelvhasználatban csupán megjelennek, tetten érhetők vagy explicitté tehetők.

Moscovici ezek szerint nem a nyelv, hanem a forgalomban lévő képzetek és a diskurzusok mint értelemadó tényezők felől közelíti meg a társas tudásszervezés problémáját. A reprezentációk és nem a nyelvi kategóriák azok, amelyek tág értelemben egy jelenség adott társadalomban/csoportban aktuálisan érvényes képét adják. Így érintetlenül hagyja azt a kérdést, hogy mi történik akkor, amikor azonos lexikai elemek más-más kontextusban olyan eltérő értelmezéseket kapnak, amelyeknek alig-alig van metszetük. A szociális reprezentációk működéséből következően ilyenkor vagy több különböző szociális reprezentáció van ugyanahhoz a lexikai elemhez kötve, vagy az egyetlen szociális reprezentáció figuratív magja igen kevés támpontot tartalmaz.

Noha a szociális konstruktivizmus szakít a reprezentációval, s inkább fogalmakról beszél (mely kategória hagyományosan nem kevésbé problémás, mint a reprezentációé), egyes irányai gyakorlatilag a nyelvi címkékkal dolgoznak, amelyek hasonlóan működnek, mint a Moscovici szerint általuk előhívott reprezentációk. Világtudás-elemeket konstruálnak és formálnak át a mindennapi emberi interakciók során, aktuális társadalmi, kulturális (ezeken belül szférikus-csoportalapú) és időbeli feltételek szerint. A disszertáció alapját képező kérdések és a válaszadás szándékával végzett kutatás ezeknek a világértelmezés-darabkáknak a nyomába ered, bár nem a kategorizáció folyamatának vagy miértjének, hanem pillanatnyi állapotának felderítése a céljuk, egy körühatárolt fogalomkör esetében. Ehhez ad a szociálisreprezentáció-elmélet mind az alapjául szolgáló kutatásban (egy adott fogalmi kategória eltérő mezőkben vagy szférákban megvalósuló nyelvhasználatra épülő elemzésében), mind fogalmi sémájában (a reprezentációk funkcióiban és folyamatosan alakuló jellegében) olyan kiindulópontot, amelyből feltételezhető,

- A) hogy a kommunikációról való közgondolkodás egymástól eltérő fogalmi nyalábokban fut (tehát nincs egyféle, kitüntetett iránya, amelyre mint kategóriára hivatkozni lehet);
- B) hogy ezek a fogalmi nyalábok (akár egy, akár több van belőlük) tettenérhetők a különböző szférákba tartozó beszédhelyzetek *kommunikációs* szóhasználatában.

2.3. A szférikus szó- és lexikonhasználat a participáció perspektívájából

A participáció, mint integratív elméleti megközelítés, egyszerre képes nyilatkozni magának a tudásnak a mindennapi életben való funkcióiról (felkészültség, problémamegoldás), a társas tudás és értelmezés szférikus jellegéről (intézmények), valamint – részben közvetten – a nyelvi gyakorlat jelentőségéről a világtudás szervezésében. A participáció többek között a kommunikációról való gondolkodás egy olyan, meglehetősen szokatlan módja, amelyben

egyesülnek a logikai, a szemiotikai, a szemantikai és a társadalomelméleti szempontok.⁴⁴ A participáció nem pusztán elmélet, hanem saját nyelv, amelynek segítségével azonos keretben írhatók le a tudás, a megértés, a jelentés, a mindennapi társas interakciók és a társadalmi folyamatok alapvető kérdései. Jelen dolgozatban nincs mód ezen megközelítés alapos ismertetésére. Meg kell elégednünk tehát néhány alapfogalmának – a felkészültségnek, a szintérnek és az intézménynek – rövid leírásával, különös tekintettel elképzelhető helyükre a fenti, szférikus és a nyelvi gyakorlatban megtestesülő társas tudást feltételező perspektívában.

A *felkészültség*, mint a participáció kulcsfogalmai általában, a problémamegoldás felől és az ágensre (sarkítottan: cselekvő résztvevőre) vetítve értelmezhető. A felkészültség gyűjtőfogalomként használatos: tartalmazza mindazokat a tudás-, ismeret-, vélekedés-, hiedelem-, szokás-, információ- és hasonló elemeket, amelyek az ágens számára szükségesek (relevánsak) ahhoz, hogy az éppen felmerülő problémát megoldja (adott aktuális célját elérje), azaz kivitelezze a problémamegoldó viselkedést. Valamely tudás-, ismeret- stb. -elem akkor használható releváns felkészültségként, ha nemcsak szükséges az adott probléma megoldásához, hanem el is érhető valamilyen módon az ágens számára. „Az ágens számára, természetesen, nem csak azok a felkészültségek érhetők el, amelyeket már korábbi problémamegoldásaiban *ténylegesen* elért (használt, birtokba vett, amihez már *ténylegesen* hozzáfért). Az adott alkalommal az adott ágens számára elérhető felkészültségek ennél a *lehetőségek* nagyobb tartományát jelentik, hiszen mindazokat a lehetséges felkészültségeket is ide kell számítani, amelynek eléréséhez az ágens rendelkezik felkészültségekkel (vagyis nem csak azt, ami például a *fejében van*, de azt is, aminek *utána tud nézni* a könyvespolcán található kötetben, miután megtanult olvasni és tudja, hogy mi található a könyvespolcán).”⁴⁵ A felkészültségek tehát sokfélék és egymásra épülők lehetnek, s mindig egy-egy adott ágens és egy adott probléma szempontjából, aktuálisan tekinthetők felkészültségnek. A felkészültségek birtoklását, megszerzését, használatát célozzák a „kommunikatív” folyamatai. A *kommunikatív* kategória a participáció elméletében „a problémamegoldáshoz szükséges felkészültség egy sajátos helye, amely nem más (...), mint az elérhető és legitimált szignifikáció”.⁴⁶ A *szignifikáció* sajátos konstitúció, aktus, amelynek során létrejön és konstataálható a *szignifikáns* és *szignifikátum* egysége, valamely ágens által érvényesnek tekintett tudás/felkészültség mentén. Ez a már meglévő felkészültség a participációban a *konstitutív alap* nevet kapja, a szokásosabb kód terminus helyett. Az aktuális probléma megoldásához szükséges és elégséges felkészültség helye tehát a szignifikáció, amelynek elérhető és legitimált formája a kommunikatív. A konstitutív alap pedig az ágens által már előzetesen birtokolt felkészültséget jelent, amelyhez szintén egy adott módon, például szignifikáció, illetve kommunikatív által jutott hozzá. Az adott szignifikáció, amennyiben szimbolikus szignifikáció,⁴⁷ eredményeként maga a *szimbolikus* jön létre, mint a felkészültség egy lehetséges helye. A szimbolikus mindig egy adott *szintéren* (körülmények között) jön létre és létezik. A szintér az aktuális, ott-és-akkor fennálló körülmények összessége, beleértve mind a fizikai, mind a pszichológiai tényezőket; azaz maga a pillanatnyi közeg, amelyben egy

⁴⁴ Bővebben lásd Horányi 2003, 2009

⁴⁵ Horányi in Horányi 2007, 248

⁴⁶ uo. 255

⁴⁷ Egy nyelvi egység használata ennek minősül.

szignifikáció lejátszódhat. Ebben a színtérben nyilvánvalóan van érvényes konstitutív alap (kód), amelybe beilleszthető a létrejövő szimbolikus. Az adott közösség számára elegendően nyilvános kódok – szociológiai értelemben – az adott közösség *intézményeinek* számítanak.⁴⁸ Az intézmények a participációban a közösség tagjai számára egyaránt elérhető, a problémamegoldás szempontjából többlet-felkészültségként figyelembe vehető entitások. A közösség tagjai tematikus mezőkként érzékelik az egyes intézményeket, mint egymástól többé-kevésbé eltérő tartalmú és formájú szabály- illetve tudásrendszereket (vagy szférákat). A különböző intézmények között természetesen vannak átfedések, különböző és azonos felkészültségek vannak bennük együtt. Ilyenformán a világot egy-egy adott módon strukturáló, perspektívát adó horizontként mutatkoznak meg (vö. Berger és Luckmann *szimbolikus értelmi világok* fogalmával, illetve Bourdieu *mezőfogalmával*). A szokványos értelemben vett nyelvi kód, mint konstitutív alap egy-egy adott változata tehát szükségszerűen egy-egy intézménybe illeszkedik bele, felkészültségként és egyben a további felkészültségek megszerzésének eszközeként. Az egyes lexikai egységek (vagy nagyobb nyelvi egységek) jelentés- illetve referenciaköre az adott intézményben érvényes perspektíva szerint alakul. Az aktuális színtér tényezői pedig lehetővé teszik annak felismerését, hogy milyen intézmény horizontja tekinthető érvényesnek az adott pillanatban. A felkészültségek egy meghatározott, sokféle problémamegoldás és ágens szempontjából releváns típusa a nyelvhasználat, és azon belül a szóhasználat, azaz egy adott fajta konstitutív alap megfelelő működtetése. Az adekvát nyelvhasználathoz, mint egy adott intézményben érvényes lehetséges felkészültséghez minimum a következő ismeretek vagy tudáselemek kellene hogy tartozzanak:

- az adott intézményhez kötelezően vagy választhatóan kapcsolt szótárak (azzal együtt, hogy mely elemek feltétlenül használatosak, elfogadottak vagy kerülendők az adott intézmény beszédeseményeinél);
- az intézmény előírt, illetve elfogadható stílustára (beleértve a lexikonon túl a morfológiai és a szintaktikai követelményeket);
- az intézményben előírt, illetve elfogadható szemantikai és pragmatikai sajátosságok (például szakszavak vagy egyéb nyelvi elemek speciális és szituatív jelentései);
- az adott színtérben előírt vagy elfogadott további megkötések szótár, stílus stb. tekintetében;
- az adott intézményben használatos diskurzusszabályok (például egy értekezlet menete és szerepkészelete);
- az adott színtérben a diskurzusokra betartandó további megkötések és korlátozások.

Ezek között vannak a szótárra és a szótárelemek szemantikai tulajdonságaira vonatkozók mind az intézmény, mind a színtér tekintetében. Noha a participáció nem vizsgálja célzottan egy-egy adott lexikai elem különböző színterekben vagy éppen intézményekben (és azon belüli színterekben) való használatának értelmezési vonatkozásait (azaz hogy hogyan értik az adott lexikai elemet az ágensek), a felkészültségek, az intézmények és színterek rendszeréből levezethető egy ilyesfajta vizsgálódás lehetősége is.

⁴⁸ Pete, P. Szilczl in Horányi *i.m.*, 43–44

Olyan, specifikus pozíciójú lexikai egység esetében, mint a *kommunikáció* szó, amely deklaráltan – sőt egy-egy adott időszakban, mint az ezredfordulós Magyarország közegében is, hangsúlyosan, forrószóként – jelen van több intézményben is, a jelentés vizsgálatánál fokozottan figyelembe kell venni az intézmények érvényes (elfogadott, elfogadható, valamint támogatott, társadalmi szempontból gyümölcsöző) nyelvhasználati módját. A lexikai elem lehetséges, illetve elfogadható értelmeinek, sőt referenciáinak csoportjai elvileg tendenciákat, egymástól jól elkülöníthető nyalábokat mutatnak, még hozzá a különböző intézményekkel korreláló módon. A különböző intézményekben megfelelő nyelvi viselkedést jól kielégítő ágensek elfogadott lexikonra vonatkozó felkészültségei között jelentős különbségek lehetnek, miközben vélt közös felkészültségeik jóval egységesebb képet mutathatnak (erre annál nagyobb az esély, minél kevésbé reflektálnak az ágensek önnön és többi résztvevő szó- és fogalomhasználatára). Ennek a problémának egyik feltűnő példája a *kommunikációs* szóhasználat. A probléma, amennyiben köznapi értelemben vett problémaként jelentkezik a diskurzusban (felfedezett félreértések esetén), megoldásához a fogalom- illetve a szóhasználat reflexióját kívánja meg. A terminus használata (a mozgósítható szignifikánsok, „jelentések” száma és prioritizálása, elrendezése az ágens tudásában) és a különböző (például a *kommunikáció* terminus ismeretét, valamint használatának megfelelő módját szükséges felkészültségnek tartó) intézményekben való „kommunikatív” jártasság között nyilvánvalóan összefüggés van. Azok az ágensek, amelyek rendszeresen több ilyenben mozognak (illetve többféle ágensi szerepük van ezekben), jellemzően több szignifikánst tudnak mozgósítani az adott szignifikátumhoz, és azok közül választani, mint akik nem. Az egyes intézményekben „kommunikatív” céllal létrehozott szövegekben mint kommunikátumokban jól megragadható, hogy mi az, amit létrehozóik leginkább megfelelő használati módnak ítélték az adott szituációban, amit végül alkalmaztak.

A végeredmény többféle úton jöhet létre:

- A) az intézményben otthonosan mozgó ágens az intézményben, illetve a szintérben elsődlegesen érvényes szignifikánst rendeli a szignifikátumhoz a szignifikáció során (kielégítő felkészültség);
- B) a több intézményben otthonosan mozgó ágens a számára hozzáférhető jelentések közül azt alkalmazza, amelyet az adott intézmény és szintér számára leginkább megfelelőnek ítél (ez lehet azonos az intézményben elsődlegesen érvényessel) (kielégítő felkészültség);
- C) az intézményben nem otthonosan mozgó ágens egy másik intézményben vagy szintérben érvényes szignifikátumot használ (s ennek révén felkészültsége nem mutatkozik tökéletesnek. (Kérdés, hogy ez utóbbi esetben melyik az a pont, az eltérésnek az a mértéke, amelynél a választott szignifikátum már nem lesz elfogadható az adott intézményben, azaz az ott mozgó más ágensek „nem fogják érteni” vagy „félreértik” használóját.)

A harmadik esetben a diskurzusban keletkezhet köznapi értelemben vett probléma, amely reflexióra készíti az interakció résztvevőit. A második esetben szintén előfordulhat a nyelvhasználat reflexiója, azonban nem feltétlenül, és semmiképpen nem az interakció összes

résztevője részéről. Ilyenkor ugyanis maga a választás lehet reflexió eredménye, nem a választás eredményeként jön létre reflexió, mint a harmadik esetben. Az első esetben nincs közvetlen szükség a nyelvhasználat reflexiójára. A kommunikációfogalom, illetve a *kommunikáció* lexikai elem és társzavai esetében a legritkább esetben – különösen a tudományos színterekben vagy nyilvánvaló, rendszeres ütközések esetén – jelenhetnek meg az eltérő értelmezési irányok kezelendő problémaként. Ilyenkor a többirányúság (esetleges többmagvúság) és a különbségek tudomásul vétele természetesen releváns felkészültséget jelent az aktuális problémamegoldáshoz a résztvevő ágens számára. Egyéb esetekben az ágens talán nem érzel kezelendő problémát, a nyelvhasználatbeli és fogalmi széttartás azonban rejtetten folyamatosan jelen van; annál inkább, minél kevésbé reflexióköteles az adott színtér előírt/elfogadható nyelvi gyakorlata (azaz a köznapi szituációkban jellemzően jóval gyakrabban, mint a tudományos színterekben). Ennek tudatosítása és szem előtt tartása, úgy vélem, a kommunikációkutatás egyik olyan tényezője, amit nehezen lehet megkerülni. A kommunikációfogalom köznapi értelemeinek vizsgálata tehát releváns kérdés (ha úgy tetszik, ismeretük releváns felkészültség egy kommunikációkutató számára), amelynek válasza mindenképpen a nyelvhasználat, a *kommunikációs* szóhasználat felderítésében rejlik. A fentiek szerint a fogalmak vagy társas reprezentációk vizsgálhatók a nyelvhasználaton, szóhasználaton, lexikon-használaton keresztül, sőt egyes elméletek ennek kiemelt módjaként kezelik a nyelvi vizsgáldást. Hiszen a nyelvhasználat nem csupán tükrözi, hanem formálja is a kultúrát, s azon belül az aktuális társas tudást, fogalmi vagy reprezentációs hálót. Az adekvát nyelvhasználat egy-egy kulturális közegben, intézményben, színtérben eszköz, felkészültség, a szférikus társas tudás olyan eleme, amely használható különféle problémamegoldási helyzetekben, köztük a társas érvényesülés elérésére is. A nyelvhasználatnak, benne a lexikonnak intézményekre, színterekre (szférákra/mezőkre, szituációkra) érvényes változatai vannak, amelyekben az egyes lexikai elemek (amennyiben több szféra lexikonában is jelen vannak), más és más fogalmi vagy reprezentációs helye(ke)t foglalnak el. A kommunikációfogalom esetében annak kiderítésére, hogy a használatbeli sokszínűség hogyan mintázódik szférák szerint, és hogy a mintázat fogalmi többmagvúságot jelez-e, megfelelő módnak tűnik azon szövegek vizsgálata, amelyek hétköznapi módon (nem kötelező reflexivitással) élnek a *kommunikáció* vagy társzavainak használatával. Hiszen egy adott társadalmi-kulturális közeg kommunikációra vonatkozó aktuális (mert aktuálisan használatos) tudását – benne kommunikációfogalmát vagy kommunikációfogalmait –, mint intézményben, színtérben érvényes felkészültséget, és mint ennek aktivizálódását a szóhasználatban érhetjük könnyen tetten.

3. A kommunikáció mint lexikai egység; jelentés, értelmezés és kontextus

A szférikus társas tudás egy adott fogalom vagy fogalomkör, reprezentáció vagy reprezentáció-csoport vonatkozásában a fentiek szerint leírható bizonyos lexikai egységek különféle intézményekben és szintekben való használati módjaival. Amennyiben ez a megállapítás helytálló, a leírás módszerében a lexikai egység aktuális értelmének, illetve vonatkozásának – mivel megnyilatkozásokban jelenik meg, nagyobb nyelvi egységekbe ágyazott –, legalább részben levezethetőnek kell lennie az őt körülvevő nyelvi és nyelvhasználati kontextusból. Ebben a fejezetben a jelentéssel, annak előállításával foglalkozó, diszciplinárisan is széttartó megközelítések közül emelek ki egy olyan elméletet, amely a nyelvi kontextus szerepét hangsúlyozza az aktuális lexikai jelentés létrejöttében. A lexikai pragmatikában⁴⁹ tételezett, korlátozott mag- vagy gyökérjelentés jól összeegyeztethető a szociális reprezentáció figuratív mag fogalmával (amennyiben mindkettő olyan világtudásdarabokat tartalmaz, amelyek elsődlegesen aktivizálódnak a szó mint nyelvi címke használatakor), vagyis stabilitásuk és egységességük hasonló módon firtatható a *kommunikációs* szóhasználat felől. Az aktuális lexikai értelemnek a lexikai pragmatikában artikulált nyelvikontextus-függése nyújtja aztán a kiindulópontot a disszertáció gerincét adó kutatáshoz, a reprezentatív szövegtörzseten történt kontextuális elemzéshez (amely a korpusznyelvészetben szokásos módon, kollokációk felderítése révén valósul meg).

A *kommunikáció* műszó – mint a kommunikáció fogalmának vagy szociális reprezentációjának nyelvi képviselője – jelentésvizsgálata során kézenfekvő, hogy a jelentést (jelentéseket) a referencia oldaláról ragadjuk meg, azaz elsősorban kategóriális értelemben írjuk le. Így a vizsgálódás eredményeként jelenségek vagy jelenségsztyályok listáját kapjuk, amelyek az egyes megnyilatkozásokban bukkannak fel, és amelyek az egyes beszédhelyzetekre vagy beszédműfajokra jellemzők lehetnek. Például a *kommunikáció* egyes beszédseményekben vonatkozhat a politikusok közszereplésének minőségére, míg másokban ugyanezen politikusok egymással való kapcsolattartási aktivitására. A két esetben két jól elkülöníthető referenciális kategóriáról van szó, amelyekről elképzelhető, hogy nem is egy fogalmi tartományban helyezkednek el (függetlenül attól, hogy a beszédsemények tematikus mezője érintkezik egymással): az egyik a teljesítmény eredményének, a másik a teljesítményre tett erőfeszítéseknek a tartományában lehet.

A jelentés egyik, aránylag korai megragadási módja a jelentés mint használat tételezése.⁵⁰ Leegyszerűsítve: amit a beszélő a kimondottakon ért (aminek kifejezésére azokat használja), az a kimondottak jelentése. Noha a társadalmilag osztott jelentések nyilvánvalóan nem redukálhatók az egyéni beszélő pillanatnyi szándékaira, ez az irány vezet a nyelv fent is vázolt társadalmi-funkcionális megközelítéséhez: ahhoz, hogy a nyelvet a konkrét és szimbolikus túlélés, a környezetben és a társadalmi környezetben való eligazodás, sőt ez utóbbiban való érvényesülés eszközének tekintsük.⁵¹ (Ebből a szemszögből nézve a megfelelő lexikon alkalmazása, szituatív szempontból odaillő elemeinek kiválasztása és adekvát használata egy

⁴⁹ Bibok in Bibok, Német 2004, 69–73

⁵⁰ Lásd Wittgenstein 1953 / 1998, 17–23, 87–89

⁵¹ Lásd Györi *i.m.*; Berger, Luckmann *i.m.*; Bourdieu *i.m.*; Horányi *i.m.*

„hogyan” típusú tudáshalmaz része: abba a tudáskeretbe tartozik, hogy mi módon érhetünk el hangok kiejtésének vagy jelek leírásának segítségével társadalmi célokat.⁵²⁾

A használatelvű jelentésfogalomnak továbbá következményei vannak a jelentés jellegének és előállításának leírásában. A jelentés-létrehozás mint folyamat vizsgálata azon a feltételezésen alapul, hogy a jelentés nem egyszer és mindenkorra rögzített és nem is a külső (a megnyilatkozáson kívüli) feltételektől független entitás, hanem alakuló és kontextuális folyamat, s egyben annak szintén kontextusérzékeny és nem végleges eredménye. A kontextuális jelleg a szójelentés esetében egyfelől nyelvi, másfelől nyelven kívüli közeget jelent⁵³: a megnyilatkozás többi elemét, a megnyilatkozást körülvevő többi megnyilatkozást, valamint a pragmatikai feltételeket.⁵⁴ A lexikai pragmatika a kontextust elsősorban a többszörösen kiterjesztett nyelvi kontextus értelmében használja. Ez az elgondolás, bár szigorúan nyelvi kontextusból indul ki, szintén nem képes leválasztani azt a jelentésalkotás folyamatában a fogalmi és végső soron társadalmi beágyazottságról, így a jelentés-létrehozás kontextualitásának területén erős rokonságot mutat a keretszemantikai megközelítéssel,⁵⁵ nem szólva a relevanciaelméletről, ami deklaráltan a lexikai pragmatika egyik eredője. A keretszemantika szerint a szavak jelentésének leírásához gyakran olyasféle információs, enciklopédikus keret szükséges, amilyen a világra vonatkozó tudás struktúrájának reprezentációjához használatos. Például az adás-vétel eseményéhez kapcsolódó nyelvi keret magában foglalja a *vesz, elad, fizet, költ, kerül* igéket és a *pénz, fizetés, kereskedő, vásárló* főneveket. Ezeknek a szavaknak a jelentése egy szemantikai-fogalmi keret részeként jelenik meg a mindennapi szövegekben, amely nélkül nem érthetők meg a szituáció kezeléséhez elégséges módon.⁵⁶ Eszerint azt, hogy egy-egy poliszémikus szó esetében melyik értelmezési kerethez kell fordulnunk, annak alapján állapítjuk meg, hogy a szó nyelvi kontextusának, szövegkontextusának elemei melyik keret-halmazba tartoznak. A relevanciaelmélet, amelynek tárgya nem pusztán a jelentés, hanem a teljes interakció és azon belül az értelmezési folyamat leírása, a jelentés előállítását deklaráltan következtetési folyamatnak állítja be. Az osztrénv-következtetési értelmezés⁵⁷ alapja egyfelől a kontextus, amelynek keretei között megragadható a megnyilatkozás relevanciája, másfelől az elvárás, amellyel az értelmező alapján fordul az adott megnyilatkozás felé. Az értelmező elvárásai korábbi kommunikációs, pontosabban interakciók során szerzett, nyelvi és kontextuális tapasztalatain alapulnak. Egy megnyilatkozás (és annak egységei) értelmezése során a relevancia elve szerint a folyamat résztvevője az értelmezésnek a lehető legkisebb erőfeszítéssel járva legnagyobb eredménnyel kecsegtető útján indul el. Grice együttműködési elvéből levezetve legvalószínűbben így fog az adott kontextusban adekvát értelemhez eljutni. A megnyilatkozások mint értelmezési alapegységek kontextuális tényezőként meghatározzák elemeik lehetséges, illetve elfogadható jelentéseinek körét. Az értelmező számára ebből adott egy sor kontextuális előfeltevés ahhoz, hogy a megnyilatkozást (és benne a lexikális egységeket) értelmezze. Az előfeltevések

⁵² Pete: „Tudás” szócikk in KTNYE

<http://ktnye.akti.hu/index.php/Tud%C3%A1s> (2010. június 14.)

⁵³ Bibok uo.; Gumperz, Levinson 1996, 1–20

⁵⁴ Levinson 1989, 5–35

⁵⁵ Ruppenhofer, Ellsworth, Petruck, Johnson, Scheffczyk 2010, 11–18

⁵⁶ Petruck uo.

⁵⁷ Sperber, Wilson 1986, 1995, 46–54

korábbi ismereteiből, tapasztalataiból, korábbi értelmezésekből származnak. Ezek alapján kell a lehetséges értelemek közül a leginkább relevánsat kiválasztania (megalkotnia) a relevancia (részekre bontott, alapvetően kognitív és kommunikatív) elve szerint. A választást vagy megalkotást a kontextus egésze, illetve a nyelvi kontextus szerveződése és lexikai elemei segítik, például a lexikai szűkítésnek⁵⁸ nevezett módon. Egy adott lexikai egység jelentése ugyanis nem kész prototípusokon (vö. a kognitív szemantika prototípuselméletével⁵⁹) alapul, hanem enciklopédikus információk hosszú sorát hívja elő, amely ráadásul alkalmanként változik, amennyiben a kommunikátor (és a hallgató) minden alkalommal újra meg újra kiválasztja a halmaz egy részhalmazát, a szituációnak megfelelőt (a relevanciaelmélet szerint ez a folyamat általánosan érvényes a lexikai egységek jelentésének kontextuális megalkotására). Noha a kontextus kategóriája a relevanciaelméletben igen szélesen meghatározott, és ennek folyományaként nagyon nehezen lehatárolható (nemcsak a megnyilatkozás „ott-és-akkor” szituációjára vonatkozik, hanem többek között az értelmező korábbi diskurzusokkal kapcsolatos tapasztalataira, percepció és fogalmi tudására, enciklopédikus ismereteire), szerepének hangsúlyozása rámutat a pusztán lexikai jelentés korlátozott voltára. Mivel a kontextusból kapott adalékok vagy levonható következtetések révén kapott jelentés-elemek amúgy is hozzáadnak a szójelentéshez, illetve módosítják azt, nem szükséges explicit módon belekódolni ezeket a szó lexikai jelentésébe (ez a hozzáállás összhangban van az érintkezés, és azon belül a nyelvi viselkedés gazdaságosságra való törekvésével).⁶⁰ Azaz a lexikai jelentésből kikerülnek (vagy bele sem kerülnek) azok az elemek, amelyek a kontextusból amúgy is rekonstruálhatók: ezek a jelentésnek nem lexikai, hanem kontextuális elemei lesznek. Ebből következően számos szó lexikális jelentése nem teljesen kitöltött jelentésszerkezet, amelyet használója és értelmezője a mindenkori kontextusból – valamint a relevanciaelmélet szerint az erre vonatkozó korábbi tapasztalatokból – előhívható tudás, és / vagy alapján levonható következtetések segítségével tölt fel. Ehhez az értelmezőnek pragmatikai képességeit kell hasznosítania, ugyanis sok esetben – különösen az élőbeszédben vagy bizonyos informális írásos műfajokban – egy-egy megnyilatkozásból magából az értelmező nem tudja egyértelműen megállapítani az adott lexikai elem aktuális jelentését (legfeljebb potenciális jelentéseinek körét tudja behatárolni). (Ilyen megnyilatkozás például a „Nyilvánvaló, hogy rossz volt a kommunikáció.” mondat.) Az értelmező a legtöbb esetben a kontextus adta tudása és következtetések révén feloldja a fenti határozatlanságot. Vannak azonban olyan esetek, amikor a (nyelvi) szöveg egy adott pontján még nem tudja ezt biztonsággal megtenni, mivel a számára adott időpillanatban elérhető kontextusban (pl. a diskurzus eddigi részeiben és a támpontot adó korábbi tudásban) nem szerepelnek a következtetéshez szükséges információk. Ilyenkor vagy rákérdez a hiányzó információra, vagy továbbhalad az értelmezéssel, és visszamenőleg tölti fel a pontosítandó részeket.⁶¹

⁵⁸ Lexical narrowing: a pragmatikai gazdagítás egy, explikatúrákhoz hozzájáruló fajtája – egy olyan folyamat, amelynek során a lehetséges értelmezések köre az adott helyzetben megfelelőkre szűkül. Ennek példája a „drink” szó jelentésének „ital” helyett „alkoholos ital”-ra való szűkítése. Ezt a (nyelvi és szituatív) kontextus pontosítja, de inkább explicit, mint implicit jelleggel.

⁵⁹ Lásd például Kiefer 2007

⁶⁰ Pólya 2000, 227

⁶¹ uo. 229–230

A teljes, aktuálisan érvényes referenciát, illetve jelentést a nyelvhasználó tehát a kontextuális elemekből építkezve alkotja meg (legyen szó itt akár beszélőről, akár címzetről vagy hallgatóról). A kontextus nemcsak az aktuális jelentésalkotási folyamatban meghatározó, hanem a lehetséges referenciák tárházának kialakításában is: egy adott lexikai egység referenciáinak lehetséges körét mindazon kontextusokban elgondolható referenciák összessége alkotja, amelyekben

A) a lexikai egység valaha előfordult

B) a lexikai egység jellemzően elő szokott fordulni.

A szó aktuális referenciális köre meghatározza az aktuálisan lehetséges jelentések körét vagy legalábbis irányát, a lehetséges (elfogadott) használati módokkal együtt. Az aktuális referenciális kört pedig a teljes ismert (nyelvi, környezeti, társadalmi, kulturális) kontextus jelöli ki. (A kontextus egy bizonyos része elgondolható a participáció értelmében vett intézményként, azon belüli szintériként, valamint abban érvényes konstitutív alapként (például adekvát nyelvhasználatként), ezek ismerete és a bennük való megfelelő mozgás pedig az ágens (nyelvhasználó) szemszögéből aktuálisan releváns felkészültségként.)

A kontextus referenciakör-lehatároló szerepe beleilleszthető az alkotó jellegű folyamatként elgondolt jelentés-konceptióba, hiszen ezen folyamat során a jelentést nem egyszerűen tulajdonítjuk (összekapcsoljuk a jelet az adott kategóriával), hanem mindig újra létrehozzuk, az aktuális kontextus és az alapul szolgáló kategóriák mentén/segítségével. Ez a megoldás hasonló a szociális reprezentációk (vagy a szociális konstrukciójú fogalmak) folyamatos, emberi interakciókban való alakulásának folyamatához, bár az nem a nyelvi elemek aktuális értelmére, hanem maguknak a nyelvi címkék használatát meghatározó kategóriáknak az előállítására vonatkoznak. Az aktuális, szóhasználatban tetten érhető értelmi variációkból azonban egyenesen következtethetünk az azok mögött alakuló fogalmi kategóriákra, legalábbis azok egységességére vagy pluralitására.

A jelentés megalkotásának újra meg újra kezdődő, soha véget nem érő folyamatként (mégpedig kontextusalapon működő, következtetési jellegű folyamatként⁶²) való elgondolása azt vonja maga után, hogy az eredménye sem végleges. A jelentés ilyen megközelítése rámutat a szótári jelentések mint egységes kategóriákat rögzítő definíciók elégtelenségére, már ami az aktuális napi beszédseményeket illeti. A többek között a kétszintű konceptuális szemantikából és a relevanciaelméletből kinövő lexikai pragmatika már nem csupán bizonyos szavak, hanem a szótárban/lexikonban mint kategóriatárban található jelentések jelentős részének alulspecifikáltságát vallja. (Hogy a részben kitöltetlen jelentésszerkezet általánosan érvényes-e a jelentésalkotási folyamatban, vagy csak némely szónál jellemző, kívül esik ennek a dolgozatnak a hatókörén. Annak tételezése viszont, hogy vannak ilyen szavak, mindenképpen segítséget jelent a *kommunikáció* referenciájának vizsgálatában. Pólya ezeket az „üres helyekkel” rendelkező, e helyek kitöltésétől függően tovább pontosítandó egységeket *kontextusigénylő lexikális elemeknek* nevezi.⁶³ Az eddigiek

⁶² A következtetési jellegű jelentésalkotási folyamatot lásd Sperbernek és Wilsonnak a lexikai pragmatika egyik alapjául szolgáló relevanciaelméletében, Sperber, Wilson 1986, 1995, 46–54

⁶³ Pólya *i.m.*, 232

alapján azt kell feltételeznünk, hogy a *kommunikáció* és annak azonos tövű társszavai is ezek közé sorolhatók.) A szójelentés alapja ugyan a lexikai pragmatikában egy, szótári címszóhoz hasonlatos, többé-kevésbé invariáns *magjelentés*⁶⁴ vagy gyökérjelentés; a *teljes értelmet*, illetve az *aktuális jelentést* azonban a kontextusból eredő számos más tényező segítségével építi fel (következtetési úton) a nyelvhasználó. A kontextuális ismereteknek megfelelően következtethet a nyelvhasználó aztán arra, hogy a lehetséges értelmezési halmazok közül melyik megfelelő, s az abban lehetséges jelentések közül mely vagy melyek elfogadhatók az adott esetben. A lexikai pragmatika megközelítésében ezek a kontextuális ismeretek a lexikai egységekhez csatolt, körülvevő nyelvi elemektől (pl. vonzatok) a világtudást tartalmazó verbális és nem verbális kontextusig terjedhet (mely utóbbi természetesen magába kell hogy foglalja a reprezentációkat vagy fogalmakat mint kategóriákat is).⁶⁵ Bibok, a nyelvi és a nyelven kívüli kontextust elválasztva egymástól, az előbbit két szinten határozza meg:

- 1) közvetlen kontextus: a megnyilatkozásnak a vizsgált nyelvi kifejezésen kívüli többi része;
- 2) kiterjesztett kontextus: a megnyilatkozást megelőző megnyilatkozások és a megnyilatkozás közvetlen diskurzuskontextusa (e tekintetben Bibok hivatkozik a relevanciaelméletben rögzített, a kontextus többszörös kiterjesztését megengedő lehetőségre).⁶⁶

Az explicit módon meghatározott kettő mellett azonban Bibok a továbbiakban beszél egy harmadik, legalsó vagy legszűkebb kontextuális szintről is, a vonzathelyeken található elemekről. Ezek ugyan a közvetlen kontextus részét képezik, mégis kiemelt szerepet játszanak az aktuális jelentés megalkotásában. Mivel a vizsgált lexikai elem közvetlen környezetében és szintaktikai (s ezzel összefüggésben morfológiai) szempontból erősen hangsúlyos pozícióban vannak, elsődleges célpontjai az értelmező ágens kontextuskereső erőfeszítéseinek, azaz az értelmező először a vonzathelyeken található elemekhez fordul jelentésspecifikáló információért, és ha ennek eredménye nem kielégítő, akkor folytatja a következtetési sort a közvetlen kontextus többi elemével. A kommunikációs szóbokor egy példáját tekintve: a „kommunikációs igazgató” kifejezés esetében a vonzathelyet kitöltő „igazgató” kitétel eléggé pontosan (az interakció folytatásához elégséges szinten) meghatározza, hogy

- A) egy humán ágens a kifejezés jelöltje,
- B) akinek foglalkozására (illetve beszélői szerepére) utal a kifejezés,
- C) amely foglalkozás területi (tematikus) behatárolására vonatkozik a „kommunikációs” kitétel (azaz nem jogi, nem beszerzési, nem termelési, nem forgalmazási, sőt nem is marketingigazgatóról beszélünk).

Ezzel szemben például a „kommunikációs probléma” szókapcsolatnál az értelmezőnek nincs magából a szókapcsolatból eredeztethető információja arról sem, hogy egy tevékenység vagy

⁶⁴ vö Bibok *i.m.*

⁶⁵ Bibok *i.m.*, 38

⁶⁶ uo. 69; Bibok, Németh T. 2001, 289–320; Bibok, Németh T. 2002, 335–367

egy esemény minősítéséről van szó, eredményről vagy folyamatról, nem szólva arról, hogy a „probléma” pusztán fennakadást vagy félreértést is jelez, azaz technikai, rendszer-eredetű vagy kód-eredetű a dolog. Az egyetlen biztos támpont, hogy valami a szituációban nem kielégítően működik. További információk szükségesek ahhoz, hogy megtudjuk: a szavazatszámoló mutat torz eredményt, a nyilvános szereplőt nem hallja a közönsége, a résztvevők két különböző nyelvet használnak, vagy a két vitázó politikus „nem akarja érteni” egymást.

A lexikai pragmatika tehát valójában nem két, hanem három kontextusszintről beszél. Mivel a kommunikációs szöbokok elemei bővelkednek nemcsak kötelező, hanem fakultatív vonzatokban, sőt a közvetlenül mellettük álló szabad bővítményekben is, s ezeknek a konkrét megnyilatkozásokban általában meglehetősen erős jelentésspecifikáló hatása van, elemzésemben ezeket majd külön szintként határozom meg, s *elsődleges specifikálóknak* vagy *pontosítóknak* nevezem őket.

A lexikai pragmatika jelentésmodelljében a kontextusnak tehát szelekciós funkciója van: a többé-kevésbé stabilnak feltételezett (korábban kulturális alapon rögzült) magjelentés a mindenkori környezet szerint, annak megfelelően specifikálódik valamely lehetséges irányba, hogy így létrejöjjön az adott helyzetben, illetve megnyilatkozásban érvényes aktuális jelentés. Egy performatív jellegű, állandóan változó kultúrákép feltételezése esetén azonban a fenti jelentésalkotás csak egyetlen, kiragadott momentuma egy szakadatlan folyamatnak. Így a szójelentés invariáns alapjának invarianciája, rögzítettsége csak átmenetileg érvényes. Hiszen az aktuális kontextuális jelentés megalkotásának pillanatában a kontextus által kifejezett, jelenlegi világtudás korábbi tapasztalattá válik. Mint ilyen, minden későbbi jelentésalkotási folyamatban a jelentés már korábban kialakult részét képezheti. Ilyenformán a magjelentés sem maradhat változatlan. Ha elfogadható ez a logika, akkor kiterjeszthető a korábbi jelentésalkotási eseményekre és kontextusokra is. Tehát az adott pillanatban érvényesnek tekintett magjelentés számos korábbi kontextus aktuális kontextuális jelentéseinek eredménye. Ez pedig olyasféle jelentés-létrehozási módra utal, amelyet a relevanciaelmélet vázol fel.

A lexikai pragmatika, valamint az ahhoz hozzájáruló relevanciaelmélet megállapításai nyomán a következő kijelentéseket tehetjük a kommunikációfogalom alakulásáról információt adó kommunikációs szöbokok köznapi megnyilatkozásokban való vizsgálatát illetően:

- A) a lexikai egységek értelmezését megalapozó mag- vagy gyökérjelentések számos lexikai elemnél alulspecifikáltak, az aktuális értelmet nyitva hagyva leginkább orientáló szerepet látnak el;
- B) az aktuális jelentések így nagyrészt kontextuális elemekből épülnek fel;
- C) a megalapozó mag- vagy gyökérjelentések szintén kontextuális eredetűek (tehát változékonyak és többfelé ágazók lehetnek);
- D) a kontextus a közvetlen nyelvi vonzatoktól a széles értelemben vett társadalmi kontextusig terjedhet (és mint ilyen, magában foglalhatja a participáció értelmében vett színtereket és intézményeket, s azok használatos lexikonait);
- E) a specifikáló kontextuális elemek egy jelentős hányada a nyelvi kontextus része (írásos megnyilatkozásokban ezek érhetők leginkább tetten);

F) a nyelvi kontextus jelentésspecifikáló elemeit legalább két, de inkább három szinten ragadhatjuk meg.

A fent (lásd 2. fejezet) a kommunikáció körül feltételezett szférikus értelmezési nyalábok ezek szerint megadhatók az aktuális jelentések rendszerezett soraival, amelyek megragadhatók a meghatározott szférákban (intézményi színterekben) keletkezett köznapi szövegekben. Az aktuális jelentések, különösen az írott szövegekben, nagyrészt leírhatók a szót körülvevő nyelvikontextus-elemek különböző szintjeinek elemzésével. Amennyiben a felderített értelmezések meghatározott mintákba rendeződnek, amelyek szférikusan stabil irányokat mutatnak, megnyílik a lehetőség ezeknek az irányoknak az összevetésére. S ha azt tapasztaljuk, hogy ezek szisztematikus módon többféle fogalmi tartományra utalnak, elmondható, hogy a kommunikáció nem csupán nyelvi egységként, hanem fogalmi vagy reprezentációs kategóriaként is több magot tartalmaz, azaz valójában fogalmak vagy reprezentációk csoportját jelenti.

4. A kommunikáció poliszemiája köznap szövegekben: korpuszkutatás

4.1. Hipotézisek

A dolgozat eddigi fejezeteiben kifejtett kérdésre – hogyan fest a *kommunikáció* értelmezési mintázata, és a mintázat azt mutatja-e, hogy a *kommunikációs* szóhasználat variabilitása mögött fogalmi pluralitás rejlik – megfelelő válasz kereséséhez az alábbi kutatási hipotéziseket használom:

- 1) A *kommunikáció* műszó és társszavainak használata a magyarországi köznap diskurzusokban többféle irányt mutat. Ezek az irányok szisztematikus értelmezési mintákból állnak össze, és az egyes szférákban (intézményekben és azok eltérő színtereiben) használatos lexikonok⁶⁷ illetve szakmai regiszterek (a szótáron kívül főleg tematika) szerint osztályozhatók, mivel a kommunikációfogalom-használat az adott stílus vagy szakmai regiszter lexikonjába illeszkedik bele.
- 2) Ezek az irányok alapvetően néhány, interdiszciplinárisan osztott definícióhoz igazodnak (például az emberi információcsere, annak kölcsönössége, a nyilvános megnyilatkozás és befolyásolás képességei, az információ-továbbítás technikai kérdései vagy a tömegtájékoztatás sajátosságai irányában).
- 3) Ezek az irányok követik az aktuálisan magas presztízsű társadalmi csoportokhoz reprezentatív módon kötött kommunikációfogalom-használatot.⁶⁸
- 4) Ezek az irányok jellegüket tekintve a szociális reprezentációk kategóriájához hasonlóan működnek – azaz társas interakciókban alakulnak, s időben és tematikus mezők szerint, változhatnak –, és általában nem-reflexív vagy csak alacsony fokú reflexivitást mutató fogalomhasználattal járnak együtt.⁶⁹
- 5) Ezek az irányok fogalmi széttartást is jeleznek, azaz a kommunikáció fogalma a gyakorlatban többmagvúnak, egy fogalom helyett fogalomkörnek bizonyul.

4.2. A lexikai egységek nyelvi kontextusa

⁶⁷ A *Magyar Nemzeti Szövegtár* az eltérő szférákban keletkezett szövegeket alkorpuszokba rendezi, és *stílusrétegek* elnevezéssel jelöli őket.

⁶⁸ A reprezentatív kötés egyfelől a csoporton kívülről a csoport tagjainak tulajdonított használatot jelent, másfelől adott szerepekben beszélő/író ágensek a szerep részeként gyakorolt nyelvi viselkedésének valós elemeit.

⁶⁹ A szociális reprezentációk szerkezete és használatuk módja a kategóriák „naiv” jellegéhez vezet abban az értelemben, hogy a mindennapi diskurzusokban való használatukkor nincs szükség minden alkalommal előzetes újragondolásukra, explicit definiálásukra.

A lexikai egységek jelentését, illetve használati módjait kontextuális szempontból kétféle, egymást kiegészítő megközelítéssel kutathatjuk: a nyelvi kontextus és a nyelven kívüli kontextus alapján. (Mivel a kettő nem választható el élesen egymástól, így a kétféle perspektíva inkább kétféle kiindulópontot jelent.)

A nyelvi kontextushoz tartozik az adott lexikai elem közvetlen nyelvi környezete: a megnyilatkozás részeként jelen lévő többi nyelvi elem, valamint az adott megnyilatkozást körülvevő más megnyilatkozások összes nyelvi eleme. A körülvevő megnyilatkozások különböző komplexitású szinteken ragadhatók meg – például egy szöveg többi megnyilatkozása, egy szituáció összes szövege, egy diskurzus összes szituációjának összes szövegei stb. –, így többszörösen kiterjesztett nyelvi kontextust adnak. A fenti szint-megjelölések is jelzik, hogy a nyelvi és a nem-nyelvi kontextus nehezen választható el egymástól (már ha egyáltalán megtehető ez az elkülönítés). A nyelvi kontextus vizsgálata során tehát mindenképpen számolnunk kell azzal a társadalmi kontextussal is, ami az adott megnyilatkozást, és abban az adott lexikai egység megjelenési esetét létrehozta. Még az olyan, erőteljesen nyelvikontextus-orientált modellek is, mint a lexikai pragmatika, magukban foglalják a társadalmi keretre való utalást.⁷⁰

A kookurrenciák, együttlőfordulási szabályok elmélete a nyelvi elemek egymáshoz kapcsolódását a társadalmi-kulturális keret felől motiválnak látja.⁷¹ Ha egy szituációban már megtörtént a résztvevők részéről a „belebonnyolódás”⁷²; azaz eldöntötték, hogy milyen szituációról van szó, és hogy ebben milyen (társadalmilag meghatározott) szerepek és beszédváltozatok adekvátak, akkor az adott szituációban / megnyilvánuláson / társalgáson belül a beszédváltozat, legalábbis a szituáció átértelmezéséig, stabil marad. Ennek a stabilitásnak a része, hogy a beszédváltozathoz tartozó együttlőfordulások előre megjósolható módon megjelennek. Az együttlőfordulási szabályszerűségek más irányultságú nyelvészeti kutatásokban is jelen vannak: például a lexikográfiai, a lexikológiai, illetve a lexikai szemantikai tanulmányok fontos tényezőiként.⁷³ A bizonyos nyelvi elemek adott szövegre, szituációra, szövegtípusra, regiszterre vagy stílusra nézve rendszeresnek tekinthető együttes előfordulásának a esetete a korpusznyelvészetben megfogalmazott⁷⁴ kollokáció (bizonyos szavak együttes előfordulása, mely a valószínűségen alapuló várható véletlen együttes előfordulásnál magasabb, és sok esetben előre kitalálható, pl. *szőke haj.*) Ide kapcsolódik még a korpusznyelvészetből a kolligáció is (bizonyos szavak bizonyos nyelvtani szerkezetben való előfordulása, mely a valószínűségen alapuló várható véletlen együttes előfordulásnál magasabb, és sok esetben előre kitalálható, pl. *elhatározta, hogy*). Ervin-Tripp az együttlőfordulási vagy kookurrencia-szabályok taglalásában kétféle esetről beszél:

- A) horizontális együttlőfordulás (időbeli egymásutániség),
- B) vertikális együttlőfordulás (az adott egység megvalósítása a nyelvi struktúra minden szintjén specifikálódik).

⁷⁰ Bibok *i.m.*, uo.

⁷¹ Ervin-Tripp *i.m.*, uo.

⁷² Horányi in Béres, Horányi 1999, 74–76

⁷³ Magay in Fóris, Pálffy 2004, 53–71

⁷⁴ Magay uo., Szirmai 2005, 169–170, 172–175

A horizontális szabályok lexikálisak vagy strukturálisak; az előbbinél az együtt előforduló szavak azonos lexikonból származnak (ami a szituációs döntés és beszédváltózat-választás relatív stabilitásának ismeretében nem meglepő). Eszerint a lexikai horizontális kookurrenciák érvényesek kell, hogy legyenek egy-egy adott szituáción túl is: szituációtípushoz, forgatókönyvhöz, szövegfajta-hoz, szélesebb körben regiszterhez, illetve intézményhez kötődve; az aktuális beszédesemény ezzel szemben inkább megmutatózó helyük, mint eredőjük. Olyan lexikai egységek, mint a *kommunikáció* és annak társszavai, többféle intézményben is „honosak”, sőt előtérben állnak. Ilyen esetekben a rájuk érvényes együttelőfordulásoknak is intézményenként, regiszterenként, stílusonként eltérőnek kell lenniük. Tehát amikor a *kommunikációs* szóhasználatot a nyelvi-társadalmi kontextus elemei alapján, a szisztematikus értelmezési variációk tekintetében vizsgáljuk, feltesszük, hogy

- A) a közvetlen, és kisebb mértékben a kiterjesztett nyelvi kontextusban tipikus szókapcsolatokkal⁷⁵ és együttelőfordulásokkal (is) találkozunk majd;
- B) a tipikus szókapcsolatok elemei, mint a nyelvi kontextus részei, jelentésspecifikáló funkcióval rendelkeznek (hozzásegítenek a kommunikáció és társszavai aktuális értelmének megalkotásához);
- C) az együttelőfordulások, a tipikus szókapcsolatok kommunikációs szóborok-elemeken kívüli részei szisztematikusán eltérők lesznek a különböző intézmények színtereiben keletkezett szövegekben.

Amint azt a dolgozat második és harmadik fejezetében jeleztem, a *kommunikáció* és társszavai értelmezési variabilitásának felderítéséhez a konkrét szövegekben megvalósuló szóhasználat megfigyelése, közelebről a vizsgált lexikai elemek közvetlen, illetve bizonyos fokig kiterjesztett nyelvi kontextusának elemzése, megfelelő módszernek tűnik. Ehhez a módszerhez jó kutatási terepet és mintát kínál a korpusznyelvészet, pontosabban a nagy szövegtárak vizsgálata. Itt nyílik ugyanis mód a kommunikációs szóborok kollokációs elemzésére: a szóborok-elemek valamelyikével vagy többségével tipikusan együtt előforduló lexikai egységek mintázatának feltérképezésére.

4.3. A korpusznyelvészet mint módszer: előnyök és korlátok a probléma szempontjából

„A korpusz ténylegesen előforduló írott, vagy lejegyzett beszélt nyelvi adatok gyűjteménye. A szövegeket valamilyen szempont szerint válogatják és rendezik. Nem feltétlenül egész szövegeket tartalmaz, és nem csak tárháza a szövegeknek, hanem tartalmazza azok bibliográfiai adatait, bejelöli a szerkezeti egységeket (bekezdés, mondat). Emellett pedig feltünteteti a szavak mellett szófaji kódjukat is” – így szólt a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete Korpusznyelvészeti Osztályának honlapján a korpusznyelvészet

⁷⁵ Noha a dolgozat nem lexikográfiai irányultságú, megjegyzendő, hogy a lexikográfia újabb tendenciái közé tartozik a tipikus szókapcsolatok jelentésének vizsgálata, lásd pl. magyar viszonylatban Hollós, 2008

bevezető jellegű meghatározása.⁷⁶ A korpuszok létrehozásának célja a nyelvészeti, nyelvtudományi elemzés. Ezen belül a leggyakoribb a kezdetektől a szótárépítés támogatása, azonban a modern elektronikus korpuszok elterjedésével egyre hangsúlyosabbá váltak az ezen kívüli speciális célok is, mint például a morfológiai, fonológiai, lexikai vizsgálatok, a fordítás-kutatás és a nyelvoktatás módszertani fejlesztésére való felhasználás. A korpuszokat már létrehozásuk, tervezésük, felépítésük módja és eredménye is alkalmassá teszi ezekre a vizsgálatokra. A korpuszok ugyanis szükségképpen reprezentatívak – építők az adott nyelv / nyelvi szegmens minél átfogóbb képét igyekeznek nyújtani. Emellett az adatbázis szerkezete, a „meta-adatolás” (a korpuszba felvett nyelvi adatok leírása) is elősegíti a tervbe vett (fókuszált) vizsgálódást: a korpuszba felvett szövegek szavai komplex nyelvi feldolgozáson esnek át, ami jelentősen megkönnyíti a bármilyen nyelvészeti célú keresést, szűrést. Például a *Magyar Nemzeti Szövegtár* esetében egy-egy szóalak a legegyszerűbb módon is kereshető önmagában, szótöve szerint, a kapcsolódó szavak alapján (adott távolságban), a teljes mintán vagy annak egy tetszőleges részén stb.

Mindezek eredője pedig az, hogy a korpuszt speciális nyelvi adatbázisnak szánják, létének céljaként a nyelvészeti elemzést megjelölve. Sinclair (2001) szerint⁷⁷ a korpusz elsősorban abban különbözik a szövegek egyéb gyűjteményeitől, hogy az előbbit a nyelvészek „nyelvészeti státusszal” látják el, azaz nyelvészeti vizsgálatok végzésére alkalmasnak tekintik, mivel a szövegek gyűjtése – amely magában foglalja feldolgozásukat is – bizonyos, előre meghatározott külső kritériumok alapján történik. Azaz a korpusz meghatározásának része a szakmai legitimáció is.

A legkülönbözőbb általános és specifikus célú korpuszok felsorolásától a szerző ebben a dolgozatban eltekint, mivel ezek tanulmányozására már magyar nyelven is léteznek megfelelő kézikönyvek.⁷⁸ Néhány, korpuszok alapján kijelölhető kutatási irány említése azonban jól jelzi ezek alkalmazhatósági kereteit. Biber, Conrad és Reppen korpusznyelvészeti alapkönyvükben maguk is hivatkoznak a korpuszkutatás lehetséges céljainak sokféleségére.⁷⁹ A szerző-trió ennek a sokféleségnek az osztályozása során kétféle korpuszkutatási megközelítést különít el: (a) a struktúra-orientált és (b) a használat-orientált vizsgálati módot (saját kutatásaikat az utóbbi csoportba sorolják). Ha a nyelv használata felől közelítünk egy adott nyelv sajátosságaihoz, mindenképpen vagy egy konkrét szöveg, vagy szövegfajta, vagy egy adott nyelvhasználói csoport nyelvére kell összepontosítanunk. A használatelvű kutatásnak tehát a nyelvi stílusok és variációk szituatív vizsgálatát kell szem előtt tartania, azaz a nyelvi mintákat a megfelelő társadalmi kontextus-szelettel együtt kell vizsgálnia, s ennek a vizsgálódásnak az eredménye például egy-egy nyelvi regiszter adott szempontú sajátosságainak feltárása. (Horányi participációs elméletének⁸⁰ perspektívája felől ez a megközelítés a különböző intézmény-kódok feltárását is célozhatja.) A korpusz-elemzés azonban nem állhat meg az egyes nyelvi elemek egyszerű számolásánál, sem az előfordulási számoknál és arányoknál, hanem ezekből kiindulva a kvantitatív adatok kvalitatív,

⁷⁶ http://corpus.nytud.hu/mnsz/bevezeto_hun.html, letöltés: 2005. A Korpusznyelvészeti Osztály megszűntével a honlap már nem elérhető. A meghatározás 2010. május 31-én itt látható: <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>

⁷⁷ Sinclair, J. M. 2001, vii-xvi

⁷⁸ pl. Szirmai *i.m.*

⁷⁹ Biber, Conrad, Reppen 2001, 1–21

⁸⁰ Horányi, 2007 és korábbiak

funkcionális interpretációját kell adnia. Korpusz-elemzéssel ilyenformán komplex „asszociációs mintákat” tárhatunk fel: az egyes nyelvi egységek / tulajdonságok egymás összefüggésében (vagy egymáshoz kapcsolódva) való szisztematikus használati módjait. Az „asszociációs minták” kutatásának Biberék szerint kétféle alapvető módja van:

- A) egy adott nyelvi tulajdonság/jelenség (pl. lexikai elem) használatának feltérképezése;
- B) a szövegek vagy variációk jellemzőire történő összpontosítás.

A nyelvi elemzések hagyományosan az elsőre koncentrálnak. A tulajdonság vagy jegy asszociációi nyelvi / nyelvészeti (linguistic) és nem-nyelvi / nem-nyelvészeti (non-linguistic) jellegűek (ez az elkülönítés a jelentésmoделlek kontextuális részeiben is jelen van). A nyelvi jellegű asszociációk lehetnek lexikaiak (egyes szavakkal való kapcsolatok) és grammatikaiak (egyes grammatikai konstrukciókban való előfordulások vagy azokkal való kapcsolatok). A lexikai tételek és a grammatikai konstrukciók variációi a következő módokon oszthatók tovább:

- A) szituáció szerinti variációk (*regiszter*),
- B) társadalmi csoportok szerinti variációk (*dialektus*),
- C) idő szerinti variációk.

A korpuszalapú kutatás így képes regisztereket, stílusokat, dialektusokat vagy egyéni használati módokat leírni a fenti felosztás segítségével, akár egy-egy adott nyelvi jegy / tulajdonság felől megközelítve.

Az „asszociációs minták” feltérképezésének egyik módja a kookurrenciák vizsgálata: a különböző variációk jellemzője lehet az is, ha nyelvi tulajdonságok / jegyek, illetve alakok egy adott csoportja következetesen előfordul a vizsgált szövegekben (vagy azok egy részében). A kapcsolati minták természetesen nem „ökölszabályokat” (mindenképpen bekövetkező jelenségekre vonatkozó szabályszerűségeket) reprezentálnak, azaz egy-egy adott variációban nem feltétlenül bukkannak fel, és nem feltétlenül csak abban. Az egyes variációk elhatárolásának alapja inkább a szokásos-jellemző és a ritka közötti különbségtétel. A kvantitatív elemzés adja például egy-egy szó jelentésénél az előfordulások számát, helyét, a vele együtt előkerülő más lexikai egységek (kollokációk) gyakoriságát, spektrumát stb. Ezeket vagy az egyes variációkon belül vizsgáljuk, vagy ezek alapján jelöljük ki a variációkat. Ezután következhet a kvalitatív interpretáció, a számadatokból levonható következtetések. Így ad a korpuszkutatás számszerű adatokból álló alapot a nyelvhasználat átfogó vagy speciális tanulmányozásához.

Biberék külön kiemelik a nyelvi jegyek vizsgálatán belül a lexikográfiai kutatásokat, mint a korpusznyelvészet hagyományos terepét.⁸¹ A lexikográfiai, jelentéskutató vizsgálatok nyelvi kontextuális kérdéseikhez – hogy vannak-e bizonyos szavaknak (vagy lemmáknak) szisztematikus kapcsolatai más szavakkal (asszociációi) vagy egyes regiszterekkel, illetve

⁸¹ Biber, Conrad, Reppen *i.m.*, 21–55

stílusokkal – a korpuszkutatás sok, jól adatolt eredménnyel járulhat hozzá. Mivel a mai, nagyméretű számítógépes korpuszokban

- sokféle forrásból származó, igen nagy mennyiségű szöveg minta található;
- ezek teljes szöveggént vagy hosszabb szövegszakaszokként is kezelhetők;
- többféle módon szelektálhatók az adatok (általános nyelvi korpusz, adott csoport, adott szerző, nem szólva a specifikus korpuszokról);
- elemzésükben elkülöníthetők az egyes tokenek (példányok) és type-ok (szóalakok, típusok) számai, megtehető az automatikus számítások és ezek szűrése; feltárható, hogy az egyes szavak, illetve szóalakok milyen kontextusokban – nyelvi közegben vagy társadalmi keretben, szituációban – használatosak. Ilyenformán a korpuszkutatás választ adhat a lexikai vizsgálatok következő fő kérdéstípusaira:
 - az egyes szavakhoz milyen jelentések kapcsolódhatnak (társítódnak), a szóhasználat természetes kontextusai alapján;
 - az egyes szónak milyen nem-nyelvészeti (non-linguistic) kapcsolódásai vannak (regiszterek, dialektusok, történelmi periódusok) – a különböző nyelvi variációk sajátosságainak kutatása;
 - milyen szavak bukkannak fel rendszeresen egy adott szóval együtt (kookurrencia vagy kollokáció), és ezek hogyan oszlanak meg a regiszterek (variációk) között (a szócsoportok vizsgálata);
 - hogyan oszlanak meg egy szó használati és jelentései – gyakoriság, kontextus, regiszter, funkció szerint
 - hogyan használatosak a látszólag szinonim szavak másképpen – például eltérő kontextusokban vagy regiszterekben más jelentéssel.

A fenti kérdésekre kapott válaszok mentén feltérképezhető akár az egyes nyelvi szegmensek lexikona, akár az ellenkező irányból indulva, egy-egy lexikai egység vagy egy lemma kiterjesztett jelentése.⁸² Egy-egy adott egység fenti tényezőinek vizsgálata hozzájárul lehetséges és elfogadott értelmei (jelentései?) halmazának / listájának / ágrajzájának összeállításához, és a közülük való választás kontextuális jellemzőinek feltárásához.

4.4. A Magyar Nemzeti Szövegtár mint kutatási terep

„A Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ) munkálatai 1998 elején kezdődtek el a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Korpusznyelvészeti Osztályán Váradi Tamás vezetésével. A cél egy 100 millió szavas szövegtár létrehozása volt, amely lehetőségeihez mérten reprezentatívan tartalmazza a mai magyar nyelv jellegzetes megnyilvánulásait. A munkálatok 2002-től a *Kárpát-medencei Magyar Nyelvi Korpusz* projekt keretében kiegészültek a teljes Kárpát-medence magyar nyelvhasználatára kiterjedő gyűjtéssel. Itt a cél egy 15 millió szavas határon túli korpusz létrehozása volt. 2005 novemberében mutatkozott be a szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi és vajdasági

⁸² Bibok *i.m.*, 69–72

nyelvváltozatokkal kiegészült, valóban nemzetivé váló *Magyar Nemzeti Szövegtár*.⁸³ A *Magyar Nemzeti Szövegtár* internetes megjelenésének projektje 2003-ban lezárult, ma már a Korpusznyelvészeti Osztály jogutódjaként a Nyelvtechnológia / Élőnyelv Osztály Nyelvtechnológiai Kutató-csoportja gondozza a gyűjteményt.

Az MNSZ létrehozásának célja szerint a mai magyar írott köznyelv általános célú reprezentatív korpusza. A korpusz minden szó mellett feltünteti a szótövet, a szófajt és a szó morfológiai elemzését is. A szótő, szófaj és elemzés megállapítása és az elemzések egyértelműsítése automatikus gépi eszközökkel történik. A rendszer megbízhatósága kb. 97,5%-os. Az MNSZ jelenleg 187,6 millió szövegszót tartalmaz. A korpusz öt regionális nyelvváltozatra tagolódik:

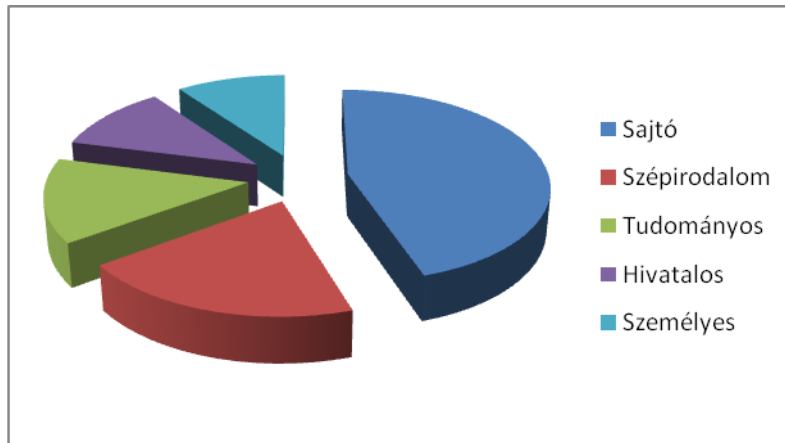
- Magyarország
- Szlovákia
- Kárpátalja
- Erdély
- Vajdaság

Az öt regionális nyelvváltozat mindegyike ötféle stílusrétegből tartalmaz szövegeket:

- 1) Sajtó
- 2) Szépirodalom (2005 ősze óta, a Digitális Irodalmi Akadémia anyagának felhasználásával készült)
- 3) Tudományos (a Magyar Elektronikus Könyvtár anyagának felhasználásával)
- 4) Hivatalos (szabályok, rendeletek, törvényszövegek, jegyzőkönyvek, valamint parlamenti viták átiratai)
- 5) Személyes (internetes fórumok vitái, legnagyobb részükben az Index.hu és több kárpátaljai fórum anyagából).

Az ötféle stílusrétegbe tartozó szövegszavak aránya nem kiegyensúlyozott: a sajtószövegek csaknem a teljes korpusz felét teszik ki (45%). A következő legnagyobb elemszám a szépirodalomé (20%), a legkevesebb szó pedig a személyes stílusrétegben található (10%).

⁸³ <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>, 2010. május 31.; lásd még: Váradi 2003, 263–270

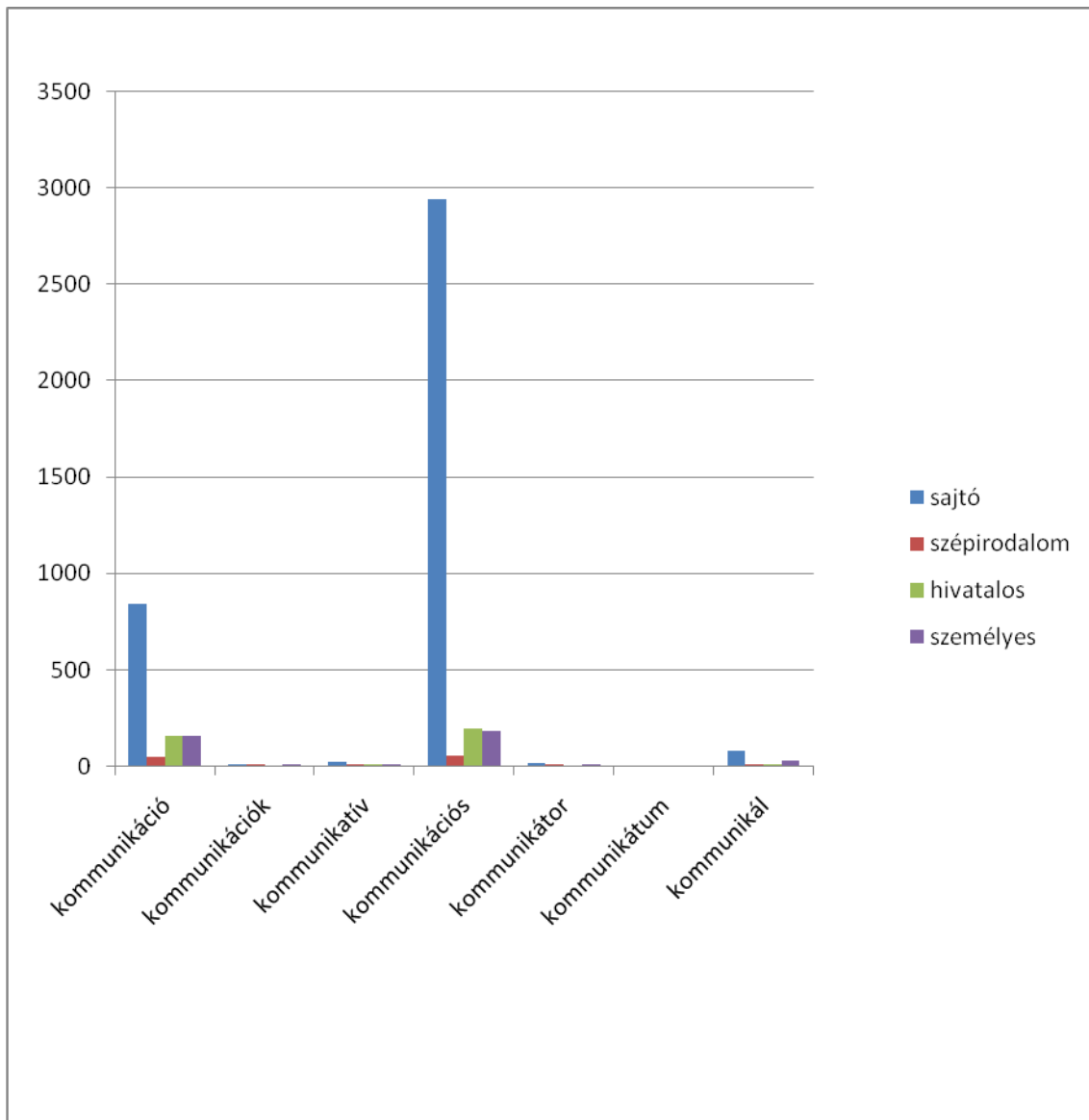
1.ábra Az egyes stílusrétegek szóarányai a Magyar Nemzeti Szövegtárban

Az aktuálisan vizsgálandó alkorpuszt – az adott kutatás számára, annak saját szempontjai szerint az MNSZ adataiból összeválogatott, leszűrt szövegek tárát – ezek tetszőleges variációjaként választhatjuk ki.

A *Magyar Nemzeti Szövegtár* korlátozott használata kutatási célra ingyenes. A korpusz adatainak feldolgozására számos elemző alkalmazás áll rendelkezésre, amelyek elsősorban a kvantitatív adatok kinyerését segítik elő (például a XAIRA XML-alapú komplex korpusz-lekérdező rendszer vagy a NooJ szövegelemző rendszer). A szövegtár alkalmas olyan, korpusznyelvészeti alapon álló empirikus kutatás elvégzésére, amelyben egy adott lexikai elem, egy lemma vagy egy szóbokor tagjainak különböző stílusokban való előfordulásait szűrjük ki, és a talált előfordulások referenciáját próbáljuk feltárni a kiterjesztett nyelvi kontextus elemeiből (elsősorban a többféle strukturális szinten megragadott kookurrenciákból).⁸⁴

Az MNSZ-ben való vizsgálódás korlátja, hogy az egyes részkorpuszok anyaga és aránya nem minden esetben kiegyensúlyozott. A teljes korpusz számos kisebb gyűjteményből tevődik össze, amelyek mindegyike meghatározott saját céllal jött létre, és ez a cél több részkorpuszban eredetileg nem a nyelvi korpusz létrehozása volt; ez megjelenik a szövegek válogatásának eltéréseiben is, például a Digitális Irodalmi Akadémia és a Magyar Elektronikus Könyvtár összetételében. Az egyes stílusrétegek szövegszó-arányainak eltolódása a sajtó felé szintén korlátot jelent. Azonban a szövegszavak mennyiségének eltérései nem jelentik sem azt, hogy az egyes stílusrétegek szövegeinek száma hasonlóan kiegyensúlyozatlan arányú lenne – hiszen a szövegek terjedelme erősen eltér például egy tárca, egy novella és egy internetes fórumbejegyzés esetében –, sem pedig hogy ezek az arányok a kiválasztott alkorpuszban is tükröződnének. Az alkorpusz arányai ugyanis, ahogyan az a 2. ábrán látható – a válogatás szempontjaitól függően igen eltérőek lehetnek.

⁸⁴ Váradi uo.

2.ábra A kommunikációs szóbokor elemeinek előfordulási aránya az egyes részkorpuszokban

Emellett korlátozó tényező, hogy a korpusz írott szövegeket tartalmaz, azaz a köznyelv írott szegmense vizsgálható csak rajta. Ugyanakkor megvan a törekvés az élőbeszédhez közeli változatok gyűjtésére, hiszen a hivatalos szövegek részkorpuszában nagy mennyiségben jelennek meg a jegyzőkönyvek és a viták, amelyek élőszóban elhangzott szövegek leiratai. A személyes szövegek pedig internetes fórumok anyagaiból állnak, amelyek stílusa jellemzően az élőbeszéd és az írott nyelv között helyezkedik el.⁸⁵ Azonban egyik részkorpusz sem áll tisztán szóbeli megnyilatkozások leirataiból. Ebben a formában nehéz elkülöníteni az élőszóhoz hasonló és a tisztán írásos stílusú eseteket, tehát a döntően az írásos köznyelvet jellemző adatokat bizonyos mértékig torzítják az élőbeszédhez közelebb álló szövegekből származó előfordulások. Napjaink szövegeinek vizsgálatakor pedig ki kell egészíteni a *Magyar Nemzeti Szövegtár* adatait más forrásokból származókkal is, mivel a találatok

⁸⁵ vö. Bencsik 2001, 241–247

jellemzően az ezredforduló környékének szövegeiből adódnak. (Erre megfelelő iránynak látszik a vizsgálódás jövőbeli kiterjesztése más, egynyelvű, reprezentatív célú elektronikus korpuszokra, mint a BME MOKK *Magyar Webkorpusza*.⁸⁶)

4.5. *Az adatgyűjtés és a feldolgozás: a kommunikációs szóbokor*

A kutatás célja a kommunikációs lemma, pontosabban a *kommunikáció* szóalakot és annak azonos töről származó társszavait tartalmazó szóbokor referenciális vizsgálata. Ennek első lépése a szóbokor-elemek előfordulásainak feltérképezése a Magyar Nemzeti Szövegtárban. Az egyes elemek előfordulási kontextusának elemzése, azaz az egyes elemek – kollokációkból levezethető – kookurrenciáinak feldolgozása a kutatási célkitűzés szerint következtetni enged az egyes tagok adott szövegben, illetve regiszterben, stílusrétegben jellemző referencia-irányaira. Mivel a *kommunikáció* és a kapcsolódó szóalakok az ezredforduló magyar közbeszédében „forró kifejezésnek” vagy divatszónak számítanak, a vizsgálódás erre az időszakra terjed ki (1998–2002). A *Magyar Nemzeti Szövegtár* időbeli korlátja éppen erre az időszakra nem érvényes, amelyben tetten érhető a *kommunikáció* szóalak és társalakjainak felfokozott használata. Az írásos szövegek beavatkozás-mentes, azaz az adott kutatástól függetlenül, nem annak célja és szempontjai szerint létrehozott és gyűjtött adatbázist nyújtanak, amelyben a kutató esetleges értelmezési preconcepciói nem befolyásolják sem a szöveg megalkotásának körülményeit, sem annak tulajdonságait.

A korpuszból természetesen azokat a szövegeket emeltük ki elemzésre (válogattuk be a saját célú alkorpuszba), amelyek tartalmazzák a *kommunikáció* lexikai egységet vagy annak valamilyen elágazását (*kommunikatív, kommunikátor, kommunikációs, kommunikátum, kommunikációk, kommunikál, lekommunikál, felkommunikál, kikommunikál*), azaz a szóbokor egyik elemét. A kutatás alkorpusza azon magyarországi, a sajtó, hivatalos, szépirodalmi és személyes stílusrétegbe sorolt szövegek tára, amelyekben előfordul a kommunikáció vagy annak fent említett bármelyik társszava, bármilyen ragozott, illetve toldalékolt alakban. A vizsgálat központjában az áll, hogy mennyiben korrelálnak a kommunikációs szóbokor-tagok használatának eltérései az egyes stílusrétegek, illetve a mögöttük álló intézmények, társadalmi terek szóhasználatával, valamint hogy mennyiben szisztematikusak az egyes változatok a kookurrenciák tekintetében. Ennek megfelelően történt a *kommunikáció* kollokációinak vizsgálata az egyes részkorpuszokból vett mintában, aránylag hosszabb, öt mondatos környezetben, gyakorisági elemzéssel; majd ezek segítségével a jellemző kookurrenciák meghatározása, stílusrétegek, azokon belül források és témák szerinti bontásban. A stílusrétegek közül négyben történt meg a keresés és elemzés: a sajtó, a hivatalos, a szépirodalmi és a személyes részkorpuszban. A tudományos szövegek részkorpuszát két okból zártuk ki a vizsgálatból. Egyfelől mivel a tudományos szövegalkotás a köznapitól – amelyhez talán a szépirodalmiak kivételével a többi talált szöveg tartozik – erősen eltér, másfelől pedig mivel a Magyar Elektronikus Könyvtár gyűjteményének a Magyar Nemzeti Szövegtárhoz való csatlakoztatáskor a *kommunikáció*-t és főleg annak társalakjait tartalmazó

⁸⁶ <http://mokk.bme.hu/resources/webcorpus/> (utolsó letöltés: 2011. március 9.)

szövegei meglehetősen egyoldalúak voltak (a talált minták túlnyomó többsége Buda Bélának *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei* című könyvéből származott), így az ebből a részkorpuszból nyerhető adatok semmiképpen sem tekinthetők reprezentatívnak. A szépirodalmi stílusrétegbe sorolt szövegekkel, legalábbis a kommunikációs szóbokor szempontjából, más a helyzet. A minták itt jellemzően a XX. század második felének szépprózájából, illetve esszéirodalmából valók, amelynek nyelvezete (számos okból) erősen kapcsolódik a sajtóban is megtalálható publicisztikáéhoz; tehát ezek a minták összevethetők a többivel. A teljes korpusznak a magyarországi részkorpusza került elemzésre, azon egyszerű oknál fogva, hogy a *kommunikációs* szóbokor tagjait tartalmazó szövegeknek csak elenyésző kisebbsége származott határon túli forrásból, nem adva lehetőséget a magyarországi eredetű szövegekkel való szisztematikus összehasonlításra. (Amennyiben nem ez lenne a helyzet, a társadalmi terek, intézmények, színterek eltérései és az abból fakadó nyelvhasználati különbségek miatt természetesen a magyarországi keletkezésű mintáktól elkülönítve, azokkal adott esetben szembeállítva elemeztük volna a határon túli magyar szövegeket.)

A nyert adatok stílusrétegenként azonos kézi feldolgozáson estek át, a következő kritériumok szerint:

- forrás,
- keletkezési idő,
- szerző,
- beszélő (amennyiben elkülöníthető a szerzőtől),
- téma,
- műfaj (amennyiben megállapítható volt),
- definíció (ha adott), illetve annak iránya,
- a szóalak jelentését megadó vagy szűkítő kollokációk.

A kollokációk három szinten kerültek leírásra. Ezek megállapításában egyfelől Sperber és Wilson relevanciaelméletére, másfelől az abból is táplálkozó lexikai pragmatikára támaszkodtunk⁸⁷; ezek közül is főképpen a relevanciaelmélet kontextuális asszociációs soraira, valamint a lexikai pragmatikában hangsúlyozottan többszintű, kiterjesztett és többszörösen kiterjesztett nyelvi kontextus fogalmára. A lexikai pragmatika a lexikai egység nyelvi kontextusát legalább két szinten határozza meg: az adott lexikai egységet tartalmazó megnyilatkozás többi eleme összességéeként (amelyen belül kitüntetett szerepet tulajdonít a vonzatoknak), és a megnyilatkozást körülvevő többi megnyilatkozás összes elemeként. Ez utóbbi kapcsán szól kiterjesztett kontextusról, illetve arról, hogy többszörösen kiterjesztett kontextus is elképzelhető, akár szöveg- vagy diskurzusszinten is. A nyelvikontextus-szintek száma tehát elvileg növelhető (más kérdés, hogy az egyre magasabb szinteken egyre kevésbé egyértelmű, hogy tisztán nyelvi kontextusról van-e szó, vagy a nyelvi és a nyelven kívüli kontextus együttes kezeléséről, összeolvadásáról).

⁸⁷ Sperber, Wilson *i.m.*, Bibok *i.m.*

A kollokációk három, a kutatás számára meghatározott szintje (főként Bibok nyelvkontextus-szintjei és a külön kategóriába nem sorolt vonzatok szerepe alapján):

- A) egyértelműen specifikáló funkciójú egységek, *elsődleges szűkítők vagy specifikálók* közvetlenül a vizsgált lexikai egység közelében (pl. „üzleti kommunikáció” vagy „kommunikációs zavar”); ezek lehetnek kötelező vagy fakultatív vonzatok, de akár szabad bővítmények is;
- B) *másodlagos szűkítők vagy specifikálók*: a szóbokor-elemet tartalmazó mondatban mint elsődlegesen kiterjesztett kontextusban azok a nyelvi elemek, amelyek hozzájárulnak az elem aktuális referenciájának meghatározásához (pl. „ez nem kommunikáció, mert senki sem törődik a másikkal”);
- C) *harmadlagos szűkítők vagy specifikálók*: a vizsgált szövegrészben mint többszörösen kiterjesztett kontextusban azok a nyelvi elemek, amelyek hozzájárulnak a szóbokor-elem aktuális referenciájának meghatározásához.

Az egyes kollokáció-fajták előfordulási gyakoriságának összegzése révén megkaphattuk az adott stílusrétegre jellemzően leggyakoribb kookurrenciák listáját. Ezek értelmezési irányokat vagy variációkat jelölnek ki, amelyek szisztematikusak az egyes stílusrétegekre, illetve azokon belül tovább szegmentálhatók például médium, forrás, keletkezési idő, téma, beszélői szerep szerint. (Biberék szintén leírják a fenti módszer egy másik változatát, a regiszterek között megoszló jelentések kollokációk mentén való felderítését, a *deal* mintaelemzésén szemlélítve.⁸⁸) A definíciók, meghatározások – amennyiben vannak ilyenek – pedig egyfelől a jelentésirányok ellenőrzésére szolgálnak, másfelől jelzik a szóhasználat deklarált reflektáltságának szintjét.

⁸⁸ Biber, Conrad, Reppen *i.m.*, 21–25

5. Kutatási eredmények: a kommunikációs szóbokor elemeinek előfordulásai és kollokációi

A *Magyar Nemzeti Szövegtár*ban való vizsgálódás, amelynek célja a *kommunikáció* stílusrétegenkénti referenciális irányainak feltérképezése volt, a kommunikációs szóbokor elemeinek, valamint ezek három szinten osztályozott kollokációinak elemzése révén, számos várt és néhány nem várt eredménnyel zárult. Az eredmények leírásában a szerző a következő struktúrát alkalmazza:

- A) Az előfordulási gyakoriságok összefoglalása szóbokor-elemek szerinti és stílusrétegek szerinti felosztásban
- B) Az előfordulások elemzése stílusrétegenként:
 - a. szóbokor-elemenkénti felosztásban,
 - b. téma szerint,
 - c. amennyiben ezek bármelyike releváns, forrás, szerző, illetve műfaj szerint,
 - d. beszélő szerint,
 - e. definíciók szerint,
 - f. kollokációk összevetése
 - i. elsődleges specifikálók leírása és összehasonlítása,
 - ii. másodlagos és harmadlagos specifikálók összegzése és összehasonlítása.

A tematikus variációkat minden esetben összevetettük a többi kategóriával. A definíciók és a három szinten meghatározott kollokációk esetében nem csupán azt vizsgáltuk, hogy jelen vannak-e vagy nincsenek, hanem azt is, hogy amikor jelen vannak, mennyiben korrelálnak egymással és a témával. Az elemzések elvégzése során a szerző felvázolja a talált mintákat, a stílusrétegekben meglévő azonosságokat és különbségeket.

5.1. Előfordulási gyakoriságok

A szóbokor tíz elemének előfordulásait derítette fel a kutatás a *Magyar Nemzeti Szövegtár* négy stílusrétegében. Ezek a *kommunikáció*, *kommunikációs*, *kommunikációk*, *kommunikatív kommunikátor*, *kommunikátum*, *kommunikál*, *lekommunikál*, *felkommunikál*, *kikommunikál* változatok voltak. A *Magyar Nemzeti Szövegtár* korpuszában a következő arányban fordultak elő ezek a lexémák (kerekítetlen példányszámok):

Elemek	Sajtó	Szépirodalom	Hivatalos	Személyes
kommunikáció	839	50	154	159
kommunikációs	2938	55	198	180
kommunikációk	4	1	0	1
kommunikatív	24	2	1	3
kommunikátor	19	3	0	3
kommunikátum	0	0	0	0
kommunikál	82	7	4	31
kikommunikál	0	0	0	0
lekommunikál	0	0	0	0
felkommunikál	0	0	0	0

3. ábra: A kommunikációs szókör elemeinek előfordulásai a Magyar Nemzeti Szövegtár választott részkorpuszaiban

Az adatokból látható, hogy néhány elemnek egyetlen előfordulása sem volt megtalálható a korpuszban. Ezek közül a *kommunikátum* csak a vizsgálatból egyéb okokból kizárt tudományos stílusrétegben jelent meg, a *felkommunikál*, a *lekommunikál* és a *kikommunikál* pedig egyik részkorpuszban sem. Ez utóbbiak azért kerültek be a szókör vizsgálandó elemei közé, mivel mind a mindennapi (szóbeli) médiaszövegekben, mind az internetes szövegekben előfordulnak, még ha nem is túlságosan gyakran (lásd a Google találatlistáit az adott elemekre mint keresőszavakra⁸⁹). Az MNSZ-ben látható hiányuk azonban arra enged következtetni, hogy ezek az alakok vagy csupán a szóbeli vagy legfeljebb a másodlagos szóbeli megnyilatkozásokban jellemzőek,⁹⁰ és / vagy a gyűjtés időszaka után kezdtek terjedni.

⁸⁹ *Lekommunikál*: 190 találat

http://www.google.hu/search?hl=hu&client=firefox-a&hs=7hs&rls=org.mozilla%3Ahu%3Aofficial&q=%22lekommunik%C3%A1%22&aq=f&aqi=&aql=&oq=&gs_rfai= (2010. június 16.)

Kikommunikál: 135 találat

http://www.google.hu/search?hl=hu&client=firefox-a&hs=dND&rls=org.mozilla%3Ahu%3Aofficial&q=%22kikommunik%C3%A1%22&aq=f&aqi=&aql=&oq=&gs_rfai= (2010. június 16.)

Felkommunikál: 1-2 releváns találat

http://www.google.hu/search?hl=hu&client=firefox-a&hs=7hs&rls=org.mozilla%3Ahu%3Aofficial&q=felkommunik%C3%A1&aq=f&aqi=&aql=&oq=&gs_rfai= (2010. június 16.)

⁹⁰ Benczik *i.m.*, 241–242

Az előfordulások arányai az egyes szóbokor-elemek és stílusrétegek között figyelemre méltók. Feltűnő a *kommunikáció* és a *kommunikációs* alakok túlsúlya a többivel szemben: ezek előfordulási számai sokszorosai a többi szóbokor-elemének. Ez az arányeltolódás az elemek divatjellegű használatára mutat, valamint előrevetíti a kutatás egyik hipotézisének igazolását, az egyes köznapi referenciális irányokkal együtt járó nem-reflexív, vagy alacsony fokú reflexivitást mutató fogalom- illetve kategória-használatot. Bár a részletes vizsgálódásba végül nem vontuk be a tudományos stílusrétegben található előfordulásokat, az azok arányszámaival való összevetés jól kiegészíti a köznapi szövegeket.

Elemek	Tudományos
kommunikáció	2365
kommunikációs	2064
kommunikációk	68
kommunikatív	337
kommunikátor	164
kommunikátum	31
kommunikál	55
kikommunikál	0
lekommunikál	0
felkommunikál	0

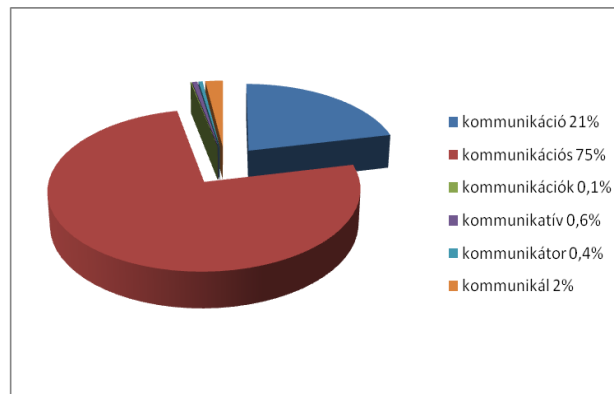
4.ábra: A tudományos stílusrétegben előforduló szóbokor-elemek példányai

A tudományos stílusrétegben tapasztalható előfordulási gyakoriságok jól jelzik egyes szóbokor-elemek státusát a közbeszédben. A *kommunikáció* és a *kommunikációs* alakok itt is a leggyakoribbak. A *kommunikatív*, a *kommunikátor* és a *kommunikációk* elemeknél viszont megfordul az arány: a tudományos stílusréteg szövegeiben ezekből több van, mint a többi stílusrétegben együttvéve. A *kommunikál* elem relatíve gyakoribb ebben a stílusrétegben, mint a bármelyik másikkban, a *kommunikátum* pedig a vizsgált rétegek közül csak ebben az egyben található meg. Az összehasonlítás szerint vannak a szóbokornak olyan elemei, amelyek inkább a tudományos diskurzusok „birtokán” helyezkednek el (mint esetünkben a *kommunikátum* és a *kommunikációk*), vagy legalábbis a köznapi lexikonok ezeket nem tartják előtérben; mindenesetre a nem-tudományos szövegek vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon véletlenszerűen élnek velük. A fenti arányszámoknál mondható, hogy a *kommunikációs* szóbokor esetében a köznapi szövegtípusok a *kommunikációs*, a *kommunikáció*, valamint – jóval kisebb arányban – a *kommunikál* elemeket alkalmazzák a leginkább „bevettként”, azaz a legtöbbit. (Érdekes adalék a gyakorisági mutatókhoz, hogy a *kommunikál* alakot tartalmazó szövegrészekben szinte minden esetben felbukkant a *kommunikáció* vagy a *kommunikációs* alak is, fordítva azonban ez nem volt jellemző.) Az egyes szóbokor-elemek előfordulási arányai a különböző stílusrétegekben szintén figyelemre méltók. A legfeltűnőbb, hogy a két leggyakoribb változat közül a *kommunikációs* minden vizsgált stílusrétegben nagyobb

arányban van jelen, mint a *kommunikáció*. A legnagyobb eltérés a kettő között a sajtószövegekben van: megközelítőleg 1:3.5 az arány, a *kommunikációs* alak aránya ebben a részmintában az összes egyéb vizsgált formához és részmintához képest kiugróan magas. A skála másik végén, a szépirodalmi szövegekben a különbség sokkal kevésbé látványos (55 és 50); ehhez áll közelebb a hivatalos és a személyes stílusréteg aránya is: 1:1.3, illetve 1:1.13.

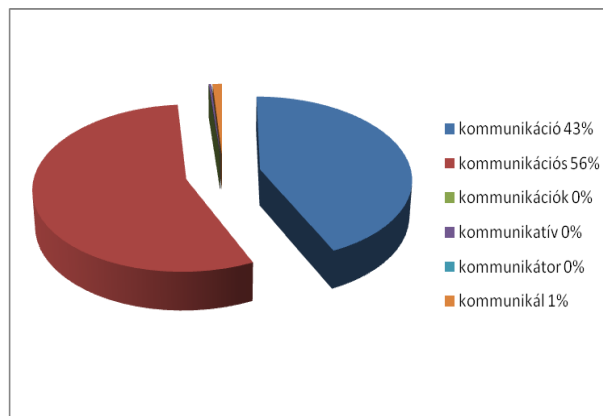
Az egyes stílusrétegekben kimutatható arányok a következők:

Sajtó:

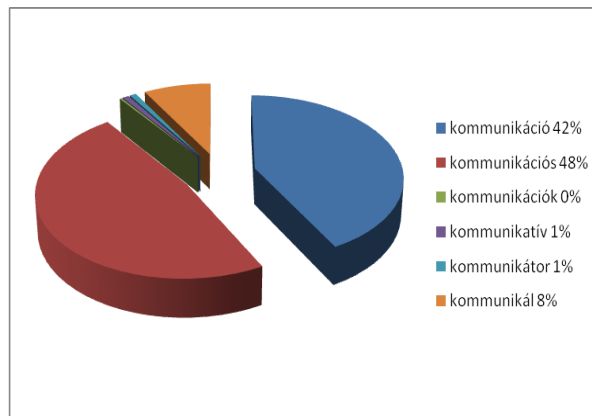
5.ábra: A kommunikációs szóbokor elemeinek előfordulási arányai a sajtószövegekben

Hivatalos:

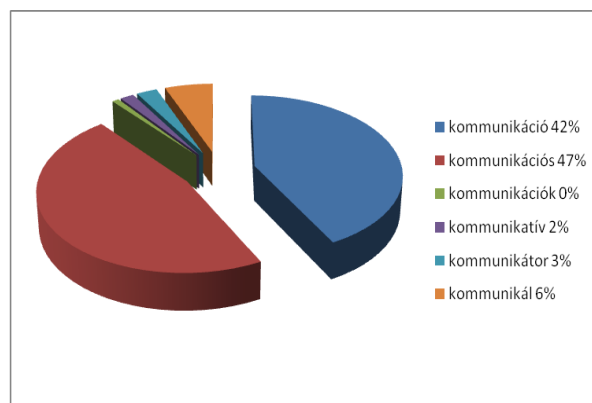
6.ábra: A kommunikációs szóbokor elemeinek előfordulásai a hivatalos szövegekben

Személyes:

7.ábra: A kommunikációs szóbokor elemeinek előfordulásai a személyes szövegekben

Szépirodalom:

8.ábra: A kommunikációs szóbokor elemeinek előfordulásai a szépirodalmi szövegekben

Fontos látni, hogy bár a *kommunikációs* elem túlsúlya mindegyik stílusrétegben megtalálható, a sajtószövegeknél tapasztalható aránytalan többség egyetlen másik rétegben sincs meg. Az egyes részkorpuszok terjedelmének és a kommunikációs szóbokor elemeit tartalmazó szövegekből összeállított alkorpusz arányainak ismeretében ez jelentőségteljes különbségnek tűnik.

A *kommunikációs* párja, a *kommunikatív* – a *kommunikációs* egyik jelentésvariációja szinonim a *kommunikatív*-éval – szemmel láthatóan nem vert gyökeret egyik stílusrétegben sem, hasonlóan a *kommunikátor*-hoz és a *kommunikációk*-hoz, amelyeknél vannak ugyan elszórt előfordulások, de mind az adott stílusréteg elemszámainak 3%-a alatt maradnak; a nagyobb elemszámú szöveghalmazokban pedig 1% alatt. A legtöbb előfordulásuk a szépirodalmi és a személyes szövegekben található. A *kommunikál*, a harmadik leggyakoribb elem – noha a két másiké mellett eltöprel használati gyakorisága – is inkább a szépirodalmi és a személyes szövegekre jellemző. Ez utóbbi két stílusrétegben egyébként is csaknem azonos

az elemek előfordulási aránya – számuk azonban nem. A szépirodalmi stílusrétegnél például a *kommunikáció* 42%-a összesen 50 szöveget jelent, a személyes rétegben viszont a 43% 159-et.

A hivatalos stílusréteg azért érdemel itt figyelmet, mert ez az a részalmaz, amelyből több szóbokor-elem is hiányzik, annak ellenére, hogy sem tematikájában, sem műfajában nem ez a legegységesebb rész minta. A hivatalos szövegekben egyetlenegyszer sem fordult elő sem a *kommunikációk*, sem a *kommunikátor* alak, és a *kommunikatív* változat is csak egyetlenegyszer. A *kommunikáció* és a *kommunikációs* alakok aránya nem itt a legkiegyensúlyozottabb (mind a személyes, mind a szépirodalmi stílusrétegben közelebb állnak egymáshoz az arányszámok), ellenben ebben a rétegben a kommunikációs szóbokornak jóformán csak ezek az elemei fordulnak elő; tehát a rész minta a lexikon elemeit illetően az összes közül a legkevésbé variábilis.

Összegezve a kommunikációs szóbokor elemeinek előfordulási számait és arányait, kijelenthető, hogy az MNSZ-ben megtalálható, köznapi írásos szövegekben a kommunikációs szóbokor magja (és csaknem teljessége) a *kommunikációs*, a *kommunikáció* és a *kommunikál* alak. Ezek nem csupán összegezve, hanem az egyes stílusrétegeken belül is a legnagyobb arányban és számban olvashatók a szövegekben. S ezek azok az elemek is – különösen az első kettő –, amelyek, referenciakörüket tekintve a leginkább univerzálisak, azaz a legszélesebb tematikus és fogalommezőben használatosak. Erre nyilvánvalóan morfológiai sajátosságaik és szintaktikai lehetőségeik is alkalmassá teszi őket; ugyanakkor a *kommunikatív*, amelynek illetően adottságai némiképp hasonlóak a *kommunikációs*-éihez, nemcsak hogy nem fog át ilyen széles spektrumot, de ritkaságából kifolyólag alig-alig tekinthető a vizsgált szövegek állandó elemének. Ezeket az eltéréseket – például hogy miért található a szövegekben a „kommunikációs képesség” és „kommunikatív képesség” egyaránt, de miért nem fordul elő a „kommunikatív szinten”, holott a „kommunikációs szinten” igen – fogalmi-szemantikai és pragmatikai okok együttesen magyarázhatják: például a *kommunikatív* vonzathelyét („*kommunikatív* x”) ezekben a szövegekben nem tölti be olyan lexikai elem, amelynek nincs semmiféle humán ágensre utaló konnotációja (a *képesség*nek van ilyen, viszont a *szint*nek szokásosan nincs). A *kommunikációs* esetében nem mutatható ki ilyen korlátozás. (Ugyanakkor a magyarázat itt lehet okozat is, hiszen a nyelvi viselkedés szabályainak szabályként való meghatározódását a konkrét gyakorlat szokássá válása előzi meg. Tehát a *kommunikatív*-hoz valószínűleg azért nem csatlakoztatható olyan vonzat, amely áttételesen sem utal humán ágensre, mert nem szokásos ilyen használata. Lehetséges azonban, hogy későbbi mintákban találhatunk ilyen előfordulásokat is.)

5.2. Sajtószövegek: a beteg nem képes kommunikálni, a politikusok között nincs kommunikáció

5.2.1. Forrás, téma, definíció

A legnagyobb elemszámú részmintában mind források, mind téma, mind pedig műfajok tekintetében a legnagyobb a sokszínűség is. A minta szövegei összesen 10-féle forrásból

származnak: ezek között vannak országos napilapok (*Magyar Hírlap, Magyar Nemzet, Népszabadság, Népszava*), országos hetilapok (*Heti Világgazdaság, Magyar Narancs*), megyei / regionális napilapok (*Dunántúli Napló, Hajdú-Bihari Napló*), illetve a *Magyar Rádió Hírműsorok* (a felolvasott hírek szövegei). A források aránya az egyes szóbokor-elemek előfordulásainál változó, olyannyira, hogy nemigen figyelhetők meg egyértelmű tendenciák. Az egyetlen szisztematikus különbség minden szóbokor-elemnél, hogy a legnagyobb arányban a nagy országos napilapokban vannak jelen, majd a hetilapokban, és ezek után következnek a megyei / regionális lapok, illetve a Magyar Rádióból származó szövegek. Az egyes halmazokon belül azonban nem található további gyakorisági mintázatok; az összesített arányok pedig tükrözhetik pusztán az *MNSZ* részkörpuszának forrás-arányait is. A szövegek műfajai hasonlóan non-szisztematikusak az egyes szóbokor-elemek tekintetében, mint a források: az előforduló műfajok (hír, interjú, riport, publicisztika) közötti megoszlások nem rendszeresek. Feltehető tehát, hogy a sajtószövegek lexikona, a kommunikációs szóbokor elemeinek tekintetében és ezen a mintán legalábbis, forrástól és műfajtól független.

A szövegek tematikájánál azonban más a helyzet. A kommunikációs szóbokor elemeinek összesített témalistája olyan terjedelmes, hogy célszerű volt az elemzéskor az egyes témákat halmazokba rendezni. A kialakuló halmaz-kategóriák némi, bár természetesen nem teljes átfedésben vannak a specifikálók halmazával. A tematikánál a következő minimumkategóriákat állítottuk fel (ezek azok, amelyek legalább két szóbokor-elem esetében megtalálhatók):

- új technológiák,
- internet,
- média,
- köztájékoztatás,
- politikai PR,
- politikai tájékoztatás,
- politika általában,
- marketing / PR,
- információtovábbítás és -csere,
- csatorna,
- kód,
- képesség,
- képzés / oktatás,
- tudomány / elmélet,
- intézmények (pl. vallás),⁹¹
- probléma / sikertelenség.

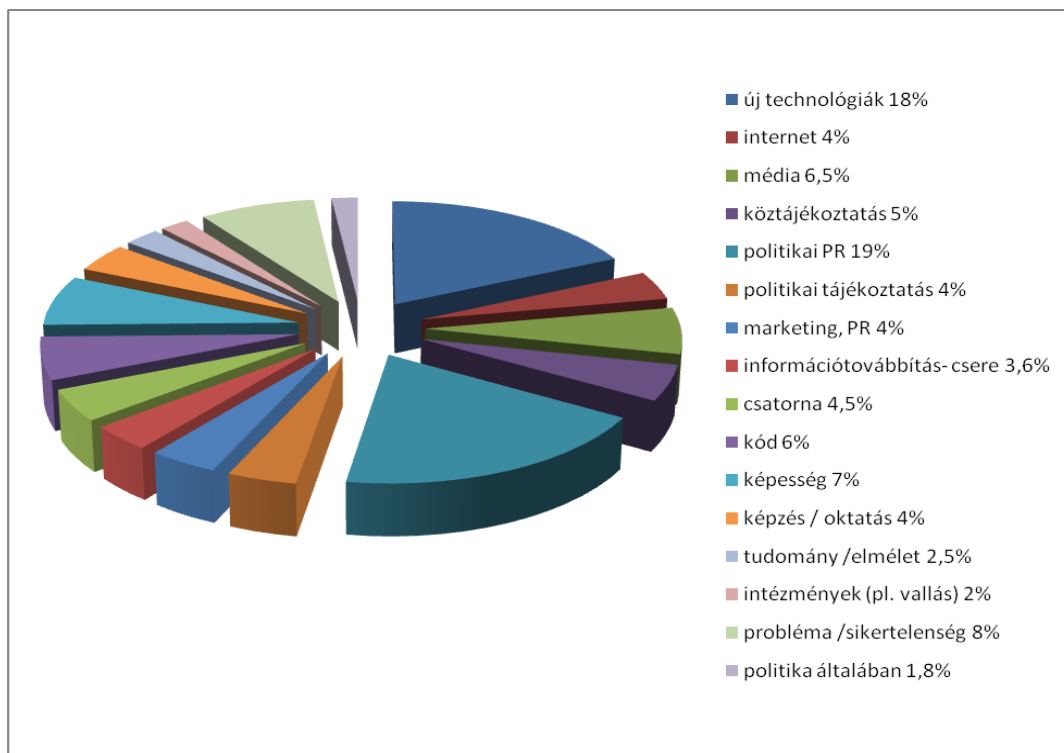
(Néhány példa: a konferenciákon készült riportok a tudomány / elmélet kategóriába kerülnek, a politikai PR csoportba az országimázsról szóló írások, a marketing / PR témában találunk

⁹¹ Az intézmény itt *mező* értelemben (Bourdieu) vagy *társadalmi kód, intézmény* értelemben (Horányi) értendő.

helyet például az olyan szakcikkek, amelyekben reklámokról vagy piaci pozíciókról esik szó; a csatorna témacsoport legfeltűnőbb példája Stephen Hawking közszereplésének leírása, a kódban pedig olyan szövegek találhatóak, amelyek mondjuk az EU-beszéd „szótárát” taglalják.)

A fenti kategóriák mellett felbukkanhatnak ezek elágazásai (például a politika általában vagy a technikai-fizikai eszközök általában), az elágazások azonban csak egy-egy szóbokor-elemnél fordulnak elő. Emellett maguk a kategóriák nem teljesen mentesek az egymás közötti átfedésektől, átjárásoktól, ez azonban szükséges korlát, mivel ez a felosztás finomabb megkülönböztetéseket is lehetővé tesz, ugyanakkor a konkrét esetekben nem akadályozza az egyes témák besorolását. A tematikus halmazok nyalábjai máris utalnak a sajtószövegek mintájában a kommunikációs szóbokor elemeinek egyfajta referenciális körére: a témák jelentős része a technológiához, a politikának néhány vetületéhez, illetve a tömegkommunikációhoz és a nyilvánosságához kapcsolódik. Ezeken túl két érdekes tematikus mező formálódott meg. Az internetnek mint – többnyire – az információcsere egy sajátos médiumának, valamint társadalmi térnek önálló kategóriává emelkedését a szövegek keletkezésének időszaka indokolja: az ezredforduló a világháló mindennapi tevékenységi térként, illetve üzleti lehetőségként való felfedezésének ideje. A probléma / sikertelenség dimenzió pedig arra mutat, hogy a kommunikációs szóbokor referenciális körében fontos helye van a sikerességnek és a minőségnek: a későbbiekben még esik szó arról, hogy a sikeresség sok esetben mércéje annak, hogy a szövegek lexikonában (szókincsében, szótárában) egy tény, tevékenység vagy folyamat egyáltalán *kommunikáció*-nak nevezhető-e.

Az összesített tematikus arányok – figyelembe véve a nem minden elemnél jelen lévő kategóriákat is – a következők (az arányosítás alapja az, hogy témája szerint hány szöveg sorolható összesen az adott témacsoportba):

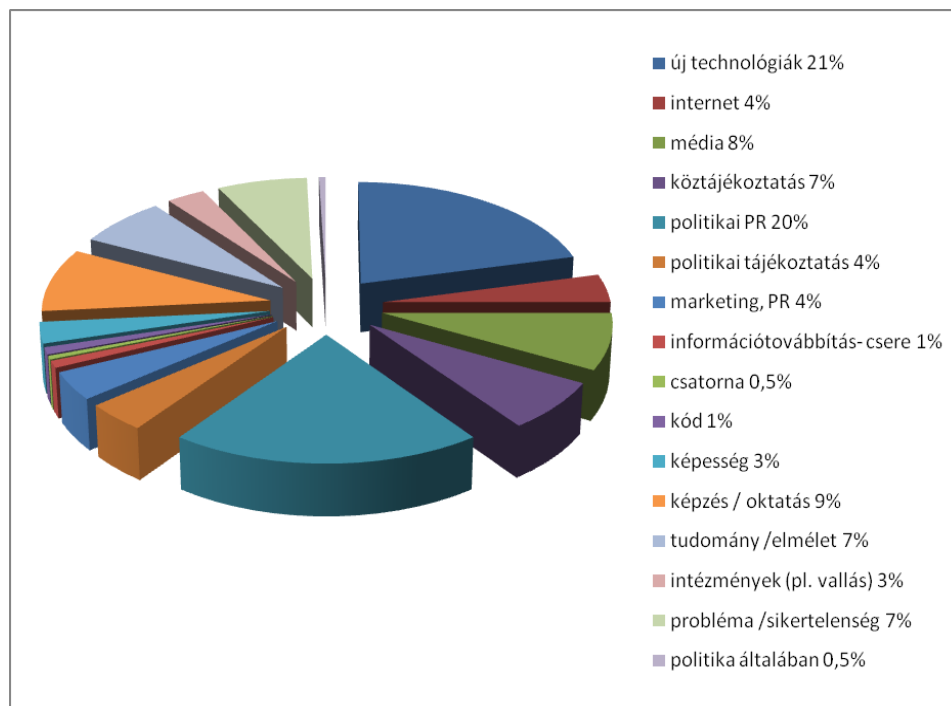
9. ábra: Az egyes tematikus halmazok összegzett aránya a sajtószövegekben

Látnivaló, hogy három témacsoport emelkedik ki számosságával a többi közül: az új technológiák, a politikai PR és a probléma / sikertelenség kategóriája (ez utóbbi jócskán lemaradva a másik kettőtől). A két tematikus halmaz csaknem azonos méretű, együtt pedig az összes téma több mint egyharmadát teszik ki. A kommunikációs szóbokor elemei tehát a vizsgált sajtószövegekben dominánsan vagy technológiai, vagy politikai témában kerülnek elő, ez utóbbin belül pedig főként a politika szereplőinek vagy szervezeteinek, intézményeinek PR-tevékenységével függenek össze. Meglepő, de a média, a köztájékoztatás és a marketing / PR (mindaz, ami nem politikai PR és marketing) témák arányai jóval kisebbek ezeknél. A harmadik legnagyobb arányú tematikus csoport a probléma / sikertelenség témakör, ezt követik a képességek, készségek témái, és csak ezután a média területei. Ezekre némi magyarázattal szolgálhat, hogy a média témái közé elsősorban a médiumokat mint intézményeket, azok produktumait vagy szakmai kritériumait taglaló szövegek kerültek.

A marketing / PR témák alacsony aránya viszont valóban váratlan, főként mivel a szervezetekhez kapcsolódó témák jelentős része ide tartozik. A szervezetekhez kötődő témák azonban a sajtószövegek összes témájához mérve maguk is meglehetősen ritkán bukkannak fel.

Az egyes szóbokor-elemek esetében nem mindenütt található meg minden kategória, a meglévők arányai pedig kisebb-nagyobb mértékben eltérnek az összesítettől. A hiányzó kategóriák listája az egyes elemeknél figyelemre méltó megoszlást mutat. A *kommunikáció* és a *kommunikációs* elemnél minden témacsoport jelen van, és arányuk erőteljesen rányomja

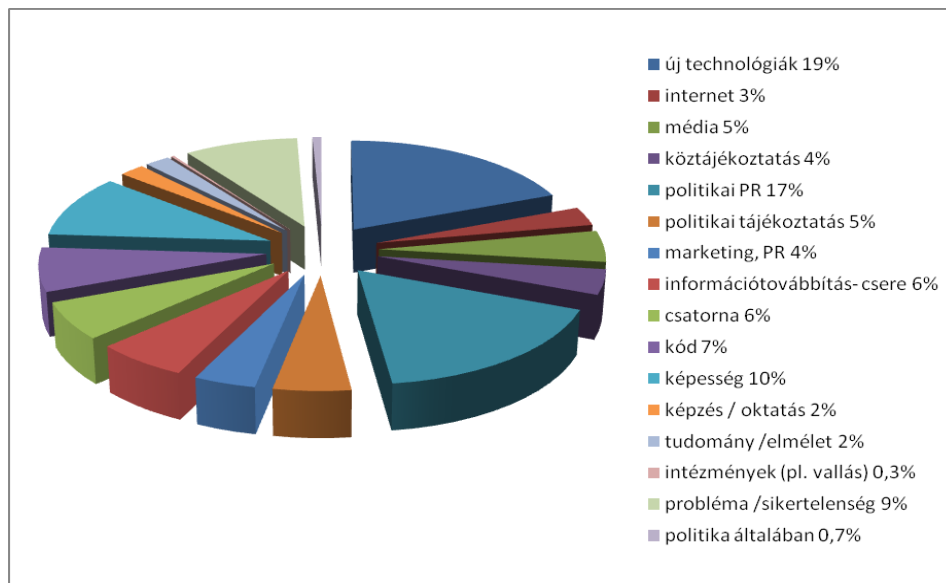
bélyegét az összesített kategóriákra (ami nem meglepő, tekintve ezt a két elemet tartalmazó szövegek többségét a többihez képest).

10. ábra: A kommunikáció szóbokorelemet tartalmazó szövegek tematikus arányai a sajtószövegeken belül

A *kommunikáció* elem esetében alig-alig van különbség a két vezető témacsoport, az új technológiák és a politikai PR között, együtt pedig már csaknem az összes szöveg felét teszik ki. Az ezeket jóval kisebb szövegszámmal követő képzés-oktatás helyének magyarázata a szövegek között nagy számban megtalálható képzésleírás (riportokon belül), amelyekben kommunikáció szakokról, kommunikációs képzésekről esik szó; ezekben pedig a szóbokorból szinte kizárólag a *kommunikáció* elem fordul elő. Ezt követi a média, majd gyakorlatilag egyenlő arányokkal a köztájékoztatás, a tudomány / elmélet és a probléma / sikertelenség tematikája. Ez utóbbinál találjuk azokat – a sajtó- és a személyes stílusrétegben erősen jellemző – kritikai-minősítő kollokációkat, illetve specifikálókat, amelyek többnyire egy ágens (személy, szervezet, intézmény) egy bizonyos tevékenységének minőségére utalnak, mint „rossz kommunikációra”, „nem kommunikációra” vagy „hatástalan kommunikációra”. A kollokációk elemzésénél részletesebb kifejtésre kerül majd a minősítő vagy sikerességtényező. Figyelemre méltó a tudomány / elmélet témájú szövegek viszonylag nagy aránya, főképpen mert ez a témacsoport erősen heterogén. Ide kerültek mindazok a szövegek, amelyek vagy a kommunikációs jelenségkör sajátosságait taglalják (ezek kisebb számban fordultak elő a *kommunikáció* elemet tartalmazó halmazban), vagy bármilyen tudományos diszciplína megközelítésében említik a *kommunikáció*-t. A *kommunikáció* bevezetésben említett (lásd 1.) forrászó-jellegét, valamint „sokhelyűségét” látszik igazolni, hogy ezek a

szövegek a legkülönbözőbb tudományterületről származnak, és nem egy esetben a *kommunikáció* szó előkerülése egyértelműen metaforikus (pl. a csillagászati témájú írásban az égitestekre vonatkoztatva).

11. ábra: A kommunikációs szöbokorelemet tartalmazó szövegek tematikus arányai a sajtószövegeken belül

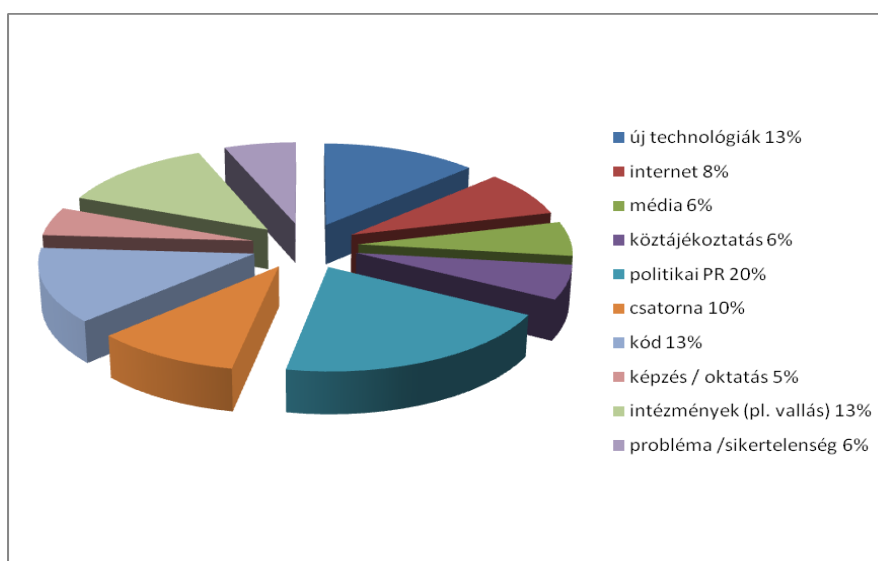
A *kommunikációs* elemet tartalmazó mintában kiegyenlítettebbek a tematikus arányok; ez jelentőségteljes különbségnek tűnik, különösen mivel a *kommunikációs* sajtóbeli előfordulásai képezik a teljes minta legterjedelmesebb részét. Az arányok minden bizonnyal összefüggésben állnak azzal a ténnyel, hogy ezekben a szövegekben elég gyakran hiányoznak teljes specifikáló-szintek. Különösen ritkák a másodlagos és harmadlagos specifikálók: azok a szóelemet tartalmazó mondaton belüli és kívüli kollokációk, amelyek egyértelműen a szóelem értelmezését segítik elő, valamint az elsődleges specifikálók a szóelemet közvetlenül megelőző fajtája (az „*x kommunikációs y*” szerkezet *x* eleme, például „üzleti kommunikációs stratégia” helyett rendszeresen csak „kommunikációs stratégiát” olvashatunk). Sajátos, hogy a harmadik leggyakoribb téma a képességeké: ebben nagy többségében olyan szövegek találhatók, amelyek általában egy bizonyos közszereplő vagy közszereplő-csoport – akár mint individuális ágens, akár mint kollektív ágens képviselője – nyilvánosság előtt való megjelenésének, nyilatkozatainak minőségére vonatkoznak, mind a konkrét szereplési alkalmat, mind pedig annak előkészítettségét, tudatosságát, stratégiai értékét és következményeit tekintve. Rögtön ezután következik számarányában a probléma / sikertelenség témaköre, hasonló tartalmú, de egyértelműen negatív értékítéletet megfogalmazó szövegekkel, olyan, gyakran képszerű, figyelemfelkeltő szerkezetekkel, mint „kommunikációs űr”, „kommunikációs ballépés”, „kommunikációs öngól”.

Míg a *kommunikáció* és a kommunikációs szöbokorelemeket tartalmazó szövegek a legszélesebb téma-spektrumon helyezkedhetnek el, a többi elemnél egy vagy inkább több témakategória üres, és ezt csak részben magyarázzák a jóval kisebb szövegszám-arányok

ezekben az esetekben. A *kommunikál* elemet tartalmazó szövegek kategóriái között például nincsenek jelen a következő témahalmazok:

- politikai tájékoztatás,
- politika általában,
- marketing / PR,
- információtovábbítás és -csere,
- képesség,
- tudomány / elmélet.

Az egyes sajtótéma-csoportok aránya a *kommunikál* szóbokr-elemnél:

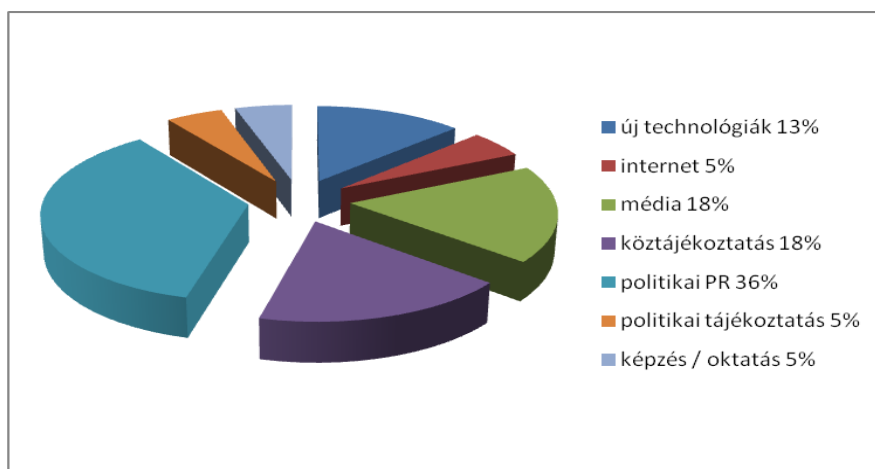

12. ábra: A *kommunikál* elemet tartalmazó szövegek tematikus arányai a sajtószövegeken belül

A *kommunikál* elem igeként megkíván maga mellé egy *ki / mi* jellegű vonzatot; a participációs elmélet perspektívájából nézve ezekben a megnyilatkozásokban feltétlenül utalni kell valamilyen, a kommunikálást mint cselekvést elvégző ágensre. Ezen kívül szokásosan *kivel / mivel* és / vagy *hogyan* jellegű vonzatra is szükség van a lexikai elem mellé. Az előbbi a tevékenység résztvevői körére utal, az utóbbi pedig az ágens cselekvésének közegére vagy minősítésére. („*Ki / mi kivel / mivel és hogyan kommunikál*”) Ennek ismeretében különösnek tűnik, hogy a képességet taglaló, leggyakrabban minősítő megnyilatkozásokat tartalmazó szövegek nincsenek jelen ebben a részmintában. Ugyanakkor látnunk kell, hogy a minősítés csak az egyik lehetséges módja a *hogyan* vonzathely betöltésének; a másik mód, a közvetítő közeg, illetve eszköz pedig bőségesen, sőt a második legnagyobb arányban jelen van az új technológiával kapcsolatos témájú szövegekben, amellett, hogy ezek az ágens, illetve a résztvevők helyét is kielégítően kitöltik (pl. „Folyamatban van az új technika éles tesztelése; most kísérleti jelleggel száz készülék kommunikál így egymással.”). Ezzel egyenlő az

intézményekre utaló témák szövegaránya is, ami az ágensi és a résztvevői vonzathely kitöltésének lehetséges útjaira utal. Ezekben a szövegekben a leggyakrabban intézmények, illetve azokat képviselő személyek jelennek meg ágensként és résztvevőként, valamint azok az emberek, illetve csoportok, amelyek az intézmények, vagy azok képviselői *kommunikál* szóelemmel jelzett tevékenységének partnerei (pl. „Az egyház a kezdetektől kommunikál a társadalommal – utalt az evangéliumot terjesztő apostolokra Veres András, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia titkára szerdán Debrecenben, az egyházi kommunikációról rendezett találkozón.”). A harmadik azonos arányban jelen lévő témakör a kódra való utalás, ami szintén kielégíti a *hogyan = min keresztül* vonzathelyet, csak más tartalommal feltöltve azt (pl. „Amikor megkérdezték tőle, hogyan kommunikál a főnökével, így válaszolt: Ahelyett, hogy németül szólnék Fischlerhez, ő beszél angolul hozzám.”). A legnagyobb arányú témacsoport azonban a politikai PR (az összes szöveg egyötöde ebbe a témakörbe tartozik), amelyben ugyan helyet kapnak a minősítő megnyilatkozások, de minden esetben az ágens(ek) és a résztvevők erőteljes hangsúlyozása mellett. A politikai szintéren működő nyilvános kapcsolatoknak mintha nem az lenne a leglényegesebb eleme, hogy *hogyan kommunikálunk*, hanem hogy *kicsoda és kivel kommunikál, azaz áll kapcsolatban*. Ennek minősége fontos ugyan, de nem elsődleges. A minősítő jellegű megnyilatkozások általában jóval kevésbé hangsúlyosan és érdekes módon jóval kisebb arányban vannak jelen ebben a részmintában, mint a résztvevőkre, valamint a közvetítő közegre és eszközre való utalások (még a politikai PR témája esetében is). Mintha a *kommunikál* esetében a sajtószövegekben nem az volna a hangsúlyos, hogy milyen minőségű a végzett tevékenység, hanem hogy abban kik vesznek részt, illetve hogy milyen közvetítő közeget, eszközt vagy kódot használnak hozzá. Úgy tűnik tehát, hogy a *kommunikál* szóbokor-elemet tartalmazó szövegek esetében a témát erősen meghatározza az ágensekre, illetve résztvevőkre való hivatkozás, amely jelenséget nem figyelhettük meg sem a *kommunikáció*, sem a *kommunikációs* elemeket tartalmazó sajtószövegek esetében.

A *kommunikátor* szóbokor-elemnél jóval több az üres téma-halmaz, mint a korábbi esetekben.

13. ábra: A kommunikátor elemet tartalmazó szövegek tematikus arányai a sajtószövegekben belül

Látható, hogy a *kommunikátor*-t tartalmazó szövegeknél nincsenek jelen a következő tematikus kategóriák:

- marketing, PR,
- információtovábbítás és –csere,
- csatorna,
- kód,
- képesség,
- tudomány / elmélet,
- intézmények,
- probléma / sikertelenség,
- politika általában.

Ez a lexikai egység morfológiai kategóriáját és azzal összefüggő, lehetséges fogalmi tartományait tekintve még jóval szűkebb, mint a fent tárgyaltak: egyértelműen valamilyen entitásra utal, amely a konkrét szövegekben vagy humán ágensre vonatkozik, vagy egy szerkezetre, amely az aktuálisan *kommunikálásnak* nevezett tevékenységet elvégzi. Amennyiben humán ágensről van szó, a szövegekben kivétel nélkül olyanra utal ez a szó, akinek a *kommunikálás a mestersége, a szakmája*. A *kommunikátor* ezekben a szövegekben professzionális kommunikáló: például médiamunkás, politikus vagy egyéb közszereplő. Ezen szerepében elvileg minősíthető ugyan (pl. „jó kommunikátor”), de mivel a *kommunikátor* ilyen értelemezésében definíciószerűen benne van egy bizonyos minőségi feltétel, az ezen túli minősítés többnyire redundáns, hiszen csak kivételes esetekben van rá szükség. A másik értelmezési mód, a *kommunikálásra szolgáló, a tevékenység technikai lebonyolítását lehetővé tevő vagy megkönnyítő készülék* mint entitás a szövegek keletkezése idején még viszonylag újonnan elterjedt irány volt, amellyel a sajtószövegekben csak egy aránylag szűkebb témacsoportban, a technikai újdonságoknál találkozunk. A domináns értelmezési irány azonban, legalábbis a vizsgált szövegekben, úgy tűnik, a humán ágens, a professzionális kommunikáló maradt, aki ráadásul az esetek többségében médiamunkás.

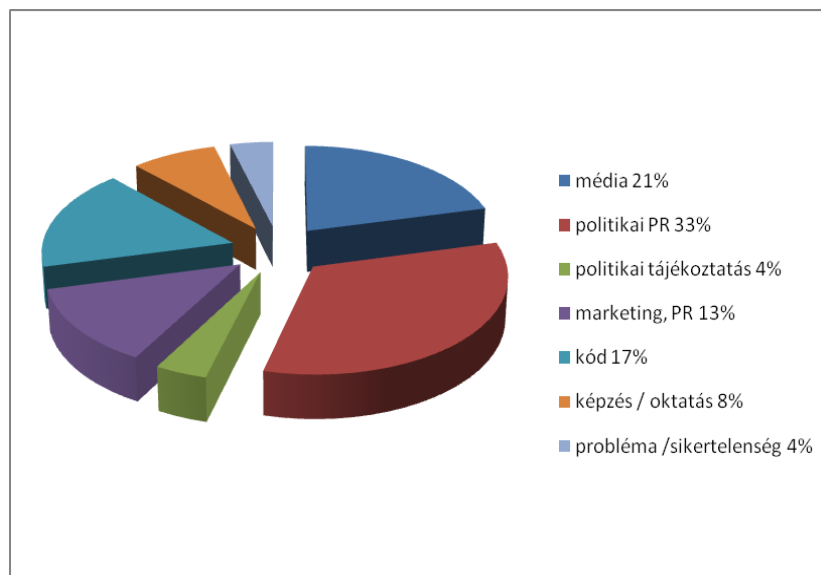
Ezzel magyarázható, hogy a szövegek témacsoportjaiban némileg megváltoztak az arányok: a politikai PR témájáé jelentősen megnőtt, mellé azonban az új technológiák helyett a média és a köztájékoztatás témái zárkóztak fel a következő helyekre; a technológiai témák számukat tekintve csak a negyedik helyen állnak. A maradék három témahalmaz pedig szintén betagozható a technológiai vonalba (internet) vagy a professzionális cselekvő vonalába (politikai tájékoztatás; képzés, oktatás). A hiányzó kategóriák is azt jelzik, hogy ennél a szóbokor-elemnél maga az ágens van a figyelem középpontjában; ehhez képest másodlagos mind az aktuálisan végzett tevékenység, vagy annak minősége, mind a résztvevői kör többi tagja, mind pedig a közvetítő közeg, legyen az csatorna, kód vagy eszköz.

A *kommunikációk* szóbokor-elem a többihez mérten igen ritka a sajtószövegekben: összesen négy alkalommal fordul elő, kétszer a marketing, PR, kétszer pedig az új technológiák témakörben. Ez a rész minta, méretét és homogenitását tekintve nem ad alapot

releváns következtetésekre, kivéve a megjelenő két téma viszonylagos összhangját a korábbiakkal (noha itt a politikai PR helyett az ezen kívüli marketing és PR jelenik meg az új technológiák mellett. Fontos azonban szót ejteni ezen szövegek elemzéséről: a szerző ezt meg is teszi majd a kollokációk, illetve specifikálók elemzésénél.

A *kommunikatív* elem ennél szélesebb tematikus körű szöveghalmazban fordul elő: a kategóriák jelentős része szerepel itt is, kivéve a következőket:

- új technológiák,
- internet,
- köztájékoztatás,
- információtovábbítás és –csere,
- csatorna,
- képesség,
- tudomány / elmélet,
- intézmények,
- politika általában.

14. ábra: A kommunikatív elemet tartalmazó szövegek tematikus arányai a sajtószövegekben belül

A megmaradó kategóriák és ezek arányai egyfelől azt mutatják, hogy a *kommunikatív* nem vonatkozhat sem készülékekre, közvetítő közegekre; utalhat viszont személyekre, szervezetekre / csoportokra, médiumokra és kódokra. Másfelől arra engednek következtetni, hogy a *kommunikatív* több esetben egy olyan képesség vagy tulajdonság, ami jellemzően a nyilvánosság, a politikai és az üzleti szféra szereplőihöz kötődik, és nem utolsósorban olyasvalami, ami lehet tanulás eredménye. Képességekre vonatkozó témák ugyan nincsenek ebben a részmintában, ez azonban nem jelenti azt, hogy a *kommunikatív* nem vonatkozhat képességekre a más témájú szövegekben. (Sőt, a *kommunikatív* legismertebb divatos vonzata az

adott időszakban a képességet, készséget takaró *kompetencia*, olyannyira, hogy ez az előfordulás még divatszó-szótárban is említésre került.⁹²) A szóbokor-elem morfológiai-szintaktikai státuszából következik, hogy megkíván maga mellé egy *ki / mi* típusú vonzatot, ilyen formában: „*kommunikatív x*” (például „*kommunikatív politikus*” vagy a fent említett „*kommunikatív kompetencia*”) vagy ritkábban „*x kommunikatív*” (például „ez az ember nagyon *kommunikatív*”). Ha *x* egy ágens, mondjuk személy, akkor a *kommunikatív* vagy előnyös tulajdonság, ami a kommunikálás tevékenységét segíti, vagy arra utal, hogy az ágens hozzáértő kommunikáló (l. *kommunikátor*). Ha *x* másféle entitás, akkor a *kommunikatív* nem tulajdonság, hanem az entitás érvényességi körét jelöli ki, ami a kommunikációs jelenségkörnek a szövegben aktuális része; a *kommunikatív* csak ebben az esetben szinonimája a *kommunikációs*-nak (lásd 5.1. fejezet). A hagyományos, leginkább szokásos, illetve az adott időszakban előtérben lévő, „tipikusan kommunikációs” területek pedig a média, a politika, a gazdasági szféra bizonyos körei és az oktatás.⁹³

A sajtószövegekben bármilyen szóbokor-elem kapcsán igen ritka az explicit definíció (ez egyébiránt általánosan jellemző a vizsgált korpusz egészére). A teljes sajtómintában összesen 5 definíció található, ebből egy a *kommunikáció*-t, kettő a *kommunikál*-t és kettő a *kommunikátor*-t tartalmazó szövegben. A meghatározások a következők voltak:

- „valaha a kommunikáció egy közös cselekmény volt: valaki mondott valamit, arra válaszoltak vagy kupán vágta az illetőt; Ma, miközben azt hisszük, hogy benne vagyunk az élet sűrűjében, és élő adásban értesülünk arról, mi történik a világ másik csücskében, vagy a világűrben, se beszéddel, se cselekvéssel nem tudunk visszahatni, azaz tökéletesen ki vagyunk rekesztve a történésekből.” (*kommunikáció*, kiemelések a szerzőtől);
- „Információt szerez és oszt” (*kommunikál*);
- „a homokpad megakadályozza a szabad vízáramlást, egyebeken kívül azokat a parttal párhuzamos vízmozgásokat, amelyek átlagos vízállásnál az iszapot elhordják a part menti öblökbe, nádasokba, az úgynevezett szemézugokba” (*kommunikál*);
- „tudja, milyen kérdések vetődhetnek föl egy ilyen beszélgetés keretében” (*kommunikátor*);
- „személyes meggyőző ereje van” (*kommunikátor*).

A meghatározások csekély száma azt jelzi, hogy a sajtószövegekben csak igen kivételes, ritka esetekben van szükség deklarált módon, pontosan körülhatárolni, mire vonatkozik a használt szó, illetve szóbokor-elem. A definíciónak egyfelől figyelemfelkeltő, másfelől magyarázó funkciója van: az előbbi azokban a szövegekben hangsúlyos, amelyekben a definiált szó jelöltje a szöveg központi helyén áll, a második (az általánosabban ismert) pedig olyankor, amikor a beszélő (író) az olvasóközönség nagy része előtt valószínűleg ismeretlen fogalmat kíván használni. A meghatározások igen alacsony mennyisége jelzi, hogy ez utóbbi

⁹² Mitya 2003, 30.

⁹³ Vö. a felsőoktatásban az ezredforduló környékén, illetve néhány évvel utána indított kommunikációs jellegű képzések számának növekedésével.

a kommunikációs szóbokor elemeire, legalábbis a vizsgált sajtószövegekben, nem áll. A szerző nyilvánvalóan feltételezi, hogy a kommunikációs szóbokor aktuálisan használt elemét az újságolvasók ismerni fogják, így legfeljebb finomítani kell rajta a teljes megértés érdekében, bár azt sem feltétlenül. A tematikai csoportok arányaiból már világossá vált, hogy a kommunikációs szóbokor-elemek esetére az első helyzet sem jellemző. A szerző a témák csoportosításának kezdetén megadott egy „a jelenség lényege, magja” témakategóriát is (amelybe azon szövegek kerültek volna, amelyek explicit módon „a kommunikációról” vagy annak valamely, máshová nem sorolható részterületéről szólnak), de az tökéletesen üres maradt, így az elemzésbe végül bele sem került. A néhány meglévő definíció két részre bontható: a *kommunikáció*-ra és a *kommunikál*-ra adottak egy folyamatot írnak le, amelynek kétoldalúságát hangsúlyozzák, míg a *kommunikátor*-ra mint olyan (individuális, humán) ágensre utalnak, aki képes átlátni és irányítani ezt a folyamatot; aminek ebben az esetben nem a kétoldalúsága, hanem a kommunikátor szempontjából vett eredménye a fontos.

Ami a sajtószövegek beszélőit illeti, ezek viszonylag gyakran megnevezettek, de nem szisztematikusan. Ennek több, a minta összetételét érintő oka van. A vizsgált szövegek elemzése ötmondatos környezetet alapul véve történt, amelyek műfajtól és terjedelemtől függően vagy tartalmazták a teljes szöveget, vagy nem, tehát a beszélő azonosítása nem minden esetben történhetett meg belőlük. A sajtóműfajok jelentős részében, noha a szerző nevesített (bár nem minden esetben), nem azonosítható a beszélővel, főképpen a műfajok jelentős részénél megkövetelt objektív beszédmodor miatt. Ezekben az esetekben csak annyi állapítható meg, hogy a beszélő újságírói szerepben alkotta meg a szöveget. A publicisztika műfaja kivétel, ott a szerző egyben a személyessé tett beszélő is, de még mindig újságírói szerepben, azaz a sajtónyelv egy másik rétegének követelményeibe szorítva (a mintában egyébiránt meglehetősen ritka a publicisztika). Más esetekben, riportokban, interjúkban van azonosított beszélő, akinek szavait a cikk szerzője feltehetően pontosan idézi. Érdekes módon azonban ezek, legalábbis a kommunikációs szóbokor használatának tekintetében, nem különböznek szisztematikusan sem egymástól, sem a többi szövegtől a sajtómintában. Teljesen mindegy például, hogy a rendőrségi CB-rádiózás mikéntjéről az újságíró vagy a rendőrtiszt beszél, mindketten ugyanazon a módon alkalmazzák a jelenségre a *kommunikáció* szót; ahogyan a marketinges és a politikus is ugyanabban az értelemben említi a „kommunikációs zavar” fogalmát. A jelenség három tényezővel magyarázható, és mindegyik a megnyilatkozás szituációjára és céljára vezethető vissza. Ez a cél minden esetben az újságcikk létrejötte, a szituációnál pedig vagy az interjú, riport, nyilatkozat helyzetét, vagy a cikk megírásának helyzetét kell figyelembe vennünk. Az első esetben a megnyilatkozást tevő feltehetően igyekszik a megnyilatkozás nyelvezetét, szóhasználatát tőle telhetően minél inkább az újságcikkek általa ismert, illetve feltételezett nyelvéhez hasonlítani. (Ennek egyik oka, hogy az újságíró pontosan megértse mondandóját, a másik, hogy a cikk megfogalmazása során a szándékolt értelem a lehető legkisebb mértékben torzuljon.) A második esetben az újságírói szerepben cselekvő cikkszerző teszi úgy, mond az újságcikkek szokásos szövegével nyelviileg „kompatibilissé” a beszélő mondanivalóját, többek között hasonítja annak szóhasználatát az újságcikkeknél megszokotthoz (ez alól kivételek azok az esetek, amelyekben az újságíró szó szerint idézi a megnyilatkozást, azonban még ilyenkor is bekövetkezhet némi változás a szerkesztési folyamat során). Elképzelhető továbbá az a

lehetőség, hogy az interjúalanyok, illetve nyilatkozó személyek saját szerepköre hasonló: egyfajta szóvivői, közszereplői pozíció, szakmai területtől függetlenül lehetővé teszi a sajtólexikonnal, illetve egymáséval kompatibilis szóhasználatot. Az eredmény mindkét esetben olyan szöveg, ami nem különbözik jelentős mértékben az egyéb, interjúalany nélküli írásoktól, legalábbis ami a kommunikációs szóbokor elemeinek használatát illeti.

5.2.2. Kollokációk: elsődleges specifikálók

A sajtószövegek kollokációi, mint az összes többi részkorpuszból vett mintánál is, három szinten kerültek meghatározásra. Az első szinten az elsődleges specifikálók vagy pontosítók a szóbokor-elemek közvetlen közelében lévő olyan lexikai egységek, amelyek egyértelműen a szóbokor-elem referenciájának, vonatkozásának pontosítását, illetve referenciakörének szűkítését szolgálják. Ezek minden esetben a szóbokor-elem vonzatai, annak morfológiai kategóriájától függően különböző szófajúak és funkciójúak (például a *kommunikációs*-nál általában főnevek, a *kommunikál*-nál határozószók vagy határozói funkcióban lévő egyéb egységek, a *kommunikátor*-nál pedig melléknevek, többnyire jelzői funkcióban). Az elsődleges specifikálók tartalmi heterogenitása hasonlóan alakul, mint a szövegek tematikus spektruma. Az a két elem, amelyek a legtöbb szövegben megtalálhatók, és amelyek szövegtémái a legtöbb témacsoportot lefedik, pontosítók tekintetében is a legbőségesebb anyagot szolgáltatják.

A specifikálók, így a pontosítók vagy elsődleges specifikálók kategorizációja is a következő csoportok segítségével történt:

- befolyásolás általában,
- csatornák,
- információ-átadás, információcsere általában,
- internet,
- intézmény,
- kapcsolat,
- képességek,
- képzés, oktatás,
- kód,
- köznapi, személyközi helyzetek,
- köztájékoztatás,
- közszereplés,
- magja, lényege,
- média,
- megértés,
- minősítés általában,
- művészet,
- politika,

- politikai, közéleti PR és marketing (pl. propaganda),
- probléma, sikertelenség,
- reklám, marketing, PR,
- résztvevők,
- szervezeti információk,
- technológia, fizikai eszköz,
- tudomány, elméletek,
- új technológiák (pl. mobil-),
- vallás.

A kategóriák megalkotásánál arra törekedtünk, hogy ezek a specifikálók mindhárom szintjén, minden stílusrétegben és minden szóbokor-elem esetében érvényesek legyenek. Így természetesen itt is, mint a tematikus halmazoknál, akadnak olyan kategóriák, amelyek bizonyos feltételek között üresek maradtak. A tematikus csoportosítás indoka, hogy ezen a módon ragadhatók meg legkönnyebben a vonatkozó tartományok, a referencia-irányok, illetve a fogalmi tartományok. A specifikálók besorolását az egyes kategóriákba a konkrét szöveg egyéb elemei alapján, egyedileg tettük meg minden egyes esetben. Ritkán ugyan, de előfordult, hogy egynél több elsődleges specifikáló került egy-egy előfordulás-példány mellé, ezekben az esetekben külön-külön és együtt is figyelembe vettük a besorolási lehetőségeket, és amellet döntöttünk, amelyik a megnyilatkozás és a szövegrészlet teljes értelmének melyik jobban megfelelt.

A *kommunikáció* elem esetében a pontosítók nagy többsége a politikai PR, a minősítés, a csatornához kötődő és a technikai (új technológiák és technológia – fizikai eszköz együtttvéve) csoportba került. Ezek közül a politikai PR-hez kapcsolódó és a minősítő jellegű pontosítók a legnagyobb, és közel azonos arányban képviseltetik magukat. Ezután következnek, szintén csaknem azonos aránnyal az marketing / PR, a csatorna és az új technológia pontosítói. Az új technológiához csatolható azonban a technológia - fizikai eszköz csoport is, a kettő együtt pedig valamivel nagyobb arányban van jelen, mint a marketing / PR és a csatorna kategória elsődleges specifikálói. Ezek mellett említést érdemelnek még az internet, a résztvevők, a kapcsolat és a kód csoportba tartozó pontosítók. Feltűnő, hogy a *kommunikáció* kapcsán meglehetősen kevés elsődleges specifikáló köthető egyértelműen a médiához és a köztájékoztatáshoz.

Az arányok részletes, számszerű ismertetése helyett itt többet mondanak a csoportosított, pontosító típusú kollokációk listái. Néhány példa ezekből:

Politikai PR	Minősítés	Marketing, PR	Új technológiák	Csatorna
kormányzati	nyílt	imázs	hálózati	beszéd
politikai	pontos	befolyásolás	elektronikus	beszélgetés
politikai és államigazgatási	fejlett	üzleti	kábel nélküli	beszélni
politikailag elkötelezett, pártatlan	folyamatos	kereskedelmi	mobil-	párbeszéd
közéleti	kulturált	eladáshelyi	LAN-	írás- és szóbeli
propaganda	meghirdetett célokkal ellentétes	marketingmunka	informatika (azonosítás)	írásbeli
sikerpropaganda	nem megfelelő	piackutatás	sms-ezés	beszélt
retorika	rossz		számítógép	verbális
kampány	jobb egymás közötti		adat-	vizuális
média-államtitkárság	keresztül-kasul		technológia	kezek
	proaktív			
	közös			
	gyors			
	gyorsabb			
	hatásos			
	hatékony			
	legügyesebb			
	egyirányú			
	interaktív			
	megindul			

15. ábra: A kommunikáció szókorelem elsődleges specifikálóinak leggyakoribb típusai a sajtószövegeken belül

Megfigyelhető, hogy az elsődleges specifikálók variációinak aránya nem azonos az előfordulások arányával: a minősítés kategóriába tartozó pontosítók messze a legtöbb variációt vonultatják fel mind közül. Az is figyelemre méltó, hogy a minősítések, ha nem is tisztán, de többségükben pozitívak. Maguknak a minősítéseknek a tartalmáról elmondható, hogy pozitívumként, az általános dicsérő jelzőkön túl, a nyíltság, kölcsönösség, aktivitás, pontosság, hatékonyság, hatásosság és sebesség vagy ezek szinonimái jelennek meg (összhangban a kapcsolatra utaló pontosítók jelenlétével). Külön figyelmet érdemel a hatásosság és a hatékonyság minősítése. A kettő messze nem azonos értelmezésben használatos a konkrét szövegekben: a hatásos egyértelműen humán ágens tevékenységére vonatkozik, és a befolyásoláshoz kapcsolódik (például politikus televíziós szereplésénél), a hatékony pedig szélesebb körre érvényes, bármilyen adat sikeres fizikai továbbítását és dekódolását is jelentheti, nemcsak azt, hogy egy humán ágens célba juttatja saját üzenetét *kommunikáció*-nak nevezett tevékenysége révén. A negatív minősítések („rossz”, „nem megfelelő” stb.) pedig ezeknek a pozitív konnotációjú jellemzőknek a hiányával járnak.

A politikai PR-hez tartozó elsődleges specifikálók szintén nem feltétlenül semlegesek, ebből a szempontból két csoportba sorolhatók. Az egyik ilyen csoport a *kommunikáció*-nak nevezett tevékenység érvényességi körének, illetve színterének, intézményének behatárolását célzó szavaké, a másikba pedig a magát a tevékenységet konkretizáló és mint olyat címkéző lexikai elemek vagy szerkezetek tartoznak („propaganda”, „sikerpropaganda”, „retorika”, „kampány”). Ez utóbbi csoport szavai járhatnak értékvonatkozású konnotációkkal, amelyek a tevékenység aktuális társadalmi (és jelen esetben részben politikai) megítéléséből eredeztethetők. (Ez utóbbira a személyes minta specifikálói szolgáltatnak bőséges anyagot.) A marketing / PR csoport elsődleges specifikálói kevésbé minősítettek – vagyis kevésbé járnak a

társadalmi diskurzus által rájuk ruházott értékvonatkozású konnotációkkal –, de szintén vagy (jóval gyakrabban) az intézményre, vagy a tevékenységre utalnak.

Az új technológiákhoz tartozó csoport elemei gyakorlatilag mind a tevékenység, folyamat vagy történés (amit *kommunikáció*-nak neveznek) körét határozzák meg. Ami az értékvonatkozást illeti, az ezeknél a szavaknál (a kontextusból levezetve) pozitív, és egyetlen irányba mutat: a modern, korszerű mint érték felé. Sajátos különbség azonban a fentiekhez képest, hogy a technológiai vonal csoportjainál a *kommunikáció*-ra sok esetben nem mint humán tevékenységre, sőt nem is feltétlenül mint tevékenységre utalnak – ez a résztvevői pontosítókkal való összevetésből még egyértelműbb –, hanem sokkal inkább mint folyamatra, vagy az adatátvitel történésére, ami akár humán ágensek nélkül is megvalósulhat. Ezt a folyamatot vagy történést (vagy akár emberi tevékenységet, mivel arról is lehet szó) pedig elődlegetesen nem az határozza meg, hogy mi a célja, a tartalma vagy a kik / mik résztvevői, hanem hogy milyen technikai és fizikai eszközökön keresztül valósul meg. Ehhez csatlakoznak a technikai-fizikai eszközökre utaló csoportok, sőt az internethez tartozó specifikálók is (bár ez utóbbiaknál gyakrabban jelennek meg humán ágensek, résztvevők, és több hangsúly esik a résztvevők közötti társadalmi és kóddal megjelenített kapcsolatra). A csatornához kapcsolódó szavak, jellegükből fakadóan, szintén hatókör-behatároló jellegűek, mindenfajta értékvonatkozás nélkül, ami pedig a meghatározott érvényességi kört illeti, az nagyon kevés kivétellel a személyközi, illetve a „szemtől szembeni” helyzeteket idézi. A fenti és a további eredmények alapján a sajtószövegek elsődleges specifikálói a *kommunikáció*-t

- A) egy tevékenység, folyamat vagy történés formájába illesztik;
- B) amelynek minősíthető, értékelhető célja vagy kivitelezése van;
- C) amelyhez jellemzően (de nem minden esetben) humán ágensre van szükség;
- D) vagy amely a használt fizikai közvetítő eszközökkel jellemezhető – ezek pedig lehetnek biológiai (humán testhez köthető) vagy technológiai eszközök.

Az értékelhető dimenzió szerint pedig a *kommunikáció* mint tevékenység vagy mint folyamat akkor „jó”, ha

- A) kétoldalú,
- B) átlátható,
- C) gyors,
- D) a kivitelezője aktív,
- E) a kivitelezője hozzáértő.

A kommunikációs szóbokr-elem körüli pontosítók a fentieknél formájukban egységesebbek (hiszen a *kommunikációs* főnévi vonzatot kíván maga mellé), az előfordulások tartalmi megoszlása pedig jóval erőteljesebben tolódik mind a politikai PR, mind az üzleti marketing / PR és a technológia irányába. A legnagyobb arányban ismét a politikai PR-hez kapcsolódó pontosítók képviseltetik magukat, ezeket viszont a marketing / PR szavai követik, és csak ezután következik a technológia és az új technológia. Az előbbieknél jóval kevesebb a

minősítő jellegű elsődleges specifikáló, azok pedig leginkább a politikai tevékenységhez kötődnek és a többségük képszerű (pl. „blöff”, „csapda”, „csata”, „trükk”). Emellett ezúttal a minősítések sokkal nagyobb hányadukban negatívak, mint a *kommunikáció* körül. Nem meglepő, hogy ebben a szegmensben megjelennek a probléma / sikertelenség szavai is, külön csoportot alkotva.

Új technológiák	Politikai PR	Marketing, PR	Minősítés	Probléma, sikertelenség
berendezés	albizottság	ágazat	blöff	és egyéb problematikák
dugó	államtitkárság	alelnök	csapdát	és vezetési problémák
elem	csoport	beszállító	csata	gond
energiaminimum	és marketingközpont	céggel	csodafegyvert	hiányok
és egyéb szoftver	és sajtóiroda	és logisztikai tanácsadó	életképességi	hiányosságok
és híradástechnikai beszerzési ter	és sajtóirodájára	és marketingigazgató	érték	hiátusokat
és információs technológia	és tájékoztatási igazga	és pr () főosztályvezető	győzelem	hiba
és számítógépes rendszer	felelős	és pr ügynökség	harc	hibái/hibája
felszerelés	főosztály	és pr-vezető	holdudvar	melléfogás
feltételek	főosztályvezető	és szórakoztatóipari üzletá	sztár	nehézség
infrastruktúra	főtanácsadó	holdingjának	trükk	probléma
készülék	hivatal	igazgató		szakadék
központ	igazgató	igazgatóhelyettes		úr
létesítmény	igazgatóhelyettese	ipar		zavar
rendszer	igazgatóság	menedzser		
rendszer-szabvány	iroda	óriás (...) vállalat		
technikai	irodájának vezetője	osztályvezető		
technikái	irodavezető	papírok		
technológia	osztály	piacon		
vagy navigációs berendezéseinket	osztály vezetője	szakember		
	osztályának vezetője	társaság		
	osztályvezető	ügynökség		
	részleg	vállalat		
	stáb			
	szakértő			
	szakosztály			
	szaktanácsadó			
	tanácsadó			
	tárca			
	vezérigazgató			
	vezető			

16. ábra: A kommunikációs szöbokorelem elsődleges specifikálóinak leggyakoribb típusai a sajtószövegeken belül

A *kommunikációs* elem elsődleges specifikálóinak legfeltűnőbb sajátossága, hogy több csoportban is nagy számban és széles variációs spektrumon fordulnak elő közöttük a bizonyos pozíciókra vagy azokban lévő emberekre és szervezeti egységekre / intézményekre vonatkozók. A politikai PR csoportjában egyetlen másféle elsődleges specifikáló sem található, és a marketing / PR kategóriának is jelentős részét ezek teszik ki (számszerűen mindkét csoport leggyakoribb típusa az „igazgató”). Ehhez jól illeszkednek a minősítő jellegű pontosítók, amelyek vagy egy humán ágens tevékenységére mutatnak, vagy annak társaira (pl. „holdudvar”, „csodafegyver”, „sztár”). A technológiai – fizikai oldalon jóformán csak az új technológiát jelölő lexémák jelentek meg. Ezek között a leggyakoribb a „rendszer”, amely mind önmagában, mind szerkezetben előfordul, és jól példázza, hogy a *kommunikációs* jelzőként technológiai szempontból komplex szerkezetek illetve hálózatok velejárója. A

probléma / sikertelenség kategória elemei az általános minősítőkhöz hasonlóan képszerűek, figyelemfelkeltők, de nem minősítők, csupán magának a problémának a létre utalnak különböző formákban. Figyelmet érdemelnek ezek között az olyan jellegűek, mint az „űr”, „hiányok”, „szakadék”. Ezek mindig arra vonatkoznak, hogy az ágensek vagy nem lépnek egymással kapcsolatba, vagy pedig nem értik egymást. Ezt támogatja a variabilitásában nem, előfordulásainak számában viszont jelentős „zavar” jelenléte is, ami elsősorban félreértésre utal, másodsorban pedig technikai problémára.

A fentiek ismeretében érdemes megvizsgálni a kapcsolatra és a kódra irányuló pontosítókat is. Az előbbinél a „háló”, „hálózat”, „lánc”, „összeköttetés” mellett nem egyszer megjelenik a „híd” és annak változatai, amelyek konnotációikkal erősen kapcsolódnak a probléma / sikertelenség csoport „szakadék” jellegű lexémáihoz. Ehhez képest feltűnő, hogy a kód és a csatorna kategóriája is üres. Úgy tűnik, a problémák nem abból eredeztethetők, hogy az ágensek a kód nem-ismerete vagy a csatorna hibái miatt nem értik egymást, ellenben technikai zavar lehet ennek oka. A másik ok pedig, hogy a kapcsolat, amelyben megértés születhetne, nem jön létre. Mivel a *kommunikációs* körül, a komplex technikai berendezések mellett, egyértelműen a pozícióban lévő ember vagy emberek csoportja áll a középpontban, a kapcsolat létrejötte vagy létre nem jött a technológián kívül csak az ágensek aktivitásától és szándékaitól függhet.

A leírt pozíciók vagy szervezeti egységek, legyen szó akár politikai, akár üzleti szféráról, minden esetben a nyilvánossággal való kapcsolat (főként a médiakapcsolatok) területén tevékenykednek. Ez meglehetősen egyértelmű körülhatárolását adja az ezekben a szövegekben érvényes *kommunikáció*-képnek: a „kommunikációs igazgató” feladata például, hogy nyilatkozzon a sajtónak (egyébiránt a másodlagos specifikálóknál csakugyan a leggyakoribb cselekvési forma a „nyilatkozta” vagy ennek valamilyen változata).

A *kommunikációs* terület tehát a sajtószövegek elsődleges specifikálóinak tanúsága szerint alapvetően

- A) nyilvánosság előtti szerepléssel, médiakapcsolatokkal hivatásszerűen foglalkozó;
- B) bizonyos erre létrehozott pozícióban lévő,
- C) emberek vagy emberek csoportja;
- D) vagy az adatok / információk továbbítására szolgáló komplex szerkezetek egy adott együttese.
- E) A fenti területen tevékenykedő ágensek tevékenysége minősíthető;
- F) a keletkező problémák pedig vagy az ágensek tevékenységének minőségéből (leginkább inaktivitásából vagy hozzá nem értéséből) fakadnak;
- G) vagy a technológiai berendezések működési hibáiból.

A *kommunikál* elsődleges specifikálói annak morfológiai-szintaktikai kategóriájából következően (lásd 5.2.1.) főként humán ágensre / ágensekre, a közvetítő közegre (csatornára), médiumra, technológiára, kódra vagy az ágens *kommunikálás*nak nevezett tevékenységének minőségére vonatkozhatnak. Ezzel szemben a tevékenység minősítése egyetlenegyszer sem jelenik meg; a pontosítók erre inkább indirekt módon utalnak. Továbbá a szövegek szerint nincs olyan szintér, illetve intézmény, szféra, ami domináns lenne, kiemelkedne a pontosítók

tartalmi megoszlása alapján. A legterjedelmesebb specifikálói csoportok így egészen más képet mutatnak, mint akár a *kommunikáció*, akár a *kommunikációs* esetében: a résztvevők mellett a csatorna, a technológia - fizikai eszköz, a kód és a kapcsolat csoportjába tartozók a leggyakoribbak.

Résztvevők	Csatorna	Technológia	Kód	Kapcsolat
társadalommal	kopogtatva	készülék	világnyelven	kapcsolattartáshoz
egymással	szóban	hangszintetizátorral kombinált személyi számítógép segítségével	angolul	felismerik, megtalálják egymást
kikkel	ritmusokkal és melódiákkal	érzékelővel és a hozzá kapcsolt számítógéppel	szinte minden szláv nyelvet	a másik fél is aktív, s nemcsak a mi fantáziánk teszi azzá
utódokkal	írásban	elektronikus úton	csakis szlovák nyelven	kifelé, befelé
a haideristákkal	mozdulat	a világhálón	menedzserszókincssel	rendszeresen
környezetével	némán	internettel	milyen nyelven	
lányával	elmondják	diplomáciai csatormán	klezmer nyelvén zsidó	
kivel				
a közönséggel				
embertársaival				
a tömeg is				
operációs rendszerrel, tartozékaival, számítógéppel				

17. ábra: A kommunikál szöbokorelem elsődleges specifikálóinak leggyakoribb típusai a sajtószövegeken belül

A résztvevőkhöz sorolható pontosítóknál megfigyelhető, hogy szinte csak humán ágensek és azok csoportja látható, egyetlen esetet kivéve, amikor a „résztvevők” elektronikus eszközök: ekkor a szövegben a *kommunikál* az adatok továbbításának pusztá folyamatára vonatkozik. A csatornára vonatkozó elsődleges specifikálók kivétel nélkül a humán ágens testi eszköztárára utalnak (hang, írás-vizualitás, hang hiánya, mozdulet-vizualitás), míg a kódhoz tartozók mind a verbális nyelv valamilyen változatára. A technológiai jellegű specifikálók az adattovábbításhoz (információ-továbbításhoz) szükséges közvetítő eszközt vagy közeget adják meg (*min keresztül kommunikál*).

A kapcsolat dimenziójában két vonatkozásra érdemes figyelmet fordítani: a kölcsönösségre és a folyamatosságra. Jobb híján kategória nélkül maradtak azok a – a későbbiekben látható, hogy még leginkább a kapcsolathoz sorolható – pontosítók, amelyek olyan esetekre utalnak, amikor valakik *nem kommunikálnak*, hanem ehelyett valami más, a kommunikálással szembenálló tevékenységet végeznek: „megnyilatkozik”, „kinyilatkoztat”, „magyaráz, kinyilatkoztat, ígéret, vádaskodik”, „informálni elfelejt”, „politizál”. Ezek a cselekvések minden esetben a *kommunikál*-lal szembeállítva jelennek meg (pl. „nem kommunikál, hanem...”). Azaz ha valaki ezeket a tevékenységeket végzi, az „*nem kommunikáció*”. Az inverz körülhatárolás egy érdekes példáját láthatjuk, hiszen ezek a pontosítók azt határozzák meg, mi az, ami kizáródik a kommunikálás köréből. Ezek a tevékenységek egyetlen dologban csaknem mind közösek: hogy nem feltételeznek kétoldalúságot, kölcsönösséget. A hangsúly egy ágens aktivitásán van, függetlenül attól, hogy a helyzet többi résztvevője mit csinál vagy nem csinál ezalatt; az ágens nem visszajelzésre számítva nyilatkozik meg. Sajátos ebben az összefüggésben a „politizál” jelenléte, ezeknek a tevékenységeknek a sorában: mintha csupán egyoldalú nyilatkozatok sorára utalna, amelyben nincs szó együttműködésről, párbeszédéről, kapcsolatáról.

A képesség csoport is jelen van, noha nem túl sok példánnyal vagy variációval. Ezek egyike a primer beszélőképességre vonatkozik (az ágens tud-e beszélni), a többi pedig jellemzően a beszédképesség szintjére (pl. „mestere lett a szónak”) vagy a kétoldalúság megvalósításának képességére (pl. „megérti a viselkedésüket”, „kreatív módon reagál”). A beszédképességre utaló specifikálók a következő szinteken egyébiránt jóval nagyobb hangsúlyt kapnak.

A *kommunikátor*, a *kommunikatív* és a *kommunikációk* esetében, mivel az előfordulások száma a fentiekhez képest csekély, a szóbokor-elemeket kísérő pontosítók nem adnak olyan széles körű információkat, mint a fent taglaltak. A *kommunikátor*-nál mind a pontosítók, mind a másodlagos és harmadlagos specifikálók ugyanabba a két irányba mutatnak: a *kommunikátor*

- A) vagy humán ágenssel azonosítható,
- B) akinek tevékenysége a közszereplés;
- C) és ez a tevékenység minősíthető az ő képességeinek értékelése révén (pl. „jó”, „nagy”, „jó kiállítású”, „ügyes”),
- D) vagy kétirányú adatátvitelre, illetve kép- és hangátvitelre szolgáló (mobil) elektronikus eszköz (márka- és típusjelzések mint pontosítók, pl. „Nokia”, „R380”).

A *kommunikatív*-nál elsősorban a humán ágens (a harmadlagos specifikálók tanúsága szerint politikusi szerepben) képességeire utaló specifikálókkal találkozunk mindhárom szinten, ehhez csatlakoznak a kapcsolódó, ritkább minősítő elemek. A pontosítóknál a képességek nemcsak a közszereplés hatásosságára és gördülékenységére, hanem az aktivitásra és a kölcsönösség megvalósítására vonatkoznak (pl. „kommunikatív lényének”, „kommunikatív görcsösségét”, „hatékony kommunikatív képességű”, „kommunikatív típus, elérhető”, „mobil és kommunikatív”). Sem a pontosítók, sem pedig a másik két specifikálósint elemei nem utalnak kódokra és csatornákra, vagy technológiai eszközökre: a *kommunikatív* szemmel láthatóan humán ágensi tulajdonság, illetve képesség (ami, ahogyan a tematikus kategóriáknál láthattuk, tanulható). Ebben a részmintában találhatjuk továbbá azt az utalást, ami egyértelműen elkülöníti a *kommunikatív*-ot mint tulajdonságot (és ez esetben nem képességet!) a *kommunikálás*-tól mint bizonyos értékvonatkozású kritériumokkal jellemezhető tevékenységtől: „nagyon kommunikatív, de mégsem jól kommunikál”. Azaz a *kommunikatív* két irányban értelmezhető: a nyitottság, aktivitás, kölcsönösségre törekvés szándéka szerint (tulajdonság), vagy a hatásos közszereplésre és a kölcsönösség megvalósítására való képességei szerint (képesség). A *kommunikációk* egy apró, de érdekes adalékot adnak a kommunikációs szóbokor lehetséges érvényességi köréhez: noha csak néhány esetben fordultak elő, ezekben egyöntetűen az adat- vagy információtovábbítás egy-egy lehatárolható szakaszára vonatkoztak, résztvevőktől függetlenül: kódolás-adás-továbbítás-vétel-dekódolás (amely a műszaki témáknál lezárult a fizikai dekódolásnál, a marketing / PR témáknál viszont magában foglalja az üzenet befogadóhoz való eljutását és hatását is). Nincs szó tehát *kommunikációk* kapcsán magukról az üzentekről vagy a közleményekről, hanem a folyamat egy időbeli darabjáról, amelynek a *kommunikációk* a többes száma, több egymást követő vagy párhuzamos aktust jelölve.

5.2.3. Kollokációk: másodlagos és harmadlagos specifikálók

A másodlagos és harmadlagos specifikálók sajtószövegek részmintájában, az előfordulások arányát tekintve, három szóbokor-elemnél hoznak releváns eredményt: a *kommunikáció*, a *kommunikációs* és a *kommunikál* esetében, így ebben a fejezetben ezeknek az elemző összefoglalására kerül sor. Összességében elmondható, hogy a témacsoportok és a pontosítói kategóriák által kijelölt referenciális irányokat a másodlagos és a harmadlagos specifikálók (természetesen) tovább erősítik, néhány esetben némi hangsúly-eltolódással. Azaz a témák (amelyek nyilvánvalóan a szöveg egészéből állapíthatók meg, benne a másodlagos és harmadlagos specifikálókkal) és a pontosítói státussal felruházott közvetlen kollokációk együttesen meglehetősen biztonságosan meghatározzák a kommunikációs szóbokor adott elemének aktuálisan érvényes vonatkozását. A másodlagos és harmadlagos specifikálók ebben a folyamatban elsősorban a pontosítókhoz kapcsolódó, azokat kontextussal ellátó kulcsszavakként funkcionálnak. Míg a másodlagos specifikálók gyakrabban veszik fel vagy egészítik ki a pontosítók szerepét, a harmadlagosak sokkal inkább a tematikus körülhatárolást adják, és csak nagyon ritkán pontosítanak szorosabban maguk is. Ezek az elemek különösen azokban az esetekben tesznek szert nagyobb jelentőségre, amikor az elsődleges specifikáló hiányzik. Ilyenkor ezek adják meg a nyelvi és szituatív kontextust, lista formájában, amelybe az adott szóbokor-elem beilleszkedik. A másodlagos specifikálóknál ez a funkció aránylag gyakoribb, a harmadlagosaknál csak akkor fordul elő, amikor mind az elsődleges, mind a másodlagos specifikálók hiányoznak (ez a sajtószövegekben leginkább a kommunikációs szóbokor-elem esetében fordul elő; egyébiránt nem is itt, hanem a hivatalos stílusrétegben jellemzőbb).

Mindhárom szóbokor-elemnél néhány, a pontosítók esetében már kirajzolódott fő irány erősödik tovább: a minőségé, a politikai PR-é és az új technológiáké. Ez utóbbi semmiféle, a pontosítóknál még nem vázolt további eredménnyel nem járt, már ami a referenciális irányok kijelölését illeti. A minőségi utalások azonban ebben a rétegben jóval hangsúlyosabbak még a pontosítóknál játszott szerepüknél is: nemcsak a kapcsolódó szóértékű elemek, illetve szerkezetek variabilitásában, hanem azok számszerűségében is felülmúlják a többi típust.

Pozitív	Negatív
adaptivitás	értelmetlen
átütő	fals
csendesebb	felesleges
elkötelezett	gyanússá vált
emberi	kevés
emberileg elkötelezett	lassú
érdemi	legveszélyesebb
ésszerű	meghirdetett célokkal ellentétes
fejlett	merev
fejlettebb	nehezebb
felvilágosult	nehézkés
folyamatos	nem annyira reflektív
függetlenségét	nem megfelelő
gördülékeny	nem volt
gyors	nincs
gyorsabb	rossz
gyorsan	semmi
hatásos	semmiféle
hatékony	senki nem hallgat meg senkit
hatékonyabb	sikertelen
hatékonysága	túl kevés
igényes	túl sok
javítását	
jobb	
jól profitáló	
keresztbe-kasul	
kezdemenyezőbb	
könnyebb	
kulturált	
legmeghatározóbb	
legsikeresebb	
legügyesebb	
lenyűgöző	
magabiztos	
megfelelő	
mérsékelt	
nemzetállamoktól független	
népszerű	
normális	
objektív	
óvatosabb	
összefogottabb	
pártatlan	
politikailag elkötelezett pártatlan	
pontos	
proaktív	
professzionális	
rejtett	
reményt keltő	
sikerés	
szabadabb	
széles körű	
szélesebb	
szerencsés	
tudatos	
újfajta	
ütőképes	
zárt láncú	

18. ábra: A másodlagos specifikálók legjellemzőbb minősítő típusai a sajtószövegekben

Jól látható, hogy lényegesen több a pozitív minősítés, noha ezek jelentős része a jelenleginél jobb minőségű, kívánt jövőbeli állapotra utal. A témák és a pontosítók elemzésénél kimutatott, releváns értékvonatkozások itt is jelen vannak, azonban itt hangsúlyosabbá válik az dimenzió is, ami egyfajta, a *kommunikáció*-tól általában elvárt minőségi szintet jelöl („normális”, „megfelelő”). Az egyéb értékvonatkozások tekintetében érdemes figyelni a sikerességre mint minősítő tényezőre – ez érvényes volt a pontosítóknál is, itt azonban több az erre vonatkozó elem –: „sikeres”, „legsikeresebb”, „átütő”, „hatásos”, „hatékony”, „szerencsés” stb. Újjonnan hangsúlyozott elemként bukkan fel a bizonyos intézményektől (politika, párt, nemzetállam) való függetlenség mint érték, továbbá számos variáció utal a kommunikáló személy vagy csoport képességeire a minősítés során. A külön listában megjelenített, negatív minősítések néhány, a pozitív jelzők vonalait követő irányt mutatnak. Az első ilyen a sikertelenség negatívumait, a második az általános elvárások valamilyen tekintetben való teljesületlenségét, a harmadik pedig az általános negatív minősítéseket tartalmazza, amelyek a fenti értékvonások mentén haladnak. Egy ezektől elkülöníthető kategória a „nincs”, azaz a kommunikáció nemlétére utaló minősítések köre. A másodlagos specifikálók között arányaiban meglehetősen sok van az ilyen típusú elemekből. Természetesen ilyenkor is arról van szó, hogy bizonyos, a *kommunikáció*-val mint tevékenységgel kapcsolatos definitív minőségi elvárások nem teljesülnek, de ezek nem teljesülése egyben kizárja a vonatkozó tevékenységet a *kommunikáció* halmazából. Ezek a láthatóan kritikus elvárások a harmadlagos specifikálók útmutatója szerint a kétoldalú kapcsolatfelvétel, a kölcsönösség, valamint a pontosság (a résztvevők közötti kölcsönös érthetőség). Gyorsaság, rugalmasság stb. nélkül van ugyan kommunikáció, bár nem jó minőségű, kölcsönösség, kétoldalúság nélkül azonban a tevékenység, folyamat nem kommunikáció, hanem valami más. A másodlagos specifikálók minőségi tényezőinél ugyanazt a kizáródási szabályszerűséget figyelhetjük meg, mint amelyet a *kommunikál* pontosítóinál láthattunk.

A politikai PR-re, illetve a marketingre / PR-re vonatkozó másodlagos specifikálóknál azonban egy másfajta tendenciát is megfigyelhetünk, ráadásul nem csupán a *kommunikáció*, hanem a *kommunikációs* és a *kommunikál* szóbokor-elemek esetében is. A listában megjelenik a specifikálóknak egy olyan halmaza, amely az ágens tevékenységét pontosítja: azt jelöli ki, hogy mit csinál az ágens, amikor *kommunikáció* zajlik.

Kommunikáció	Kommunikációs	Kommunikál
akadályozza	bejelentette	érezkeli a világot
átadás-átvételi procedúrák	kérdésünkre elmondta	félreért
csitítgatni	közölte	félrehall
épített ki	lapunkhoz eljuttatott válaszában	félremagyaráz
erősíteni	lapunknak elmondta	ígéretet szólnak
erősítse fel	megnevezte	jeleket továbbít
érezkelnek	mondta	könnyítenek lelki terheiken
eufemizálni	nyilatkozta	manipulál
felmutatni	pontosan megnevezi	nem kormányoz, csak...
fogják a jelzéseinket	sajtótájékoztatón elmondta	
forradalmasítani	szögezte le	
intézzék	tájékoztatót	
irányítás	tájékoztatta	
kezelni		
kialakításán		
kommentálta		
koordinálhatja		
ködösíteni		
közös cselekmény		
közvetít		
kupán vágta		
lépést tartani		
magyarázza		
meg lehet beszélni		
meg tudják fogalmazni		
megállapodtak		
megteremti		
megvitatására		
menedzseléséről		
mondott valamit		
mondták		
összeköti		
rendszeressé tételében		
válaszolt		

19. ábra: Cselekvés típusú másodlagos specifikálók a sajtószövegeken belül, politikai PR és marketing / PR területen

A *kommunikáció* körül tevékenykedő ágensnek érdekes módon mintha eltérő cselekvési szokásai lennének attól függően, hogy *kommunikáció*-t művel, *kommunikál* vagy *kommunikációs* pozícióban szerepel. A *kommunikáció*-t nagyon gyakran kísérik szándékos aktivitást feltételező, mi több irányító típusú tevékenységek (pl. „épített ki”, „erősítse fel”, „menedzseléséről”, „koordinálhatja”, „intézzék”), amellet, hogy a kölcsönösségre és a kapcsolatra utaló cselekvések is megjelennek („meg lehet beszélni”, „megállapodtak”, „összeköti”, „megvitatására”). A *kommunikáció* körülhatárolásának tehát egy újabb dimenziója jelent meg: nem csupán érték- és sikervonatkozású folyamat, hanem olyan, amelyet aktívan befolyásolni lehet, illetve kell a sikerhez. A *kommunikál*-hoz kapcsolódó cselekvések két részre oszlanak: az egyik típus a *kommunikál*-ás, mint bizonyos elvárt jellemzőkkel rendelkező tevékenység szinonimáit vagy aktuális pontosítását adja, a másik pedig az ezzel szemben meghatározható más tevékenységekre utal (ami *nem kommunikálás*, lásd fentebb). A *kommunikációs* esetében jóval kisebb a másodlagos specifikálók között a cselekvések variabilitása, különösen a teljes szövegarányok és elemszám-arányok

összefüggésében. A tevékenységre utaló specifikálók ráadásul nem egyszerűen kevésbé változatosak, hanem egyetlen cselekvéstípusra szűkülnek: a kommunikációs pozíciót betöltő ágens legtipikusabb, pozíciója által cselekvésére, a nyilvánosság (és különösen a média) előtt való szereplésének verbális vonatkozásaira („nyilatkozta”, „elmondta”, „tájékoztatta”). Szó sincs ezekben a tevékenységekben kölcsönösségről, pontosságról. Mintha a *kommunikációs* pozícióban lévő ágens szerepköréhez nem tartozna hozzá, hogy a fenti elvárások értelmében *kommunikáció*-t műveljen vagy *kommunikál*-jon. A két típusú cselekvéshalmazra vonatkozó elvárások, úgy tűnik, nem fedik egymást; valószínűsíthetően kétféle, eltérő referencia-irány áll a háttérben.

A harmadlagos specifikálók, téma-kijelölő szerepükön túl, egy-egy speciális esetben kerülnek előtérbe, amikor az elsődleges és a másodlagos specifikálók nincsenek jelen. Ha sem a szóbokor-elem mellett, sem az azt tartalmazó mondatban nincsenek értelmezését szűkítő elemek, azokat a megnyilatkozást körülvevő többi megnyilatkozás (jelen esetben a szövegrészlet) távolabbi elemeiben vagyunk kénytelenek keresni. Ha azonban vannak a szövegben elsődleges és másodlagos specifikálók, akkor gyakran harmadlagosak nincsenek; ennek megfelelően többnyire a harmadlagos specifikálók helye marad üres a specifikáló-típusok közül. Amikor azonban megtalálhatók, sőt kiemelkedő szerephez jutnak, elsősorban akkor is tematikus körülhatárolás révén teszik ezt: az adott téma egyéb, kapcsolódó kulcsszavainak felvonultatásával előhívják az aktuálisan érvényes, kommunikációs jelenségkörre vonatkozó lexikont.

Politikai PR
propaganda
ellenpropaganda
kommunikációs programot
szószéket
zseniális PR-szakemberek, spin doctorok, kommunikációs trükköket dobnak be
kommunikációs szempontból, kampányt, díszletekre
manipulációkra, blöffökre, stratégiáját
polémiát
piárosai, retorikai gyöngyszemei
elfedje a lényegét, arcukat, a tartalmat megjelenítse, láthatóvá, érzékelhetővé tegye, kiadványt, kommunikációs eszköze
retorika, kormányprogram, megígérték
kommunikációs stratégia, bővítés, információs stratégia és program, csatlakozás, szóvivő,
kommunikációs stratégia, újságírók, bombáztak,
népszerűség, ellenzék, nyilvánosság, manipulálhat, párbeszéd, kampány, közvélemény, súlykolta
retorika, választás, kampány
vegetál az ország, hazugságban, fortélyban, fufangban, leleményben
piár-felületként
imponáló PR-cinizmusa, elidegenített, primitív válaszokat, szimpla üzeneteket, "két másodperc" elvét, egyértelműnek lenni, egyeztetett szöveget súlykolni, ha csak az üzenet érthetővé tétele a cél, pr-szempontból a társadalom általi elfogadottság

20. ábra: Harmadlagos specifikálók példa-listája a politikai PR témacsoportjához

A fenti lista a *kommunikál* elemnél jellemző, inverz témakijelölést mutatja be: a *kommunikál* harmadlagos specifikálóinál rendszeresen előfordul a *kommunikációs* (specifikálóként), még hozzá negatív minősítéssel, mint *nem kommunikálás* (kizáródás) vagy *rosszul kommunikálás* (minőségi elégtelenség, különösen a pontosság és a kölcsönösség vonatkozásában). Ezek a harmadlagos specifikálók többnyire a „nem kommunikál, hanem...” vagy a „nem jól kommunikál, csak...” típusú szerkezeteket egészítik ki a kiterjesztett(ebb) kontextus szintjén. A *kommunikál* ebben a lexikonban mint a „kommunikációs trükk”, az „arculat”, az „elidegenített, primitív üzenetek” ellenpontja jelenik meg: *kommunikálni* (és főleg *jól kommunikálni*) egészen más dolog, mint kommunikációs tevékenységet végezni. A kommunikációs tevékenység ugyanis a lexikon tanúsága szerint erősen irányított, gyakorlati, többnyire befolyásoló jellegű céloktól vezérelt, egyoldalú aktivitást feltételező cselekvések sora, amelyek ellentétben állnak a *kommunikál*-ással szemben támasztott kölcsönös megértési és visszajelzési elvárásokkal.

A harmadlagos specifikálók szerepe tehát elsősorban tematikai, de ebbeli minőségükben kimutathatóan tovább szűkítik, illetve erősítik a pontosítók és a másodlagos specifikálók által már kijelölt, aktuális referenciát.

5.2.4. Jellemző referenciális irányok a sajtószövegek alapján

A kommunikációs szóbokor elemeiből leszűrhető referenciális irányok a sajtószövegekben különösen a tematikus megjelenés a pontosítók révén érhetők könnyen tetten, míg a másodlagos és különösen a harmadlagos specifikálók ezeket finomítják, teszik határozottabbá. A tematikus variációk, az elsődleges és részben a másodlagos-harmadlagos specifikálók alapján a következő kép rajzolódik ki a kommunikációs szóbokor sajtóbeli használatáról:

- A) A kommunikációs szóbokor központi elemei a *kommunikáció*, a *kommunikációs* és a *kommunikál*.
- B) A *kommunikátor*, a *kommunikatív* és a *kommunikációk* jelenléte ennél jóval gyengébb, perifériálisabb, ugyanakkor referenciális irányaik száma is kevesebb, így használatuk konkrétabbnak, egyértelműbbnek tűnik (akkor is, ha a specifikáló elemek valamelyik vagy akár több szintje is üres marad).
- C) A tematikus csoportok alapján az ezredfordulós sajtószövegekben a kommunikációs szóbokor elemei jellemzően a következő területeken fordulnak elő:
 - a. politikai PR, politikai közszereplés,
 - b. új technológiák, technológia, fizikai eszköz,
 - c. probléma / sikertelenség,
 - d. marketing / PR,
 - e. kapcsolat,
 - f. kód,
 - g. csatorna,

h. média.

Tehát ezek számítanak tipikusan „kommunikációs területeknek”; figyelemre méltó, hogy a kommunikáció olyan valami, amellyel kapcsolatban jellemzően problémák szoktak felmerülni.

- D) A szövegek tanúsága szerint nem jellemző az explicit meghatározások használata a kommunikációs szóbokor-elemek körülhatárolására.
- E) A kollokációk elemzése hasonló kategóriákat mutatott ki a referencia területeinél, kiegészítve a minőségre és a képességre vonatkozó elemekkel.
- F) A technológiákra vonatkozás iránya, noha nagy mennyiségű előfordulás és elem támogatja, nem különösebben változatos: gyakorlatilag az adatok, információk továbbítására szolgáló / használatos technológiát, fizikai közvetítő közeget vagy eszközt, illetve ezek összességét jelenti (pl. „kommunikációs rendszer”). Ezen a vonalon nem fordul elő a *kommunikatív* szóbokorelem, a *kommunikátor* azonban igen.
- G) A minőség dimenziója a specifikálók első két szintje szerint a kommunikációs szóbokor-elemek referenciáinak igen lényeges tényezője.
- H) Bizonyos szóbokor-elemeknél (*kommunikáció*, *kommunikál*, *kommunikatív*) definíciószerűen elvárt minőségi kritériumok határozzák meg az elem értelmezési körét (mi számít pl. *kommunikáció*-nak vagy *kommunikálás*-nak, és mi nem).
- I) A minőségi kritériumok minden érintett elemnél az aktivitás, kapcsolat / kölcsönösség (kétoldalúság), pontosság, sikeresség (a szándékolt hatás elérése), kölcsönös érthetőség, gyorsaság / folyamatosság. Ezek híján a folyamat / tevékenység *nem kommunikáció* vagy *nem jól művelt kommunikáció*.
- J) A probléma / sikertelenség dimenziója a minőségi kritériumok teljesületlenségéhez kapcsolódik, különösen a sikertelenség vonalán (hatástalanság, félreértés, a kapcsolat létre nem jötte / megszakadása), és elsősorban az ágens elégtelen képességeire vagy aktivitására vezethető vissza.
- K) A *kommunikáció* és a *kommunikál* esetében további referenciális tényező, hogy a folyamatnak / tevékenységnek, amelyet a szóbokor-elemek jelölnek, résztvevői vannak (lásd a kölcsönösség kritériuma).
- L) A *kommunikációs* és a *kommunikátor* esetében a referencia központi tényezője az egy bizonyos pozícióban lévő humán ágens (a *kommunikációs*-nál például médiakapcsolatokért felelős vezető, a *kommunikátor*-nál például professzionális médiamunkás), ellenben nem referenciális tényező a kölcsönösség.
- M) A *kommunikátor*-nál az adott területen tevékenykedő humán ágens mellett a másik vonatkozási irány az adatok, illetve információk továbbítására, illetően kapcsolattartásra szolgáló (mobil) készülék.
- N) A kétféle szóbokor-elem (*kommunikáció-kommunikál*, *kommunikációs-kommunikátor*) egy-egy jellemző referencia-iránya között nincs tökéletes korreláció. Így jöhet létre az olyan, paradoxnak tűnő szerkezet, hogy egy *kommunikációs vezető* tevékenysége a szóhasználat szerint *nem kommunikáció*, hanem valami más, pl. „kinyilatkoztatás”.
- O) A *kommunikációk* elem esetében az egyetlen referenciális irány a kommunikációnak nevezett folyamat – ami többnyire egy üzenetátadási, illetve adattovábbítási aktusra vonatkozik – jól lehatárolható szakaszainak sora.

- P) Bizonyos szóbokor-elemeknek (*kommunikációs, kommunikátor, kommunikatív*), referenciális tényezője a képesség: a hatásos közszereplése, a hatékony önkifejezése, valamint a másokkal való kapcsolat teremtésére, illetve fenntartásra való aktivitása.
- Q) A *kommunikatív* esetében a két jellemző vonatkozási irány a képesség (lásd P) pont) és a tulajdonság (kapcsolatteremtésre és -tartásra orientáltság). Az előbbi a pozitív minősítés alapja („jó kommunikátor”), az utóbbi viszont nem feltétlenül függ össze ezzel („nagyon kommunikatív, de nem jól kommunikál”).
- R) A szóbokor-elemek mindegyikénél referenciális tényező az ágensi aktivitás (a kommunikáció olyasvalami, amit *csinálni kell*), illetve a folyamat / tevékenység jellegét (valami, ami *történik*, amit valaki vagy valakik *csinálnak*).

5.3. Hivatalos szövegek: kommunikációs program, stratégia, rendszer

A hivatalos stílusréteg szövegei – tematikájuk és műfaji sokféleségük ellenére – a kommunikációs szóbokor elemeit tekintve nem túl változatosak. Ebben a részmintában fordul elő a legkevesebb féle szóbokor-elem: a sajtószövegekben elemzettek közül hiányzik a *kommunikációk* és a *kommunikátor* is; a *kommunikatív* mindössze egyetlen esetben kerül elő, és a *kommunikál* is csak négy alkalommal. Tehát a hivatalos szövegekben a *kommunikáció* és a *kommunikációs*, amelyek a sajtószövegekben is a leggyakoribbak – s egyszerűsített a legszélesebb, de ami ennél is lényegesebb: a legkevésbé pontosan körülhatárolt vonatkozásban olvashatók –, szinte kizárólagos képviselői a szóbokornak. Ezek referenciális irányai viszont ebben a stílusrétegben kevesebb elágazást mutatnak és jobban elkülöníthetők egymástól; holott, különösen a *kommunikáció* szóbokor-elemnél, meglehetősen gyakori, hogy hiányoznak a pontosítók, sőt akár a másodlagos-harmadlagos specifikálók is.

5.3.1. Műfaj, beszélő, tematika

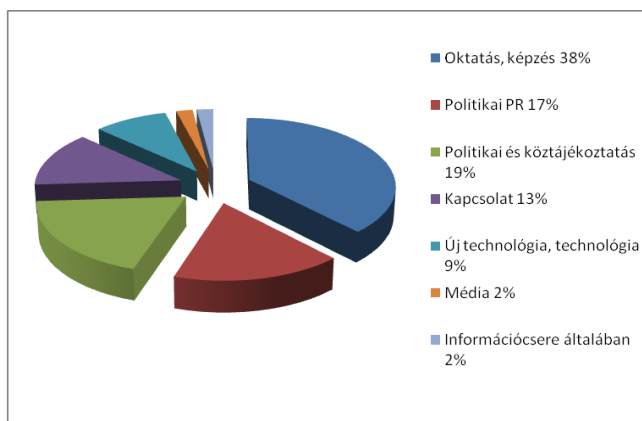
A hivatalos stílusréteg mintája alapvetően négyféle műfajba sorolható szövegekből áll:

- (1) törvény- és rendeletszövegek,
- (2) egyéb hivatalos dokumentumok szövegei (jelentések, beszámolók stb.),
- (3) jegyzőkönyvek, felszólalások szövegei,
- (4) képzésleírások.

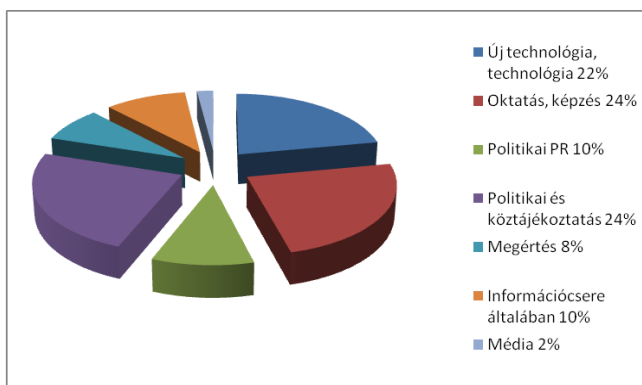
Ezek közül csak a harmadik műfajban, amely élőbeszéd-leírásokat tartalmaz, van jelentősége a beszélőnek, különösen azért, mivel a beszélő itt kivétel nélkül felszólaló politikus. Az első két szövegfajtában (elvileg) jóval kötöttebb a szóhasználat, hiszen a jogi és törvényi szaknyelv erősen meghatározza a szövegek megformálását. A képzésleírások pedig, noha összefüggő szövegek, a kommunikációs szóbokor tekintetében eléggé homogének: a szóbokor-elemek előfordulásai a kommunikációs jelenségkörhöz kapcsolható tantárgyak és képzési követelmények felsorolására korlátozódnak. A jegyzőkönyvek és felszólalások esetében a gyakorlatban szintén meglehetősen egységes szóhasználatot kapunk, mert ugyan

eltérő beszélők sokasága jelenik meg, ezek a beszélők azonban azonos szerepből, a kereteket tekintve pedig közel azonos szituációban és műfajban beszélnek.

A hivatalos szövegek témái szintén nem annyira szerteágazók, mint a sajtószövegekéi. Mivel a képzésleírások meglehetősen nagy számban vannak jelen mind a *kommunikáció*, mind a *kommunikációs* szóbokor-elemet tartalmazó szövegek között, a témák megoszlását is erősen meghatározzák.

21. ábra: A kommunikáció szóbokor-elemet tartalmazó hivatalos szövegek tematikus arányai

22. ábra: A kommunikációs szóbokor-elemet tartalmazó hivatalos szövegek tematikus arányai

A kétféle rész minta összevetéséből jól látható, hogy a két szóbokor-elem itt sem ugyanazokban a témacsoportokban kerül elő leggyakrabban; ez hasonlít a sajtószövegek vizsgálatánál tapasztaltakra, de más-más témákkal a fókuszban. A hivatalos szövegeknél egyik szóbokor-elemnél sem beszélhetünk sem a politikai PR, sem az új technológiák túlsúlyáról. Az arányok itt valamivel kevésbé kiegyensúlyozottak, mint a sajtómintában (különösen a *kommunikáció* szóbokor-elemnél), és nem meglepő módon a képzés / oktatás a legterjedelmesebb téma-halmaz (lásd a képzésleírások nagy hányadát). Ezt azonban a politikai és köztájékoztatás követi, legalábbis a *kommunikáció* elemnél, a *kommunikációs*-nál viszont azonos helyen áll az oktatás / képzéssel.

A *kommunikáció* szóbokor-elemet tartalmazó szövegek témáiban a képzés / oktatás csoporttól számban meglehetősen lemaradnak a politikai és köztájékoztatás témái, és azokkal

csaknem azonos arányban jelennek meg a politikai PR-témák is. Az ezután következő kapcsolat csoportnál is kisebb a technológiai halmaz terjedelme. A média pedig itt is alig-alig jelenik meg főtémaként (a médiával kapcsolatos tartalmak inkább a tájékoztatási vagy a PR-témákba kerülnek). Érdekes a sajtóban gyakorlatilag jelen sem lévő „kapcsolat-témacsoport” relatíve nagy hányada, amelyben olyan témák találhatók, mint a *nemzetközi együttműködés*, a társadalom bizonyos csoportjaival vagy bizonyos témákban való kapcsolatfelvétel (*környezetvédelem, kisebbségi csoportok* stb.).

A *kommunikációs* elem szövegeinek tematikus megoszlása jóval egyenletesebb a témacsoportok között. A politikai és köztájékoztatásra és az oktatásra / képzésre vonatkozó szövegek azonos, legmagasabb arányban képviseltetik magukat a részmintában. Ezeknél alig valamivel kisebb számban jelennek meg a technológiai témájú szövegek, amelyek általában valamilyen, hírközlésre vagy bizonyos, közszférához kapcsolódó szervezetek (pl. rendőrség, határőrség) információtovábbítására szolgáló technológiai apparátus fejlesztéséről, korszerűsítéséről szólnak. A harmadik helyen, áll, szintén azonos arányban, a politikai PR és az információcsere általában (ami a gyakorlatban intézmények információ-továbbítási struktúráját vagy annak egy adott részét takarja). A politikai PR tematikus csoportjának két leggyakoribb témája a *NATO-csatlakozás* (ez egyébként szinte az összes vonatkozásban megjelenik) és az *országimázs*. Figyelemreméltó ebben a szövegmintában a *megértés* mint téma; ez jól szegmentálhatóan a jegyzőkönyvekben és a felszólalásokban bukkan fel, és nem ritka az ilyen szövegekben a problémára utalás sem. A *probléma / sikertelenség* viszont önálló témaként nem jelenik meg. Ennek egyik oka lehet az is, hogy ha egyáltalán szó van problémáról, az a fenti kontextusban történik, akkor pedig vagy félreértésre, esetleg a megértés szándékának hiányára utal, vagy pedig a szituációban fellépő technológiai hibára (pl. *a szavazógép meghibásodására*).

A *kommunikál* és a *kommunikatív* szóbookor-elemek esetében nem beszélhetünk tematikus csoportokról, mivel ezek alacsony előfordulási száma ezt kizárja. A *kommunikál* összesen három témában kerül elő: a *politikai vita* milyenségének, a *televízió és a gyerekek* kapcsolatának és a *személyes adatok technikai védelmének* területén. Sajátos egyébként, hogy a *kommunikál* mind a négy előfordulása felszólalás-szövegben található; azaz abban a szövegtípusban, ami a teljes vizsgált korpuszban a legközelebb áll az élőbeszédhez. A *kommunikatív* egyetlen példánya egy felsőoktatási képzésleírásban szerepel, ahol, mint a „manipulatív és kommunikatív tevékenység” szerkezet része, a *kommunikációs* szinonimájaként értelmezhető (vö. 5.2.2).

Összességében a hivatalos szövegek tematikájáról elmondható, hogy a közös szóbookor-elemek esetében is kevesebb témát mozgat, mint a sajtószövegek (bár a szóbookor-elemek példányszáma is jóval kisebb), és ezekben a témákban a képzésleírások mellett a tájékoztatás vonala a legerősebb. Mind a technológiai témacsoport, mind a politikai PR téma-halmaza – különösen az utóbbi – kisebb hányadot foglal el, mint a sajtószövegekben (ez számszerűen sokkal kevesebb ilyen témájú szöveget jelent ebben a stílusrétegben).

5.3.2. Kollokációk: elsődleges specifikálók vagy azok hiánya

A hivatalos szövegekben az elsődleges specifikálók vagy pontosítók, a tematikával összefüggésben, mérsékelten változatosak, és a számuk is csekély, legalábbis a sajtószövegek struktúrájához képest. A *kommunikáció* szóborok-elemet tartalmazó szövegek csaknem harmadában egyáltalán nem található pontosító: s ezekben a kontextus megadása a másodlagos és harmadlagos specifikálók feladata marad. Azon szövegeknél pedig, amikor a szóborok-elem mellett jelen vannak a pontosítók, azok többsége a képzés / oktatás témához kötődve, a csatorna és kód halmazba kerül. A második legnagyobb számú pontosító a marketing - PR kategóriához sorolható, és ennél alig valamivel kevesebb a minőséghez. Az új technológiák és a politikai tájékoztatás csak ezután következnek; az internet mint önálló csoport nem értelmezhető, az egyértelműen a politikai PR-hez sorolható pontosítók pedig hiányoznak a részmintából. A médiára és a kapcsolatra utaló pontosítók száma elenyészően kicsi. A *kommunikációs* elem viszont, morfológiai-szintaktikai szerepénél fogva, kötelezően névszói (főnévi) vonzatot kíván maga mellé, amely az értelmezés szempontjából a pontosító szerepét tölti be.

A sajtószövegeknél alkalmazott kategóriák tehát érvényesek a hivatalos stílusréteg specifikálóinak csoportosításánál is, a hivatalos szövegek elsődleges specifikálóinál azonban mások a domináns kategóriák. Míg a sajtószövegekben a politikai PR mind a témában, mind a specifikálók szintjein központi helyet foglalt el, a hivatalos szövegeknél jóval visszafogottabban jelentkezik, sőt, az elsődleges specifikálók között alig-alig található példára (a *kommunikáció*, a *kommunikál* és a *kommunikatív* körül egyáltalán nem, a *kommunikációs* körül összesen kettő). Az új technológiák, illetve a technológia - fizikai eszköz csoport a *kommunikáció*-nál elég szűk, a *kommunikációs*-nál viszont ez a legtöbb pontosítót magában foglaló kategória. A minőség dimenziója éppen fordított képet mutat: a *kommunikáció*-nál hangsúlyos, a *kommunikációs*-nál pedig szinte eltűnik (ám jelen van a probléma / sikertelenség csoport). A *kommunikáció* elsődleges specifikálóinál a legszámosabb csoportok a kód (olykor olyan elemekkel, amelyeket szokásosan a csatorna kategóriájába sorolnánk – pl. „vizuális” –, de a konkrét esetben – képzésleírás, a képi kódolás és dekódolás elsajátításának említése – mégis kódhoz tartozóként funkcionálnak), a marketing - PR, a minőség és a politikai tájékoztatás. A technológiai vonal csak ezután következik, mégpedig a résztvevőket megadó pontosítókkal azonos arányban.

Kód	Marketing, PR	Minőség	Politikai és köztájékoztatás	Résztevők	Új technológiák
idegen nyelvi	külső	alapszintű	közéleti	a honvédelmi vezetés és a csapatok közötti	EDI-
közvetett, vizuális	marketing-	békés	külső	a személyzettel történő érdemi	elektronikus
közvetlen	marketing- és kultúráközi	bizalmas	nemzetközi	a tűzoltóság, rendőrség, mentők közötti	műszaki
mozgóképi	üzleti	hagyományos		az ügyfél és az államigazgatási szerv közötti	tele-
nyelvi	vállalkozói tevékenységhez kapcsolódó	interaktív		felek közötti	
szóbeli		interaktív, emberi		fogyasztói	
vizuális		jobb		kistérségekkel való	
		jobb helyi			
		megfelelő			
		nem jó			
		szabad			
		vágyott			

23. ábra: A kommunikáció szóbokor-elem elsődleges specifikálójának leggyakoribb típusai a hivatalos szövegeken belül

A fenti ábra tanúsága szerint a hivatalos szövegeknél a *kommunikáció* szóbokor-elem egyik pontosító-típusa sem tartalmaz túlságosan sok variációt; a minőség csoport még a leggazdagabb ebből a szempontból. Ezzel szemben nem ritka a hivatalos szövegek specifikálójánál, így a pontosítóknál sem, hogy ugyanaz a szó vagy szó szerkezet akár tíz-tizenöt példányban is előkerül. Azaz a hivatalos szövegek, a *kommunikáció* (és a *kommunikációs*) elem körül legalábbis, előszeretettel használnak kisebb-nagyobb mértékben rögzített, panelszerű specifikálókat, amely jelenség összhangban áll a hivatalos nyelvezet szokásosnak tartott szóhasználati szabályaival (pl. a formális jogi szövegek speciális lexikona és rögzített formulái). A legterjedelmesebb, a kódra vonatkozó pontosítói halmaz két pólus közt mozog: a vizuális és a nyelvi kódolás között, amelyek a kommunikációs nevezett képzések két domináns gyakorlati területként ismertek (a kódra vonatkozó pontosítók pedig szinte mind képzésleírásból származnak). A szintén nagy marketing - PR csoportban előforduló pontosítók kivétel nélkül a tevékenységi terület lehatárolását szolgálják, azaz hogy az adott szövegben a *kommunikáció*-nak milyen részterületéről van szó: célja, ágense vagy célcsoportja szerint. A néhány, politikai és köztájékoztatáson belüli variáció egy másik területre vonatkoztatva szintén ezt az irányt tükrözi; sőt, a résztvevők kategóriája is hasonló körülhatároló funkciójú pontosítókat tartalmaz, ami az ágenst, illetve a célcsoportot mint meghatározási szempontokat illeti. Az új technológiák ezúttal meglehetősen szűk területe néhány, műszaki szempontból vett közvetítő közeget vonultat fel pontosítóként. A minőségre vonatkozó pontosítók csoportjánál a legfeltűnőbb az a többi területen is fellelhető különbség, hogy a hivatalos szövegek specifikálói a sajtómintáiéhoz képest meglehetősen általánosak, kevésbé fókuszáltak vagy egy-egy adott, konkrét szituációhoz igazítottak. A minőségi paraméterek kirívó példaként meglehetősen homályosak, nem adnak olyan támpontokat,

elvárásokat, mint a sajtószövegek pontosítói (vö. 5.2.2.). Összesen két olyan variáció olvasható bennük (és mindkettőben szerepel az *interaktív* kitétel), amely a sajtószövegekben látott, eléggé pontos minőségi elvárások felé tendál. Tehát a hivatalos szövegekben említett *kommunikáció*-val kapcsolatosan vannak ugyan minőségi elvárások, de azok vagy nem kifejtettek, vagy kifejtésük az adott szövegeken kívül, korábban történt meg; és egy olyan kiterjesztett kontextus részét képezik, amely az adott szövegek felől nem közvetlenül hozzáférhető.

A *kommunikációs* szóbokor-elem pontosítói szélesebb spektrumon mozognak (több is van belőlük, lásd fent), viszont arányaik mind a *kommunikáció*-étől, mind a sajtószövegek azonos mintájától eltérnek.

Új technológiák	Marketing, PR	Oktatás, képzés	Képesség
adatátviteli és ... hálózat	... (telefon) szabályzat	gyakorlatokat	és tanulási képességeiket
elektronikus ... eszközök	... és PR-feladatai 3	ismeretek	fejlett ... készséggel rendelkeznek
és információs rendszer	külső ... csatornákat	ismereti szinttel rendelkezők	képességeik/ek
és információs technológiák	külső ... kapcsolatainak	kutatási programokban	képességének fejlesztése
és informatikai hálózati fejlesztési programjának	külső ... programjának	mérnöki... ismeretek	készség, kifejlesztésére
és számítástechnikai eszközök	külső ... stratégiát	nevelés	készség/et
fejlesztés	munka	nyelvi ... készségek	készségek fejlesztése
folyamatok	stratégia/ja/kat/t	szakát	kultúra
forradalmához/mal	szolgáltatást	szakember	szakemberek, fejlett ... készségük
hálózat/ok/ot	tájékoztatási intézmények (azonosítás)	taneszközök	
hálózatának felhasználásával	terv/et	tantárgycsoportokba tartozó tantárgyak	
információs és ... rendszerek, ... bonyolultság, ...szintek	tevékenység	tréning	
információs és ... technikákat		tudásuk	
információ-technológiai és ... taneszközök		vizuális ... szakemberek	
infrastruktúrájának		vizuális ... tervezőművészek	
közvetlen ... rendszerek lehetőségeit/eket/et, technikát lehetőségek fejlesztésére létesítmények			
modern elektronikus ... eszközök			
országos és nemzetközi ... (közlekedési, hírközlési = azonosítás) rendszerek hálózatába			
pontokon keresztül rendszer			
szabványok			
technika ... tartalma			
technikák			
technológiák			
törzshálózati összeköttetés			
új ... technikák			

24. ábra: A kommunikációs szóbokor-elem elsődleges specifikálójának leggyakoribb típusai a hivatalos szövegekben belül

Az új technológia kategóriájában nemcsak számuk, hanem variációik száma szerint is a legtöbb a pontosító. Tovább szegmentálva az elsődleges specifikálók ezen csoportját, a következő típusokhoz jutunk:

- általában információ-, illetve üzenettovábbítási technológiára, technikára való utalások (pl. „új... technikák”, „technikák”, „technológiák”), különösebb további szűkítés nélkül
- információ-, illetve üzenettovábbításra szolgáló technikai hálózatra, rendszerre, vagy annak egy meghatározott részére vonatkozás (pl. „törzshálózati összeköttetés”, „adatátviteli és ... hálózat”, „...pontokon keresztül”, „...hálózatának felhasználásával”)
- információ-, illetve üzenettovábbításra szolgáló készülékre, eszközre utalás (pl. „elektronikus... eszközök”, „modern elektronikus ... eszközök”)
- a fentiek bármelyikére irányuló progresszív cselekvés vagy folyamat megjelenítése (pl. „fejlesztés”, „forradalma”, „folyamatának”, „... és informatikai hálózati fejlesztési programjának”).

Feltűnő, hogy a *kommunikációs* ebben a csoportban többnyire egy másik, többé-kevésbé szűkebb szakmai területtel együtt fordul elő, az „*x és kommunikációs y*” szerkezetben, ahol *x* helyén például az „információs”, „informatikai”, „adatátviteli”, „információ-technológiai” áll. Ez a tényező eléggé pontosan kijelöli a *kommunikációs* területét az érintett szövegekben: az informatika mellett, de attól elkülönülve, az adatátvitel rokonságában, de nem azzal azonosként. Tehát a *kommunikációs* a technikai vonalon nem egyszerűen adattovábbításra, hanem adat- és információtovábbításra, továbbá ebből a célból történő kapcsolatteremtésre és kapcsolat-tartásra szolgáló eszközök, hálózatok, rendszerek összességére (azok összekapcsolódási szabályaival együtt, lásd „szabványok”) alkalmazható.

Az oktatás / képzés kategóriája a szakleírások révén néhány meglehetősen egyértelmű szeletre osztható tovább: utal

- a professzionális *kommunikáció*-művelőkre (lásd 5.2.2) (pl. „szakember”, „vizuális ... szakemberek”, „vizuális ... tervezőművészek”);
- a tőlük elvárható ismeretekre (pl. „mérnöki ... ismeretek”, „ismereteik”, „nyelvi készségek”);
- valamint a képzésük során előkerülő feladatokra (pl. „gyakorlatokat”, „tantárgycsoportokba tartozó tantárgyak” „tréning”).

Érdemes figyelni arra, hogy a hivatkozott ágens nem személy, hanem szerep: címke, amellyel a képzésleírás körülhatárolja a képzés elvégzése által birtokolható szakmai státuszt. Ez a státusz pedig, legalábbis a szövegekben való viselkedését tekintve, erős rokonságot mutat a sajtószövegekben látott *kommunikációs* pozíciókkal. Sajátosan mutat rá erre a képességek, készségek pontosítói csoportja, amelyben – hasonlóan a *kommunikáció*-nál tapasztalt minőségi kritériumokhoz – szinte kizárólag a képességek / készségek és azok „fejlettségének” fontosságára vonatkozó, általános kifejezések találhatók. De hogy pontosan milyen készségekről, képességekről van szó *kommunikációs* címén, és azok fejlettsége alatt

mit értünk, az ezen a szinten nem tisztázódik (csak az valószínű, hogy ezek nem azonosak a tanulási képességekkel, lásd „kommunikációs és tanulási képességeiket”).

A marketing - PR csoport pontosítói, kissé tarkábban, ugyanazt a szerepet töltik be, mint a *kommunikáció* mellett: a tevékenységi terület körülhatárolását szolgálják, azaz hogy az adott szövegben a szóba jöhető tevékenységi kör milyen részterületét érintjük, célja, ágense, célcsoportja szerint. A másik, legalább ennyire fontosnak tűnő funkciójuk még ennél is egyszerűbb: hangsúlyozzák, hogy tevékenységről, célzott (sőt befolyásoló célzatú) cselekvések rendezett és rendszeres soráról beszélünk (pl. „külső ... programjának”, „külső ... stratégiát”, „tervet”, „tevékenység”, „... és PR-feladatai”). Itt is, akár az új technológiákhoz tartozó elsődleges specifikálóknál, láthatjuk azt az inverz pontosítási módot, amely az aktuális területet a rajta kívül eső dolgok – jelenségek, cselekvések, részterületek – megadásával határolja be (pl. a *kommunikációs* közel áll ugyan a *PR*-hez, de nem azonos vele). Úgy látszik, ez a módszer a kommunikációs szóbokor elemeinél meglehetősen gyakori, sőt: minél szélesebb a lehetséges referenciakör, annál valószínűbb a felbukkanása.

A *kommunikatív* és a *kommunikál* pontosítói támogatják a fenti tendenciákat. A *kommunikatív* egyetlen példája (amelyben a szó a *kommunikációs* szinonimájaként szerepel) a „tevékenység” elsődleges specifikálóval jár, a *kommunikál* néhány előfordulásának pontosítói pedig a résztvevőket, illetve ágenseket határozzák meg az „*x kommunikál y-nal*” szerkezetben.

A hivatalos szövegek elsődleges specifikálóinak szemmel láthatóan hasonló funkcióik vannak, mint a sajtószövegekben, természetesen az érintett szóbokor-elemekre korlátozódva. A leggyakoribb pontosítói kategóriák azonban nem azonosak a kétféle stílusrétegben, és a kategóriák tartalma sem fedí egymást. A legfeltűnőbb különbségek:

- a politikai PR csoportjának szinte teljes hiánya a hivatalos szövegekben;
- az új technológiák halmazának viszonylagos térvesztése a *kommunikáció* szóbokor-elemet tartalmazó hivatalos mintában;
- az, hogy a *kommunikációs* szóbokor-elem pontosítói között a hivatalos szövegekben nem meghatározó a pozícióban lévő humán ágens (és ha előkerül, legfeljebb mint egy adott pozíció eljövendő birtokosa, nem mint jelenlegi betöltője);
- a területtel (amit *kommunikáció*-nak vagy *kommunikációs*-nak neveznek a szövegek) kapcsolatos cselekvések tervszerűségének hangsúlyozása;
- a minőségi paraméterek általánosság, fókuszátlansága.

Az utóbbi sajátosság végig jelen van a hivatalos szövegekben, és a sajtómintával, de különösen a személyes szövegekkel való összevetésben igen jelentősnek tűnik.

5.3.3. Kollokációk: másodlagos és harmadlagos specifikálók

A hivatalos stílusréteg másodlagos és főleg harmadlagos specifikálói nem minden szóbokor-elem mellett vannak minden esetben jelen: például a *kommunikációs* elemet tartalmazó szövegek közel negyedénél nincs másodlagos, és több mint kétharmadánál nincs

harmadlagos specifikáló; a *kommunikáció*-nál csak három esetben hiányoznak a másodlagosak, viszont több mint negyven százalékuknál a harmadlagosak. A *kommunikáció* és a *kommunikációs* másodlagos és harmadlagos specifikálói, akár csak a sajtószövegek részmintájában, megerősítik a pontosítók által kijelölt referenciális irányokat. Azokban a szövegekben, jellemzően a *kommunikáció*-t tartalmazók között, amelyekben nincs elsődleges specifikáló, a másodlagosak és a harmadlagosak veszik át ennek szerepét. Ez azonban nem módosít szignifikánsan a specifikálói csoportok arányain: a másodlagos és a harmadlagos specifikálók a pontosítót nem tartalmazó szövegekben gyakorlatilag ugyanazokat a csoportokat rajzolják ki, mint a pontosítóval rendelkező szövegek elsődleges specifikálói – jelen esetben a kódot (lásd képzésleírások), a minőséget, a marketing - PR csoportot és a politikai tájékoztatást. A *kommunikációs* szóbodor-elemet tartalmazó szövegek kisebb arányban nélkülözik a pontosítókat; de a meglévők és a másodlagos-harmadlagos specifikálók által megadott irányok itt is érvényesek: az új technológiák, a marketing - PR, az oktatás / képzés és a képesség / készség a domináns kontextuális irányok. Az adott kategóriákhoz kapcsolódó, cselekvést jelző szavak és szerkezetek vizsgálata pedig azt mutatta ki, hogy a kommunikáció ebben a stílusrétegben nem elsősorban olyasvalami, amit csinálni (végezni, művelni), hanem inkább amit tervezni és szervezni kell.

Kommunikáció	Kommunikációs
alakítása	bővítése
bonyolítható	dolgozzon ki
dolgozzon ki	eljuttatását
ellenőrzi	fejlesztteni
fenntartja	felállítja
forgatja	felkészülését
kialakítása	felszámolására
kiépítésre kerüljön	feltárására
megerősítése	fenn tudjuk tartani
megszervezése	fogja össze
menedzselésének összefogása	hardver cseréje
működtetése	információáramoltatás
tegyék intézményessé	integrálása
	ismerjék meg
	kezelése
	ki kell építeni
	kialakítására
	kidolgozta
	kiépíteni
	megépitendő
	megfelelő mérethez terelni
	megszakítani
	megszervezésére
	működtetésében
	oktatását
	tájékoztatását
	tervezése
	továbbítását
	végig is kell vinni

25. ábra: A cselekvést jelző elemek leggyakoribb példái a hivatalos szövegek másodlagos és harmadlagos specifikálói között

Az ágenciára utaló specifikáló elemek többsége mindkét szóbokor-elemnél valamilyen komplex rendszer felállítására, üzembe helyezésére és működtetésére vonatkozik, beleértve a működésen tett korrekciókat is. A tervszerűség és a bizonyos, feltehetően szigorú szabályok szerinti működés a pontosítóknál is jelen van, főként (magától értetődő módon) a technológiai vonalon, de hasonló elemekkel a marketing - PR területén is.

Összességében a másodlagos és harmadlagos specifikálók a hivatalos szövegekben is elsősorban tematizáló szerepet töltenek be. Azokban az esetekben viszont, amikor hiányoznak az elsődleges specifikálók, azok feladatát is átveszik, azaz a specifikálás ezeken a szinteken kezdődik. A hivatalos szövegekben ez a megoldás szignifikánsan gyakoribb, mint a sajtószövegeknél, a pontosítók meglétekor ellenben meglehetősen gyakran nincsenek másodlagos és harmadlagos specifikálók, tehát vagy elsődleges, vagy harmadlagos és / vagy másodlagos specifikálókat nem találunk a szövegek egy elég nagy szegmensében. Ez a jelenség is hozzájárulhat ahhoz, hogy a hivatalos szövegekben a kommunikációs szóbokor elemeinek használata tágabbnak, illetve határozatlanabbnak, elnagyoltabbnak tűnik, amely jelenséget a pontosítók bizonyos csoportjai, például a minőségi típusú specifikálók alapozzák meg.

5.3.4. Jellemző referenciális irányok a hivatalos szövegek alapján

A kommunikációs szóbokor elemeiből leszűrhető referenciális irányok a hivatalos szövegekben, akárcsak a sajtómintában, elsősorban a tematika és a pontosítók révén rajzolódni ki, a másodlagos és a harmadlagos specifikálók viszont a sajtószövegekben betöltöttől eltérő szerepet is felvesznek: a finomítás mellett olykor pótolják is a pontosítókat, így előfordul, hogy újabb adalékokat mutatnak a referenciális irányokhoz. A tematikus variációk, az elsődleges és a másodlagos-harmadlagos specifikálók a következő képet adják a kommunikációs szóbokor hivatalos stílusrétegben való használatáról:

- A) A kommunikációs szóbokor központi elemei a *kommunikáció* és a *kommunikációs*.
- B) A *kommunikál* és a *kommunikatív* jelenléte alig mutatható ki, a *kommunikátor* és a *kommunikációk* pedig egyáltalán nem, előfordulásaik így nem adnak hozzá számottevő vonásokat a referenciakör képéhez.
- C) A tematikus csoportok alapján az ezredfordulós sajtószövegekben a kommunikációs szóbokor elemei jellemzően a következő területeken fordulnak elő:
 - a. képzés, oktatás,
 - b. politikai és köztájékoztatás,
 - c. politikai PR,
 - d. új technológiák, technológia, fizikai eszköz,
 - e. kapcsolat,
 - f. információcsere.
- D) Tehát ezek a hivatalos szövegekben a legjellemzőbben „kommunikációs” területek: a kommunikáció olyan valami, ami elsősorban a tanuláshoz, a politikához és a

technológiához kapcsolódik (a kapcsolati és az információcserére vonatkozó témák sem függetlenek a technológiai vonaltól).

- E) A szövegek tanúsága szerint nem jellemző az explicit meghatározások használata a kommunikációs szóbokor-elemek körülhatárolására.
- F) A kollokációk elemzése a tematikus kategóriáktól eltérő domináns vonatkoztatási irányokat mutat: az új technológiák hangsúlyosabbak, kiegészülve a kódra vonatkozó specifikálókkal; a politikai PR jelentősége kisebbnek tűnik; új csoportként pedig felbukkan a marketing - PR, a minőség, a résztvevők, és (az oktatás / képzéshez kapcsolódva) a képesség.
- G) A specifikálók, különösen a pontosítók egyik csoportja sem túlságosan változatos, már ami az előforduló típusok számát illeti, viszont ugyanaz a szó vagy szó szerkezet akár tíz-tizenöt példányban is előkerül a csoportok többségében. Azaz a hivatalos szövegek, a *kommunikáció* és a *kommunikációs* szóbokor-elem körül legalábbis, előszeretettel használnak kisebb-nagyobb mértékben rögzített, panelszerű specifikálókat.
- H) A technológiákra vonatkozás iránya elsősorban a *kommunikációs* szóbokor-elemnél erős, bár ott sem különösebben változatos: gyakorlatilag az adatok, információk továbbítására szolgáló / használatos technológiát, fizikai közvetítő közeget, eszközt, illetve ezek összességét jelenti (pl. „kommunikációs rendszer”), vagy pedig bármelyikére irányuló progresszív cselekvést vagy folyamatot (pl. „fejlesztés”). Ezek elsősorban általánosságban, kevésbé egy-egy konkrét technológia vagy folyamat egzakt leírásában jelennek meg.
- I) Az oktatás / képzés dimenzió túlsúlya a nagy arányban jelen lévő képzésleírásoknak köszönhető. Ehhez kapcsolódóan van jelen a legtöbb kódra és képességre való utalás.
- J) Az oktatás / képzés kategóriája néhány meglehetősen egyértelmű szeletre osztható tovább:
- a professzionális *kommunikáció*-művelők (pl. „szakember”, „vizuális ... szakemberek”, „vizuális ... tervezőművészek”);
 - a tőlük elvárható ismeretek (pl. „mérnöki ... ismeretek”, „ismereteik”, „nyelvi készségek”);
 - a képzésük során felmerülő feladatok (pl. „gyakorlatokat”, „tantárgycsoportokba tartozó tantárgyak” „tréning”).
- K) A hivatalos szövegek specifikálóinál a minőség nem túl sok esetben, a probléma / sikertelenség pedig egyáltalán nem képvisel önálló kategóriát.
- L) A minőség dimenziója, bár előkerül (főleg a *kommunikáció* körül), közel sem olyan fontos tényezője a szóbokor-elemek referenciájának, mint a sajtószövegekben. Előfordulásaik kisebb mennyisége mellett a minőségi elvárások, illetve paraméterek általánosak, homályosak; az erre vonatkozó specifikálók csak egy-egy ritka esetben tartalmaznak konkrét kritériumokat.
- M) Problémáról, sikertelenségről a szövegek egyetlen típusában esik szó: a jegyzőkönyvben vagy Országgyűlési Naplóban rögzített, élszóban elhangzott politikai hozzászólásokban. Ezekben a probléma / sikertelenség sosem önálló téma, és többnyire a politikai élet szereplői közötti félreértésre, egyet nem értésre vagy berendezések technikai hibájára vonatkozik.

- N) A *kommunikációs* szóbokor-elem pontosítói között a hivatalos szövegekben nem meghatározó a pozícióban lévő humán ágens. Ha egyáltalán felbukkan hasonló, akkor mint egy adott pozíciónak lehetséges eljövendő birtokosa, nem mint jelenlegi betöltője jelenik meg. Tehát nem a személy, hanem az eljövendő pozícióba beleillő (szakmai) szerepek, és az ezekkel kapcsolatos elvárások vannak jelen a szövegekben.
- O) További referenciális tényező, hogy a folyamatnak / tevékenységnek, amelyet a szóbokor-elemek jelölnek, hangsúlyozott résztvevői vannak; ezek köre főként mint a folyamat hatóköre határozódik meg.
- P) A marketing - PR-hoz köthető referenciáirányok egy adott tevékenység körének kijelölése felé mutatnak, szoros kapcsolatban a résztvevők fent taglalt meghatározásával.
- Q) A szövegek által *kommunikáció*-nak vagy *kommunikációs*-nak nevezett területtel kapcsolatos, ágenciára vonatkozó specifikálók nagy arányban komplex (fizikai és / vagy humán) rendszer felállítására, üzembe helyezésére és működtetésére utalnak, beleértve a működésen tett korrekciókat is (pl. „ki kell dolgozni”, „végig kell vinni”, „megszervezése”). Ehhez képest az individuális humán ágens olyan cselekvései, melyek során például nyilvánosság előtt szerepel vagy tartalmat hoz létre, alig-alig jelennek meg.
- R) A cselekvéses specifikálók tervszerűséget mutató jellege jelen van a nem-cselekvéses elemekben is (pl. „program”, „stratégia”).
- S) A *kommunikáció* a hivatalos szövegekben olyan folyamat, amelyet tervezni, szervezni, működtetni kell, vagy az a tevékenység, amelynek során ezeket a cselekvéseket szisztematikusan, tervszerűen végzik. A folyamat ágensei, résztvevői, azok képességei, az üzenetek kódjai, a folyamat társadalmi területei mind ennek függvényében jelennek meg.

5.4. Személyes szövegek: kétoldalú kommunikáció, azaz valódi párbeszéd

5.4.1. Forrás, műfaj, téma

A személyes stílusréteg szövegei a kommunikációs szóbokor használatának szempontjából jóval heterogénebbek, mint a hivatalos szövegeké, megközelítik a sajtószövegek változatosságát, holott számuk ebben a stílusrétegben jóval alacsonyabb. A valamelyik szóbokor-elemet tartalmazó személyes szövegek mennyisége együttesen valamivel nagyobb, mint a hivatalos részmintáé, de meg sem közelíti a sajtóminta méreteit. A *kommunikáció* és a *kommunikációs* elemeknél nagyjából ugyanannyi szöveg található, mint a hivatalos rétegben, a *kommunikál*-nál és a *kommunikatív*-nál jóval több (lásd 5.1, 3. ábra), és a hivatalos szövegekkel ellentétben itt a *kommunikátor* és a *kommunikációk* is képviselteti magát néhány előfordulással. A személyes stílus forrás szempontjából azonban az összes részkorpusz közül a leghomogénebb, hiszen a *Magyar Nemzeti Szövegtár* teljes magyarországi személyes részkorpusza – így annak a kommunikációs szóbokor elemeit tartalmazó darabjai is – az *Index*

*Fórum*⁹⁴ hozzászólásaiból áll. Ennek az összetételi tényezőnek számos következménye van, amelyek szem előtt tartásával kell a kapott eredményeket értékelnünk.

Az egyféle forrás a gyakorlatban egyféle médiumot, de több beszélői csoportot jelent; mindegyik beszélői csoportban számos, a legkülönbözőbb társadalmi háttérű és pozíciójú, azaz különféle beszédmódokban járatos beszélővel van dolgunk. Az első jellemző magát az általános stílusréteget határozza meg, a második pedig (ami természetesen szintén az elsőből következik) kitágítja annak határait. Az internet nemcsak mint technológiai médium, hanem mint társadalmi tér, mint színtér, sőt intézmény van jelen a fórum-hozzászólásokban, annak saját kultúrájával és könnyen hozzáférhető, gyorsan kialakuló szubkultúráival. Ami ezek nyelvezetét illeti, a teljes, internetnek nevezett társadalmi térre érvényesnek szokás tekinteni a másodlagos szóbeliség⁹⁵ jelenségét. Azonban kár lenne tagadni, hogy az internetes interakciós színterek napjainkban sem nélkülözhetik az írásbeliséget, valamint hogy ezek a színterek egyáltalán nem homogének, egyebek között nyelvi szempontból sem. Az írásbeliség, noha nyilvánvalóan nem azonos erejű a nyomtatott médiumokéval, még a web 2.0 időszakában sem látszik végleg háttérbe szorulni; a *Magyar Nemzeti Szövegtár* internetes szövegei pedig még a web 1.0, illetve a web 1.5 időszakában keletkeztek; azaz nem vehetők egy kalap alá sem a sokak által leírt sms-nyelvvvel, sem a közösségi portálok napjainkban használatos stílusával. A fórumszövegek, ha szóbeli előzményüket keressük, akkor a klubok, törzsasztalok, ha írásbelit, akkor a faliújságok, családi és munkahelyi üzenőfalak örökösei. Mai utódaik pedig a blog-hozzászólások és a gyakran szó szerint üzenőfalnak nevezett közösségiportál-alkalmazások, de a fórumok változatlan formában maguk is tovább élnek a világhálón. Ezek, bár egyre nagyobb súllyal vannak jelen rajtuk a multimédiás közlemények, változatlanul írásbeli alapokon nyugszanak. A másodlagos szóbeliség tehát a másodlagos írásbeliséggel együtt értelmezhető az interneten.⁹⁶ A másodlagos írásbeliség mint általános kategória pontosan az írásbeli közlemények és a multimediális üzenetek egységét jelenti, azaz olyan közleményt, amelyben a kettő nem választható el egymástól, viszont az üzenet értelmezéséhez mindkettő szükséges. Ez az egység mint kontextus kétségtelenül rányomja bélyegét a benne szereplő írásos megnyilatkozásokra: ahogyan Kondor írja, az írás létrehozójának nincs szüksége arra, hogy az írásmű kedvéért újrastrukturálja mondanivalóját, legalábbis nem olyan mértékben, mint egy könyv vagy hagyományos levél esetén. Azonban az aszinkron üzenetváltást lehetővé tevő színterekben, amilyen az internetes fórum is, változatlanul megmarad a közvettség eshetősége, amely nem csupán mediatizáltságot, közvetítettséget jelent, hanem azt is, hogy a rögzítés és befogadás (írás és olvasás) „ott-és-akkor”-kontextusa nem azonos. A térben és időben egymástól távol lévő résztvevőknek figyelembe kell venniük ezt a távolságot közleményeik megalkotásánál. És mivel a közleménynek része az írásos szöveg, annak előstrukturálására is szükség van. Ráadásul az ezredfordulás magyar fórumszövegek, technikai és médiahasználati okokból, nem tartalmazhatták a multimediális összetevők olyan bőségét, mint a maiak. A szöveget magát csak a beillesztett linkekkel vagy egy-egy beszúrt képpel színesíthették, de ami ennél is fontosabb: az ezredfordulás fórumozók még ezekkel a lehetőségekkel sem túl gyakran éltek. Azaz a szövegek a legtöbb esetben

⁹⁴ <http://forum.index.hu/Topic/showTopicList> , 2010. július 18.

⁹⁵ Ong 1982, 1; lásd még Benczik *i.m.*, 241–242

⁹⁶ Kondor, 2007

tisztán írásbeliek, a másodlagos írásbeliség a multimedialitás értelmében még nem tekinthető jellemzőnek rájuk. Ezzel szemben az internetes írásbeliség, az internetes stílus-identitás érvényes ezekre a szövegekre is.⁹⁷ A szövegek létrehozói általánosságban a magukévá teszik az interneten, valamint a mobil kommunikációban megszokottá váló új műfajok (e-mail, chat, a korábbi számítógépes short message, instant message, sms) rövidségét, konkrétságát, szókimondását, terjedő rövidítéseit, laza szerkezetét. Specifikusan pedig a résztvevők alkalmazkodnak az adott virtuális csoport saját normáihoz; éppúgy, mint egy szemtől szembeni csoportban, azzal a különbséggel, hogy a közvetettség helyzete és az írásbeliség dominanciája teremtette szabályok szerint ez az alkalmazkodás sokkal inkább nyelvi, stílusbeli, mint másféle, hiszen a csoportviselkedés elsősorban nyelvi síkon testesül meg. A két tendencia összegződik az internetes fórumcsoportok nyelvében, ami így egyfelől általános jegyekként hordozza a tömörséget, közvetlenséget, esetenként kifejtetlenséget (bár gyakran épp ennek ellenkezőjét), másfelől csoportonként nagyon is eltérő lexikont használ, amelynek ismerete a csoporttagság egyik alapvető kritériuma.⁹⁸ (Ehhez adódik hozzá az egyéni beszélők szintjén az internetes identitás, ami többek között meghatározza, hogy az egyes virtuális csoportokban az egyén milyen szerepet tölt be, és amelynek nyelvi vonatkozása is van. Azonban mivel ez a dolgot nem az egyéni, hanem a teljes stílusrétegre vonatkozó megállapításokat hivatott megfogalmazni, az egyedi internetes identitás kérdéseitől itt eltekintünk.)

A tematikus kategóriákra is hatással van a médium-szintér, amelyben a beszélők jelen vannak, valamint az adott virtuális csoport (jelen esetben fórumtopik). Az *Index Fórum* egésze, mint szintér tematikájában is a hagyományos médiumok közül leginkább napilaphoz hasonlítható *Index portál*hoz kötődik. A fórum témacsoportjai egy napilap rovatait idézik, ugyanakkor ezek a csoportok jóval tágabb tematikát vonultatnak fel, mint amilyen bármilyen napilapban előkerülhet (hiszen a személyes aspektusokkal átszőtt írásbeli beszélgetések számos olyan témát is feldolgoznak, amelyek, mivel nem teljesítik a hírérték klasszikus kritériumait, kiszorulnak egy hagyományos publikus médiumból). Sajnos a *Magyar Nemzeti Szövegtár* nem jelöli pontosan, hogy az *Index Fórum* melyik topikcsoportjából, illetve topikjából származnak a szövegek (hozzá kell tenni, hogy tíz-tizenkét évvel ezelőtt nyilvánvalóan ezek száma is jelentősen kisebb volt a mainál); az archívumban tett szűrőpróbaszerű keresések szerint a pontos forrás feltehetően az *Általános társalgási fórumcsoport* vagy annak előde, ami leginkább megfelel a MNSZ reprezentativitásra törekvésének („Kötetlen társalgás, csevegés. Minden itt kezdődik, és ha nem nővi ki magát önálló fórummá idővel, akkor itt is marad.”⁹⁹). A mára gyakorlatilag beláthatatlanná növekedett, hatalmas tömeget mozgató fórum egy jellemző csoportarchívuma jóval kisebb, összeszokott közösséget mutat, érdekes, Rejtő Jenő regényeiből kölcsönzött kifejezéseket felvonultató csoportnyelvvél, azokkal a beszélői nevekkel (nicknevekkel), amelyek a MNSZ személyes stílusrétegében szerzőként is megjelennek.¹⁰⁰

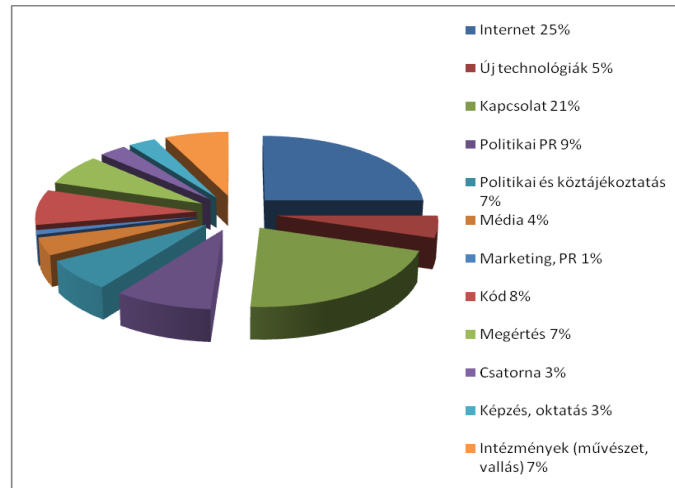
⁹⁷ Wallace 2002, 133–142

⁹⁸ Bódi 2004, 22–24, 32–36, Wallace uo.

⁹⁹ Index Fórum topiklista, <http://forum.index.hu/Topic/showTopicList>, 2010. július 3.

¹⁰⁰ Index Fórum Iszolda, <http://www.iszolda.hu/>, archívum: <http://iszolda.hu/archiv/archiv.html>, 2010. július 3.

A témák tarkaságukban közelítenek a sajtómintáiéhoz, azonban érdekes módon sokkal könnyebben kategorizálhatók, mint azok. Ennek egyik oka lehet a szövegek rövidegsége a sajtószövegekével szemben (általánosságban a fórumhozzászólások terjedelme a rövid hírekéhez hasonló), a másik viszont egyértelműen a stílusban rejlik.

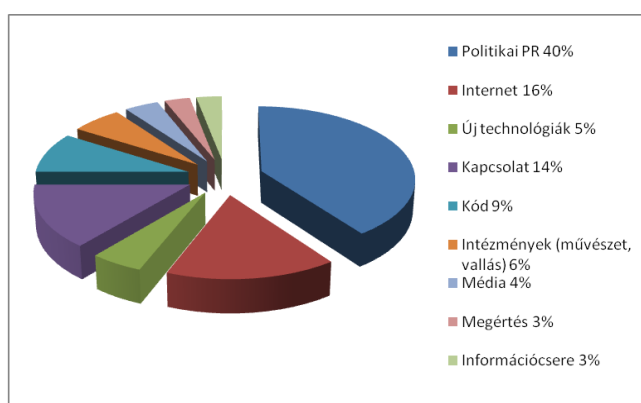

26. ábra: A személyes stílusréteg szövegeinek tematikus megoszlása a kommunikáció szóbokor-elemnél

A *kommunikáció* szóbokor-elem szövegeinek témái gyökeresen más arányban jelennek meg, mint akár a sajtó, akár a hivatalos szövegekéi. Az internethez köthető témák értelemszerűen magának a szintérnek a preferenciáiból (és annak viszonylagos újdonságaiból) következően a legtöbben vannak, azonban az új technológiák ettől messze lemaradnak (egyébiránt az összes szövegfajta közül itt található a legszűkebben, már szakmai szinten technológiai témák). Az internet témája azonban a rész minta olvasztótégelyének tűnik, mivel a témakategórián *belül* egyaránt megjelenik a kapcsolat, a megértés, a kód, a technológia, ezek számos aspektusa külön is, azonban mind magának a médiumnak illetve a társadalmi szintérnek a perspektívájából. (A szövegek keletkezésének idejében a politika még nem „fedezte fel” magának a világhálót, és a médiának sem ez volt az elsődleges megnyilvánulási formája; egy ma végzett hasonló vizsgálódás feltehetően politikai és tájékoztatósi témákat is bőven találna az interneten belül.) A következő legbőségebb téma a kapcsolaté, ebben pedig a legkülönbébb területek kerülnek elő, a szextől Észak-Amerika korai történelméig – azonban az összes kapcsolati téma az emberi interakciókat érinti. Érdekes szegmens a kapcsolati témák között a biológiai vonatkozások taglalása: például az allergia mint a kapcsolatoktól való elzárkózás megjelenítése, illetve az alkohol és a drog mint tudatmódosító, s ilyen minőségüknel fogva az emberi kapcsolatokra kihatással lévő tényezők tárgyalása. A többi téma meglehetősen kevés szövegben bukkan fel, de mind jelen vannak, kivéve a probléma / sikertelenség dimenzióját, ami nem ezen szóbokor-elem körül játszik komolyabb szerepet. A politikai PR, a politikai és köztájékoztató és a média csoportjába többnyire a manipuláció címkéjével ellátott témák kerülnek, amely az informális (és gyakran a formális) poszt-szocialista diskurzusok egyik toposza az adott területen. A kód témájában, hasonlóan a

sajtóhoz, a nyelvi kódoláson kívül felbukkannak nem verbális elemek, illetve speciális kódolási eljárások is. A megértés témái viszont erősen általánosak: az emberek egymás közötti megértésének vagy egy-egy bizonyos társadalmi terület (például a költészet) értelmezésének fontosságára szorítkoznak. Figyelemre méltó, hogy a marketing és PR témái csak néhány szövegben kerülnek elő, ellentétben például a hivatalos részmintával.

A *kommunikációs* elem tematikájában azonban előtérbe kerül a politikai PR, olyannyira, hogy témáinak számában megelőzi még az internet csoportját is.

27. ábra: A személyes stílusréteg szövegeinek tematikus megoszlása a kommunikációs szóbokor-elemnél

Amint látható, ebben a mintarészletben a politikai PR az összes téma 40%-át lefedi. Az internet ezzel szemben jelen van ugyan, még hozzá a második helyen, de ezzel együtt sincs meg az a dominanciája, mint a *kommunikáció* szóbokor-elem esetében. A politikai PR tematikus túlsúlya a *kommunikációs* elemnél megerősíteni látszik azt a sajtószövegek elemzéséből levont következtetést, hogy a *kommunikáció* és a *kommunikációs* fogalmi tartománya is más lehet bizonyos esetekben (vagy akár szisztematikusan). A többi téma aránya nagyjából hasonló (vagy hasonló jelentőségű) a *kommunikáció*-nál tapasztaltakhoz, leszámítva, hogy a politikai PR-témák többségének következtében mind kisebb arányban jelenik meg, a marketing / PR és a képzés / oktatás pedig egyáltalán nem. Sajátos, hogy hiányzik a politika és köztájékoztatás halmaza is, különösen a politikai PR arányának ismeretében. Ennek oka valószínűleg abban rejlik, hogy bármilyen, tájékoztatási téma némi manipulációs minősítéssel kerül elő a személyes szövegmintában, a *kommunikációs* körül pedig ez a megítélés olyan hangsúlyossá válik, hogy gyakorlatilag minden, politikához köthető téma az imázs és / vagy a befolyásolás perspektíváját hozza magával.

A *kommunikál* előfordulásainak száma messze alatta marad a *kommunikáció*-éinak és a *kommunikációs*-éinak. Az összesen 33 szöveg több mint egyharmada az internet, valamivel kevesebb a politikai PR körül forog. Jelen van még néhány esetben a kód, a kapcsolat, az új technológiák és a politikai és köztájékoztatás. A kódhoz és a kapcsolathoz kevés téma sorolható, a képesség / készség pedig nem is jelenik meg önálló csoportként. Viszont az internet témái (internetes identitás, internetes viselkedés és a fórum-hozzászólások stílusa) erőteljesen a szintér kapcsolati dimenzióját állítják előtérbe, míg a politikai PR-ben mind a

közszereplés, mind az információk szelekciójának terén hangsúlyos a kapcsolatteremtés és annak nyilvánosság előtti megjelenítése (ez utóbbi inkább képességként, az előbbi inkább szándékként van jelen). A *kommunikál* témáiban tetten érhető a *kivel* és a *hogyan* vonatkozása („*x kommunikál y-nal, z módon*”), azaz a résztvevők és a minőség, itt azonban alapvetően a kapcsolat megteremtésének szándéka és a kapcsolat minőségének perspektívájából látjuk ezeket, ellentétben akár a hivatalos, akár a sajtószövegekkel.

A *kommunikatív*, a *kommunikátor* és a *kommunikációk* szóbokor-elem csak néhány szövegben kerül elő (bár ez is magasabb arány az összes személyes szöveghez képest, mint a sajtóminta számszerűen több előfordulása, lásd 5, 7. ábra). Azonban még e néhány példány is alátámasztja a tematikus megoszlásról fent vázoltakat: a *kommunikátor* témái a politikai közszerepléshez kapcsolódnak, a *kommunikatív*-éi a kódhoz, a *kommunikációk* egyetlen szövege pedig a politikai kampányhoz.

Összességében kijelenthetjük, hogy a személyes szövegek témacsoportjai inkább a sajtóbeli, mint a hivatalos szövegek megoszlásához hasonlítanak; legfőbb eltérésként az internet dimenziója, a sajtó alacsony arányával szemben, vezető szerepet kap bennük. A kapcsolat pedig, ami témaként a sajtószövegek elhanyagolható hányadában jelenik meg (a hivatalos szövegek *kommunikáció* szóbokor-elemet tartalmazó szegmensében viszont önálló kategóriaként), itt nemcsak hogy önálló tematikus csoportot alkot, hanem igen hangsúlyosan van jelen, amennyiben perspektívát ad a többi halmaznak is.

Ami a meghatározásokat illeti, a személyes stílusréteg tartalmazza ezekből az összes közül legtöbbet. A médium, illetve a színtér interakciós követelményeiből – közvettség, az írásbeliség dominanciája a gyakorlatilag valós idejű interakciós térben, a nagyfokú nyelvi alkalmazkodás kritériuma és az egyes virtuális csoportok viszonylagos heterogenitása – magukban rejtik a definiálás más köznapis szövegfajtákhoz képest magas igényét. A beszélgetés internetes fórumokra optimalizált szabályai, valamint a rövidség, tömörség normája viszont ellene hat. Az eredmény az explicit definíciók relatíve nagy mennyisége, azonosítás formájában való megjelenése és nem utolsósorban az a törekvés, hogy a meghatározásokat csak az „ott-és-akkor”-helyzetre érvényesként állítsák be (amely szándék már-már a tudományos szövegekre emlékeztet). A definíciónak tehát megjelennek hagyományos, lexikonszerű és aktualizált, az adott szituáción túl nem terjedő változatai. Maguknak a meghatározásoknak az irányait azonban nem osztja meg a fenti kettősség, és ezek nem változnak annak függvényében sem, hogy melyik szóbokor-elem körül jelennek meg. Az előkerülő meghatározások (azonosítások) a következők:

- „a dolgok (mármint a hatalmat érintő dolgok) megbeszélése”;
- „dominancia harc, viszony kifejezése megerősítése”;
- „valódi párbeszéd”;
- „kapcsolat”;
- „telefon, felmérés, beszélgetés, információ”;
- „beszéd”;
- „megmondani”.

Látnivaló, hogy a meghatározásokban három szempont van jelen szisztematikus módon: a kapcsolat, a kód és a kölcsönösség. A definíciók szerinti *kommunikáció* prototípusa, már amennyire ilyen korlátozott mennyiségből következtethető, a résztvevők közötti kapcsolatot, viszonyokat kifejező dialógus.

5.4.2. Kollokációk: elsődleges specifikálók

Az elsődleges specifikálók vizsgálata a személyes szövegeknél a példányok jelentős többségét biztosító *kommunikáció*, *kommunikációs* és *kommunikál* elemeknél járt érdemleges eredménnyel; a többi három szóbokor-elem előfordulásai megerősíthetik, illetve árnyalhatják az ezek által mutatott képet.

A pontosítók leggyakoribb típusai összességében a minőség és a kapcsolat kategóriájába tartoznak, azonban az internet, a kód és a politikai PR is szorosan mögöttük áll. A népesebb szöveghalmazoknál ingadozó a pontosítók mennyisége és aránya. A *kommunikáció* elsődleges specifikálói ebben a stílusrétegben nem hangsúlyosak és nem is különösebben változatosak: a szövegek valamivel több, mint kétötöde nem tartalmaz pontosítót, és a fennmaradó háromötödnél is csak ritkán van jelen egynél több ezekből. Ezek megoszlásában a minőségi specifikációk állnak az élen, a pontosítók több mint fele ebbe a csoportba tartozik. Ezt követi az internet, majd a kód kategóriája; a politikai PR jelentősen kevesebb pontosítót ad a részmintának. A kód esetében nagyon hasonló szavakkal és kifejezésekkel találkozunk, mint a hivatalos minta képzésleírásainál (noha itt nem beszélhetünk ezek szignifikáns jelenlétéről), azzal a különbséggel, hogy a személyes szövegek kódra utaló elsődleges specifikálói között legnagyobb számban a beszédre vonatkozókat látjuk.

Sajátos, hogy több kategóriában is hangsúlyozott a résztvevők jelenléte, azaz annak behatárolása, hogy kit és mennyi embert, milyen csoportokat érint a szövegben említett *kommunikáció*. A kapcsolat kategóriája hasonló, mint a tematikus csoportoknál: ugyan saját jogán kevés pontosító sorolható ide, de a kapcsolatra, mint értékre, illetve mint a folyamat alapjára való utalások átszövik a többi specifikálói csoportot is. A kapcsolat és a résztvevők hasonló keresztmetszeti kategóriaként működik a *kommunikáció* szóbokor-elem körüli pontosítóknál.

Minőség	Internet	Kód
egyoldalú	internetes	beszéd
emberi	kizárólag internetes	mindenféle beszéd alapú
fejlett	netes	verbális
FIDESZ-féle	törzsasztalon folytatott	leszűkített írásbeli
gigabites	internet protokoll alapú	modern vizuális
gyors és természetes	telefonos és internetes	rajz-vizuális
gyorsabb és csendesebb	weblap sokaknak típusú	nonverbális
hagyományos		nonverbálisan
igazi		
intenzív		
jó		
kapcsolódó		
kétoldalú		
körülményes		
kulturált		
laza		
megfelelő		
nagyon magas szintű		
nagyon rossz		
nehéz		
szar		
normális		
normális emberi		
nyitott		
ördögi		
tudatos		
valami		
valódi		

28. ábra: A kommunikáció szóbokor-elem leggyakoribb elsődleges specifikálói a személyes stílusrétegen belül

A minősítő specifikálók itt is, akár a sajtószövegeknél, meglehetősen változatosak, és egyaránt megtalálhatók bennünk a pozitív és negatív minősítések is. Pozitív vonatkozásban a jelzők kevésbé élesek, gyakori az olyan homályos utalás, mint „igazi”, „megfelelő”, „jó”, „normális”, „emberi”; de ezek mellett láthatunk kimondottan konkrét, minőségi kritériumként működőket is: „gyors és természetes”, „gigabites” (gyors), „kétoldalú”, „laza”, „nyitott”, „tudatos”, „kulturált”. A negatív minősítésekből mindenestre pontosabb kép rajzolódik ki az esetleges minőségi elvárásokról. A legmarkánsabb két negatív minősítés (a vulgárisak mellett) az „egyoldalú” és a „FIDESZ-féle”. A *kommunikáció* szemmel láthatóan mint történés, folyamat és mint tevékenység is megjelenik, és a vele kapcsolatos minőségi elvárások:

- kölcsönösség / kétoldalúság
- sebesség, zökkenőmentesség
- kellemes élmény a résztvevőknek (lásd „kulturált”, „laza”, „természetes”), esetleg jó viszony közöttük.

Az internet és a kód pontosítói nem ennyire változatosak, és a már több ízben látott, nagyjából az összes részkorpuszban meg tapasztalható lehatárolást szolgálják. Az internet esetében magát a médiumot, színteret rögzítik, a kódnál pedig azt a területet (csatornát vagy médiumot), amelyben való kódolásra és dekódolásra vonatkoznak. (A másodlagos és harmadlagos specifikálók árnyaló szerepe szükséges hozzá, hogy az utóbbi pontosítókat a kód

csoporthoz soroljuk; ezek nélkül szokásos értelmezésük a csatorna kategóriájába helyezné őket). A politikai PR-hoz tartozó elsődleges specifikálók alacsony számúak és főként a résztvevői körre utalnak („kormányzati”, „polgárokkal”, „politikai”). Nem csupán itt, hanem több más kategóriában is tapasztalhatjuk a résztvevői kör általi meghatározást, például hogy emberek közötti, emberek és más biológiai entitások közötti, emberek mely csoportjai közötti, illetve ember és természetfölötti lények közötti folyamatról van szó. A minőségi kritériumoknál hangsúlyozásában is jelzett kölcsönösséget és kapcsolat-dimenziót támogatja az a néhány pontosító, amelyek az információ-továbbításra vagy információ-cserére vonatkoznak, és amelyek valójában a kapcsolat módját jelölik („peer to peer”, „kétirányú”, „visszafelé”). A *kommunikáció* a pontosítók tanúsága szerint tehát inkább kapcsolattartás-jellegű folyamat, mint tevékenység, amelynek négy legfontosabb paramétere a sebessége, a kétirányúsága, a résztvevői kör és valamilyen értékvonatkozás, amely a kellemesség, a civilizáltság és az átláthatóság mentén mozog.

A *kommunikációs* pontosítói (lásd 5.2.2.) jóval számosabbak és szerteágazóbb vonatkozásokat fognak át, mint a *kommunikáció*-éi. Azonban bármelyik eddig elemzett mintával szemben a személyes szövegekben a *kommunikációs* leggyakoribb elsődleges specifikálója a képesség; ez a tény máris körülhatárolja a jelenséget: a *kommunikációs* „valami” nem pusztán folyamat, hanem humán ágensek cselekvése, amelynek művelése tudatosságot (a *kommunikáció* minősítő jelzője!) és bizonyos adottságokat, tudást igényel. A képességekhez csatlakoznak azonos mennyiségben az oktatás – képzés és a politikai PR pontosítói; ezt követik alig kisebb számban az új technológiák és a probléma / sikertelenség kategóriái. Jelen van még a minőség, a marketing / PR, és néhány előfordulással a média, a kapcsolat, a kód és a csatorna. Az internet dominanciája, vagy a kapcsolat és a résztvevők *kommunikáció*-nál említett keresztmetszeti szerepe itt nem figyelhető meg.

Képesség, készség	Képzés, oktatás	Politikai PR	Probléma / Sikertelenség	Minőség	Új technológiák
élvezhető (...) készség	gyakorlatot	csapat	akadályt	ábránd	elektronikus (...) eszközöket
fogás	helyzeteket	politikai (... ,vita-) kultúráról	hiba	értéke	(...) és tranzakciós csatornák
jó (...) készség	szakember	politikai és (...) módszereit	nehézségeim, nehézségeken	fricskánál	a világ (...) fejlődése
képesség (...)	szakértő	politikája	probléma	huncutságba	készülékekkel
készség (...)	tanácsadója	stáb , stábja	szünet	pitiáner (...)eszközökkel	közlekedési és (...)
módszer	tanfolyamra	stratégia	társkapcsolati (...) problémára	siker	összeköttetésén keresztül
simulékonyabb (...) készséget	tréning		zavarok	szökőár	műholdat
személyes (...) készségen	zártkörű (...) technikákon			zsonglórmutatványnak	protokoll szabványa
					rendszer
					technika
					szupertitkos (...) center

29. ábra: A kommunikációs szóbokor-elem elsődleges specifikálóinak leggyakoribb típusai a személyes szövegekben belül

A képességek és készségek, mint pontosítók önmagukban kevésbé informatívak, már ami a konkrét referenciát illeti; az ezekhez néhol kapcsolódó további jelzők többet mondanak. Szemmel láthatóan a készség maga nem annyira érték, mint meglévő vagy szükséges tulajdonság (*valamilyen kommunikációs készsége mindenkinek van*). Ahhoz, hogy a készség, képesség pozitívként jelenjen meg, az is kell, hogy ennek minőségére utaljunk. A személyes mintában nem csupán általában „jó kommunikációs készségről” van szó, hanem

több esetben a készség „élvezhető”, „simulékony”, de legalábbis „személyes”. Ezek a kitételek egyfelől a készség / képesség mint tulajdonság individuális jellegére mutatnak rá, másfelől – és ez már érdekesebb – arra, hogy a készség minőségi jellemzői a kommunikáció mint élmény kellemességét szolgálják (lásd a *kommunikáció* szóbokor-elem körüli minőségi kritériumokat is). A képzés / oktatás dimenzióban, a hivatalos szövegekkel ellentétben, nem tudásokat vagy tantárgyakat láthatunk, legalábbis nem a pontosítók szintjén, hanem elsősorban azokat a humán ágenseket, amelyek professzionális *kommunikáció*-művelők („szakember”, „szakértő”, „tanácsadója”), valamint az aktuálisan leírt képzés néhány módszertani részletét („gyakorlatot”, „helyzeteket”, „tréning”, „zártkörű ... technikákon”). Ezek az ágensek nem azonos szerepet töltenek be a sajtómintában látott, kommunikációs pozícióban lévő, alapvetően médiakapcsolatokkal foglalkozó társaikkal. Az ő pozíciójuk maga a szakértelem (nem állás, hanem rang), amelyet éppen oktatás útján osztanak meg másokkal (sőt a konkrét szövegekben éppen azokat oktatják, akik jelenleg vagy a jövőben a fent említett kommunikációs pozíciókat foglalják el). A kommunikációs pozícióban lévő ágensek ebben a szövegmintában a politikai PR kategóriájában sem jelennek meg, legalábbis nem a sajtószövegekben látott módon. Itt a hivatásos kommunikáció-művelők csoportjára hivatkoznak a szövegek („csapat”, „stáb”), akik hangsúlyozottan a háttérben állnak. Az egyéb vonatkozásokban ott van ugyan implicit módon a fenti ágenstípus is, de nem közvetlenül rá, hanem tevékenységére történnek utalások („politikai [...], vita-] kultúrájáról”, „politikai és ... módszereit”, „... politikája”). Ezekben láthatjuk az individuális képességeket éppúgy, mint a „politikájá”-hoz hasonló elemek konnotációinál a tevékenység hivatali mintában tapasztalt tervezettségét, bár az előbbieket hangsúlyosabbak. Továbbá halványan felvillan az a szinte az összes részkorpuszban fellelhető, inverz körülhatárolási mód, amikor a kommunikáció jelenségekörének határait kívülről húzzuk meg, a „*mi nem kommunikáció*” szemszögéből (például amikor a szöveg a kommunikációs módszereket elválasztja a politikaiaktól: „politikai és ... módszereit”). A probléma / sikertelenség és a minőség csoportjába tartozó elsődleges specifikálók összefüggenek ugyan, de nem ugyanazt a referenciakört hozzák magukkal. A probléma /sikertelenség pontosítói némiképp a sajtószövegekhez hasonlítanak (lásd 16. ábra), amennyiben az általános „probléma”, „nehézség”, „zavar” mellett felbukkan a kapcsolat hiányára utaló „szünet”, „társkapcsolati ... probléma”, valamint a kapcsolati dimenzióban értelmezhető „akadály”. A sajtószövegeknél szintén a legjobban fókuszált problématerület a kapcsolati, de a személyes szövegeknél ez arányaiban hangsúlyosabb. A minőség dimenziójában, újra némiképp a sajtószövegeket idéző módon, gyakoriak a képszerű elemek. A személyes szövegek *kommunikációs*-hoz tartozó, minősítő pontosítói azonban, eltérően a sajtószövegekéitől, csaknem mind negatívak, sőt többségük valamilyen agresszív vagy manipulatív jellegre utal („fricskánál”, „huncutságba”, „pitiáner... eszközeitekkel”, „szökőár”, „zsonglőrmutatványinak”). A személyes szövegekben, úgy tűnik, a *kommunikációs* a többi mintánál inkább stigmatizált elem, bár ennek nyomai a sajtószövegekben is fellelhetők. Az új technológiák csoportja ennél jóval egyszerűbb, az ebben előforduló pontosítók a csatornának, médiumnak, illetve eszköznek a körülhatárolásra szorítkoznak. Az inverz módszer itt is jelen van, amennyiben a *kommunikációs* technikák elkülönülnek például a tranzakcióstól és a *kommunikációs* kapcsolat a közlekedésitől. Ez utóbbiak jelzik, hogy a

kommunikáció a technológiai vonalon is túlnyúlik a pusztán információ- vagy adattovábbításon.

A *kommunikál* pontosítói a fentieknél sokkal kisebb számban megragadhatók és kevésbé változatosak. Eleve az előfordulások több mint felében nincsenek is jelen; amikor pedig jelen vannak, akkor a kapcsolat vagy a csatorna kategóriájába sorolhatók, és ennyiben igazolják a személyes szövegek fent vázolt kapcsolat-orientáltságát. A *kommunikátor* és a *kommunikatív* néhány előfordulása nem mutat különbséget pl. a hivatalos szövegekhez képest:

- a *kommunikátor* hivatásos közszereplőt vagy információtovábbításra, kapcsolattartásra szolgáló készüléket jelöl;
- a *kommunikatív* a *kommunikációs* szinonimája, annak legáltalánosabb vonatkozásában (a kommunikáció területéhez köthető „valami”).

A *kommunikációk* egyetlen példája azonban más irányt vesz, mint akár a sajtóbeli akár a hivatalos szövegeknél: nem a folyamat egy-egy szakaszára, hanem annak eredményére, a közleményre, illetve annak szándékolt üzenetére utal.

A személyes szövegek elsődleges specifikálójának vizsgálata azt mutatja, hogy bár a tematikai körülhatároláshoz mindegyik szóbokor-elem hozzájárul, magára a jelöltre, illetve a referenciára való következtetések leginkább a *kommunikáció* és a *kommunikációs* szóbokor-elemek környezetéből vonhatók le, hasonlóan a hivatalos szövegekhez; ez utóbbiaknál azonban maguk a szóbokor-elemek is hiányoznak, míg a hivatalos szövegekben a pontosítók és még gyakrabban a másodlagos-harmadlagos specifikálók nincsenek jelen. Ez a viszonylagos meghatározatlanság (a specifikáló jellegű kontextuális elemek gyakori hiánya) összhangban van a személyes rész minta olyan jellemzőivel, mint a kifejtetlenség és a magas fokú csoportnyelvi alkalmazkodás.

5.4.3. *Kollokációk: másodlagos és harmadlagos specifikálók*

A másodlagos és harmadlagos specifikálók szerepe a személyes részkorpuszban olykor még a hivatalos szövegeknél is kisebb, hiszen gyakran nem is találunk ilyeneket a szövegekben. Valójában csak a *kommunikáció* és a *kommunikációs* szóbokor-elemeknél vannak jelen nagyobb számban, illetve itt elhanyagolható az a szövegmennyiség, amelyben nem fordulnak elő (a *kommunikál* elem szintén rendelkezik másodlagos és harmadlagos specifikálókkal, de csak a szövegek mintegy kétharmadában). Ezek a specifikálók, a más részmintákban már megszokott módon, csak kevésbé módosítják a pontosítók által kialakított képet a szóbokor-elemek referenciális irányairól, inkább árnyalják, illetve erősítik azokat:

- a *kommunikáció* esetében az internet, a minőség és a kód dominanciáját, a résztvevők és a kapcsolat keresztmetszeti szerepét;
- a *kommunikációs*-nál a képesség (amely oktatható), a politikai PR (amelynek műveléséhez szükséges a képesség) és a minőség (amelyben problémák merülhetnek fel) mellett az új technológiák hangsúlyosságát;

- a *kommunikál*-nál a kapcsolatnak és közvetítő közegének központi helyét.

A fentiek közvetlen megjelenési formája a *kommunikáció*-nál az internetre és a kapcsolatra utaló specifikálók minden egyébnél magasabb aránya, a *kommunikációs*-nál a politikai PR és annak különösen a közszereplés szegmens túlsúlya, a *kommunikál* specifikálójánál pedig a csatorna és kód kategóriába tartozók gyakorisága mellett a kapcsolatra való utalások sokasága bármely specifikálói kategóriában.

5.4.4. Jellemző referenciális irányok a személyes szövegek alapján

- A) A kommunikációs szóbokor központi elemei a *kommunikáció*, a *kommunikációs* és a *kommunikál*; a *kommunikátor*, a *kommunikatív* és a *kommunikációk* jelenléte marginális.
- B) A tematikus csoportok alapján az ezredfordulós személyes, interneten megjelent szövegekben a kommunikációs szóbokor elemei jellemzően a következő területeken fordulnak elő:
- internet,
 - politikai PR,
 - kapcsolat,
 - kód.
- A jellemzően „kommunikációs” területek tehát egyfelől az emberek közötti kapcsolatok, másfelől ezek egy bizonyos közvetítő közegre, illetve (társadalmi) intézményre érvényes vonatkozásai (az intézmény itt egyaránt érthető a szokásos módon és a participációs elmélet perspektívájában is).
- C) A szövegek tanúsága szerint ugyan nem jellemző az explicit meghatározások használata a kommunikációs szóbokor-elemek körülhatárolására, de bizonyos esetekben szükség lehet rá. A definíciók szerinti *kommunikáció* prototípusa, már amennyire ez korlátozott számú előfordulásaikból következtethető, a résztvevők közötti kapcsolatot, viszonyokat kifejező dialógus.
- D) A kollokációk elemzése megerősítette a domináns tematikus kategóriákat, kiegészítve a minőség, a probléma / sikertelenség, a képesség és az oktatás / képzés típusaival. Ezek a kategóriák önálló szövegtémaként nem bukkannak fel, ám számos pontosító és másodlagos-harmadlagos specifikáló utal rájuk.
- E) A tematikus és a kollokáció-elemzés tanúsága szerint a *kommunikáció* elsősorban a résztvevői közötti kapcsolat ténye és jellege révén határozható meg.
- F) Mind a *kommunikáció*, mind a *kommunikációs* jelenségek körülhatárolásánál fontos tényező a helyzet résztvevőinek köre. A résztvevők minden esetben individuális humán ágensek.
- G) A résztvevők körének sajátosságai meghatározzák a köztük lévő kapcsolatot.
- H) A résztvevők közötti kapcsolatnak értékvonatkozása van.
- I) A *kommunikáció* vonatkozási köre a folyamat és / vagy tevékenység, amely minősíthető, és amelynek minősége a szövegekben hangsúlyos elem.

- J) Az internet mint közvetítő közeg (médiium) és mint (társadalmi) intézmény a kommunikáció aktuális körülhatárolásának része, amelynek szigorú szabályai vannak mind a kapcsolati dimenziók, mind a kódolási-dekódolási mechanizmusok mentén.
- K) A más szövegmintáknál is látható inverz körülhatárolás („*mi nem kommunikáció*”) alapja azonban itt nem elsősorban az elvárt minőségi kritériumok teljesülése, hanem a *kommunikáció* mint intézmény jelenik meg, más intézményekkel (pl. informatika, politika) szemben.
- L) A szövegek szerint a kommunikáció főbb minőségi paraméterei:
- a. kölcsönösség,
 - b. nyitottság, őszinteség,
 - c. érthetőség (a szintérnek megfelelő kód alkalmazása),
 - d. sebesség (technikai értelemben és a részt vevő ágensek aktivitásának értelmében egyaránt),
 - e. kellemesség (a szituáció pozitív élménnyé tétele a résztvevők számára).
- M) A kimutatható befolyásolási célzat, a lassúság, a rugalmatlanság, a manipuláció, valamint az átláthatatlanság, a homályosság (nem megfelelő kód alkalmazása) negatív minősítéssel jelenik meg.
- N) A *kommunikáció* a fentieknek megfelelően pozitív konnotációkkal (őszinteség, kölcsönösség) rendelkező elem, vagy legalábbis ezek a konnotációk adódnak hozzá teljesített minőségi elvárások esetén.
- O) A *kommunikációs*-hoz nem feltétlenül rendelődnek hozzá a *kommunikáció* pozitív konnotációi, sőt, nagyon gyakran mintha épp ellenkezőleg, a *kommunikációs* automatikus negatív konnotációkkal járna (manipuláció, trükk). A *kommunikáció* és a *kommunikációs* „valami” mintha két eltérő fogalmi tartományban helyezkedne el.
- P) A *kommunikációs* kötelező vonzathelyén minden esetben tevékenység áll, amelynek jellemzői:
- a. ágense: individuális humán ágens, pozícióját tekintve politikus vagy professzionális kommunikáció-művelő;
 - b. a hozzá szükséges individuális képesség, amely oktatás – képzés útján tanulható;
 - c. színtere, a nyilvános közszereplés;
 - d. a folyamat tervezettsége (ami, bár jelen van, jóval kevésbé hangsúlyos, mint akár a sajtó-, akár a hivatalos szövegekben).
- Q) A *kommunikációs* ... (tevékenység) professzionális művelője a *szakértő*, akinek szerepe nem azonos a sajtómintában megjelenő, kommunikációs pozícióban lévő humán ágenssel. A szakértői státus kritériumai a legitimált képzettség és tapasztalat, valamint az oktatási tevékenység, nem pedig maga a nyilvánosság előtt való megjelenés, például a sajtónyilatkozat.
- R) A *kommunikál* referenciájának központi elemei a résztvevői kör (*ki, kivel*), a közvetítő közeg vagy technológia (*min keresztül*). A kapcsolatra, az eredményre és a minőségre (*hogyan*) azonban nincsenek konkrét utalások. Azaz a fókusz magának a kapcsolatnak a létrejöttére, illetve fennmaradására esik, nem a minőségére.

- S) A *kommunikatív a kommunikációs* elképzelhető legszélesebb vonatkozásában vett szinonimájaként jelenik meg („kommunikációval kapcsolatos”).
- T) A *kommunikációk* előfordulása a sajtószövegekkel szemben nem folyamat-szakaszokat, hanem a folyamat eredményét, közleményt vagy üzenetet jelöl.

5.5. Szépirodalmi szövegek: cenzúrázatlan és kifejezésszerű kommunikáció

A szépirodalmi stílusréteg szövegei némiképp elűtnek a másik három vizsgált részmintáitól. A sajtóbeli, a hivatalos és a személyes szövegek többsége 1998 és 2001 között keletkezett, a szépirodalmi minta elemei azonban gyakran ennél jóval korábbiak; esetleg csak a forrásként szolgáló Digitális Irodalmi Akadémia szövegtárában, digitalizált formában történt elhelyezésük esik az adott időszakra. Az időbeli differenciát tehát folyamatosan szem előtt kell tartanunk az eredmények értékelésekor, hiszen az esetleg eltérő időintervallumban született szövegek egy valamivel korábbi, az ezredfordulón csak korlátozottan érvényes *kommunikáció*-képet adnak.

A szépirodalmi szövegek között található a legkevesebb olyan, amelyben a kommunikációs szóbokor valamely eleme előfordul, ugyanakkor a szóbokor összes eleme megtalálható néhány vagy akár csak egy példányban. Ebből a szempontból tehát, főként a rész minta terjedelmének ismeretében (ami csak töredéke a többiének) a szépirodalmi szövegek számítanak a legszínesebbnek. Műfajukat tekintve többnyire regényrészletek vagy esszék, tárcák, publicisztikai műfajok (ez utóbbiak révén a minta rokonítható a sajtószövegekével). Sajátos, hogy egy-egy szóbokor-elem (például a *kommunikátor*) összes példánya ugyanabból az írásműből származik: ez arra mutat, hogy a szépirodalmi szövegekben a kommunikációs szóbokor-elemek használatát is erősebben befolyásolja az egyéni szerzői lexikon, mint a többi vizsgált részmintáét. A szépirodalmi stílusnak természetesen követelménye is a szókincs egyedisége, szemben a sajtószövegek általános stilisztikai szabályaival, a hivatalos szövegek kötelező formalizáltságával vagy az internetes személyes szövegek nagyfokú nyelvi alkalmazkodásával. Ami viszont érdekes, hogy a szépirodalmi szövegek ezen sajátossága olyan lexikai elemek esetében is érvényes, mint a *kommunikáció* és annak társszavai: olyanoknál, amelyek a stílusrétegben, előfordulásaik mennyiségét tekintve, marginálisnak számítanak ugyan, a köznapi diskurzusokban viszont igen gyakran, sőt „hiperaktívan” használatosak. Kérdés, hogy a szóelemek alkalmazásának gazdagsága hasonlóan egyedi referencia-irányokkal is jár-e.

5.5.1. Tematika és definíciók

A szépirodalmi stílusréteg az összes közül a legkevésbé változatos tematikájú. Ennek oka lehet a szövegek, sőt a források viszonylag kis száma, de nem valószínű, hogy ez az egyedi ok. Ugyanis a szerzők száma maga is jóval nagyobb, mint az előkerülő témacsoportoké. A szépirodalmi szövegekben, szóbokor-elemtől jóformán függetlenül, két témacsoport jelenik meg domináns módon: a kód és a politika. Ez utóbbi egy olyan téma-halmaz, amelyik elvileg

ott van az összes részmintában, de egyikben sem kerül előtérbe, sőt többnyire háttérbe szorul a politikai PR és néha a politikai tájékoztatás mellett.

A fentiek mellett csak néhol bukkan fel más téma; ezek alapvetően az információcsere, illetve -továbbítás általános csoportjába sorolhatók. Egyetlen műben, a *kommunikátor* néhány előfordulása erejéig tűnik fel az új technológiák és az internet témája, a világháló információáradatának élménye formájában (amelyben a *kommunikátor* természetesen készüléket jelöl).

A kód tematikus kategóriája a következő szegmensekre bontható tovább (amelyek mind, vagy legalábbis egyikük-másikuk megjelenik az összes szóbokor-elemet tartalmazó szövegben):

- költői nyelv, a költészet mint kódolási mód értelmezése és szerepe,
- a film mint kódolási mód értelmezése,
- konkrét műelemzés,
- egymás megértése (humán ágensek között, különböző résztvevői körökkel),
- közös nyelvek,
- idegen nyelvek, fordítás.

A kód mint témacsoport tehát legtöbb esetben a beszélt / írott nyelvvel mint kóddal kapcsolatos témákat fogja egybe; emellett megjelenik más (audiovizuális) kód, de a nyelv marad a domináns. A *kód* mint téma magával hozza a dekódolás, az értelmezés és a megértés kérdéseit, sőt leggyakrabban ebben a vonatkozásban tematizálódik. A társadalmi, valamint kulturális csoportok közötti megértés elsősorban a közös nyelv meglétének függvénye a szövegekben. A *politika* mint tematikus kategória a kódhoz hasonlóan szűk témacsokrot kínál. Leggyakrabban a külpolitikai témák, illetve az alternatív politizálás elképzelése jelenik meg ezek között, de helyet kap egy-egy politikatörténeti terület is. Elmondható tehát, hogy legalábbis téma tekintetében, a szépirodalmi részminta meglehetősen kevés referenciális irányt enged meg: a *kommunikáció* elsősorban a nyelv és a politika, és mindkét irányban egymás megértésének kérdései körül kerülhet elő.

Ami a szépirodalmi szövegekben megjelenő explicit meghatározásokat illeti, a személyes szövegek után ez a csoport szolgál a legtöbbet ilyenekből; azonban ezek mindegyike olyan szövegekben olvasható, amelyek a *kommunikáció* elemet tartalmazzák, a többiben nem. A definíciók irányai lényegében követik a tematikus kategóriák által megrajzolt vonalakat: egyikük szerint a *kommunikáció* a lényeges közlendő elmondásának vágya, többen a költészet egyszerű azonosítása látható a kommunikációval („a költészet kommunikáció”), egy pedig egy nyelvelsajátítási részterületet határoz meg szabályos definícióval. Megjelenik tehát a *kód*, a *nyelv*, a *költészet* is a meghatározásokban: ezeket összegezve a *kommunikáció* funkció, amelyet egy adott módon kódolt nyelvi szövegek összessége hivatott betölteni, és amelynek tartalma a fontos, lényeges közlendő átadása (magában foglalva annak dekódolását, illetve megértését is). A meghatározások nem foglalkoznak a politika szegmensével; a *kommunikáció*-nak nincs köze a társadalmi intézmények mindennapi diskurzus-kontextusához, sokkal inkább egyfajta idealizált „értéktelített” cselekvéshez, amelynek célja bizonyos általános emberi értékek mentén megfogalmazott „fontos” közlemények létrehozása

és átadása (ennyiben a meghatározások a habermasi értelemben vett kommunikatív cselekvésre emlékeztetnek¹⁰¹).

5.5.2. Kollokációk elemzése

A szépirodalmi szövegek jellemzője a szóbokor-elemek előfordulásaihoz képest viszonylag sok specifikáló, pontosítók és a kiterjesztettebb kontextus elemei egyaránt. A tematika néhány markáns irányba azonban ezek orientációjában is tükröződik.

A *kommunikáció* szóbokor-elem elsődleges specifikálói között kétféle jelenik meg nagyobb számban: a minőséghez és a kódhoz tartozók. Ezek mellett akadnak még pontosítók az információcsere kategóriában; ebben a résztvevőkre való utalás is felbukkan, de csak néhány esetben. Ez utóbbiaknál a résztvevők vagy általában emberek, vagy egy-egy népcsoport (lásd *politika* téma). Tehát megfigyelhető itt is a korábban leírt *kommunikáció hogyan* séma dominanciája.

Minőség	Kód
cenzúrázatlan	az általános és a sajátosan művészi
durva	költői
emberi	művészi, emberi
hatékonyabb	nyelvi
kifejezésszerű	túl-a-nyelvi
könnyed	
köznapi	
közvetlen	
közvetlen és meta-	
mindennapos emberi	
nem korlátozott	
önszabályozó	
ősi	

30. ábra: A kommunikáció szóbokor-elem elsődleges specifikálóinak leggyakoribb típusai a szépirodalmi szövegeken belül

A minőség és a kód kategóriájában tartozó pontosítók közül a kód típusúak két szegmensre oszthatók: a nyelv mint kód és a művészet / költészet mint intézményi kód vonatkozásaira. Ezekről egyetlen esetben térnek el a pontosítók: a „túl-a-nyelvi” kifejezésnél, ami egyfajta gyűjtőneve a pontosabban és részletesebben körülhatárolt nyelvi kódon kívüli jelzéseknek (mindaz, ami kizáródik a nyelvi *kommunikáció*-ból, a „túl-a-nyelvi” *kommunikáció* része). A minőség csoportja többféle szempontot ötvöz. Egyfelől megjelennek benne a hatókör-kijelölő elemek („köznapi”, „közvetlen és meta...”, „mindennapos emberi”, „emberi”), amelyeknek értékvonatkozása is van vagy lehet (az „emberi” például jellegzetesen ilyen). Másfelől meglehetősen markánsan van jelen a bizonyos korlátoktól, szabályoktól való függetlenség, mint minőségi, illetve értéktényező („cenzúrázatlan”, „nem korlátozott”, „önszabályozó”). A fennmaradó minősítő elemek egyéb értékeket képviselnek, például sikerességet

¹⁰¹ Habermas *i.m.*, u.o.

(„hatékonyabb”, „kifejezésszerű”), kellemes élményt („könnyed”), vagy éppen kellemetlenséget („durva”), és egyetlen esetben eredetet („ösi”). A szépirodalmi szövegekre nem jellemző a közvetlenül képszerű minősítések használata, ellentétben a sajtóbeli és a személyes szövegekkel. Ehelyett komplex referenciális lehetőségeket rejtő elemeket használnak, mint az „emberi” és a „durva”. A minősítések elvárásokként, kritériumokként szerepelnek, hasonlóan a többi részmintához, azonban semmiképpen nem záródik ki a „kommunikáció” köréből az ezeket nem teljesítő aktus, maximum negatív értékítélet alá esik. A *kommunikáció* minősítő kritériumai tehát:

- sikeresség, főként a megfelelő kódolásban (lásd „hatékony”);
- kellemes élmény, kifinomultság révén (lásd a „durva” és a „könnyed” vagy „kifejezésszerű” szembenállása)

A *kommunikációs* elem, mint a többi stílusrétegben is, a legszámosabb mind előfordulásait, mind pedig elsődleges specifikálóit és azok variabilitását tekintve. Ebben a szegmensben nem emelkedik ki erősen egy vagy két kategória, ami meghatározná a domináns referenciális irányokat. Nagyjából azonos számban bukkannak fel a kódra, a kapcsolatra és a technikai feltételekre (nem feltétlenül új technológiákra!) való hivatkozások. A két leggyakoribb pontosító itt összességében a „rendszer” és az „eszköz”, valamint ezek képzett, ragozott, toldalékolt formái. Ezekon kívül azonban szinte az összes meglévő pontosítói kategória képviselteti magát néhány vagy akár csak egy előfordulással. Néhány jellegzetes példa:

Kód	Kapcsolat	Technológia	Probléma / Sikertelenség
eszköz	belső ... hálóján	centruma	félreértés
függőleges, alá-és fölérendelt ... formákat	intimitást	dugóból	zavar
jelek	lehetőségeitől, kapcsolatteremtéstől	egységeket	
nyelvünk	összekapcsolásában	forgalom	
rendszere	tágabb ... hálózatot	portok	
	térbe	rendszer	
		vezetékek	

31. ábra: A kommunikációs szóbokor-elem elsődleges specifikálóinak leggyakoribb típusai a szépirodalmi szövegeken belül

A kód kategória ebben a mintarészletben jóval tágabb és kevésbé konkrét, mint a *kommunikáció*-nál: a *kommunikációs*-hoz tartozó elemként a kódra való utalások magát a kódra való vonatkozást rögzítik csupán; csak egy-két esetben jelölnek egy bizonyos kódot (ami mindig a *nyelv*). A technológiai csoport pontosítói vagy a fizikai összeköttetés csomópontjait („centruma”, „egységeket”, „portok”) és szálait („vezetékek”) mutatják, vagy az egész folyamat, mint szállítás („forgalom”, „dugóból”), illetve annak teljessége („rendszer”) rajzolható ki belőlük. Sajátos, hogy a járműforgalom metaforái bukkannak elő minduntalan a technológiai vonalú specifikálóiban. Ennek magyarázata az lehet, hogy a *kommunikáció* azonosításai (kvázi-meghatározásai) között meglehetősen gyakran megjelenik a „közlekedés” szóelem. Ez, bár adott esetben a közlemények oda-vissza útjára, illetve az

ennek révén való emberi kapcsolat-tartásra vonatkozik, magával vonzza a forgalmi lexikon többi elemét is, amelyek így metaforákként jelennek meg a szövegekben. Valójában tehát a technológiai kategória pontosítói metaforák, amelyek az információcsere és a kapcsolat dimenzióját hangsúlyozzák. A kapcsolat elsődleges specifikálói viszont hasonlóak, mint a kódéi, pusztán a kapcsolatra magára (többnyire mint hálózatra) való hivatkozást tartalmazzák, ennek milyenségére vagy körülményeire csak egy-egy elszigetelt esetben térnek ki (pl. „intimitást”, ami ez esetben a kapcsolat jellegét takarja). A probléma / sikertelenség dimenzió nem túl sok elsődleges specifikálóban érhető tetten, a láthatók viszont – az általános „zavar” mellett – a kódolási-dekódolási, illetve értelmezési eltérésre utalnak („félreértés”).

A *kommunikál*, a *kommunikátor*, a *kommunikatív* és a *kommunikációk* pontosítói összegezhetők, egyfelől mivel ezek a szóbokor-elemek sokkal ritkábban fordulnak elő, mint a *kommunikáció* vagy (különösen) a *kommunikációs*, másfelől az egyes példányok mellett nem mindig található egyértelműen pontosító szerepű nyelvi elem. A pontosítók, ha jelen vannak, a csatorna, a kód és az új technológia csoportjaiba tartoznak (l. pl. *min keresztül és hogyan kommunikál*). Az új technológia a *kommunikátor* pontosítói csoportja, ennél az elemnél az összes elsődleges specifikáló ebbe a halmazba kerül: a *kommunikátor* ezekben a szövegekben készüléket jelöl. A *kommunikatív* két előfordulása közül az egyik egyszerűen a *kommunikációs* szinonimája (*kommunikációval kapcsolatos, ahhoz tartozó*), a másik viszont az „egyezményesen” pontosítóval a *kommunikációra hajlandó* „jelölet” felé mozdul. A *kommunikációk*, nemcsak az elsődleges, hanem a másodlagos és a harmadlagos specifikálók tanúsága szerint is, a nyelvi kód és a kapcsolat dimenzióival, aktusokat jelöl, azaz a folyamat jól lehatárolható szakaszait, hasonlóan, mint a sajtószövegekben.

Az elsődleges specifikálók tehát elsősorban a kód, a kapcsolat és a technológia vonalán mozognak; emellett eléggé dominánsan van jelen a minőségi vonatkozás is, és egy szóbokor-elemnél a politika. A minőség felbukkan elvárások, kritériumok formájában, amelyek fő szempontjai a megfelelő kódolás és a kellemes élmény, valamint probléma formájában, amely elsősorban kódolási, dekódolási és értelmezési sikertelenséget jelöl. A kód csoportjába tartozó pontosítók mindenekelőtt a nyelvi kódra vagy annak egy kitüntetett szegmensére vonatkoznak. A kapcsolat egy-egy kivétellel a szimpla hivatkozásban vagy a közlemények-üzenetek továbbításának tényében jelentkezik. A technológiai elsődleges specifikálók szintén a továbbítás, a közlemény-forgalom metaforikus megjelenítői.

A másodlagos és harmadlagos specifikálók ezúttal is, mint a vizsgált többi részmintában, megerősítik a tematikus és az elsődleges specifikálók által kijelölt irányokat. A szépirodalmi stílusrétegben ez pontosabban a megértéssel, értelmezéssel, közös nyelvvel és mindezeknek a költészetben játszott szerepével kapcsolatos specifikálók nagy arányát jelenti, a (nemzetközi) politikai kapcsolatokra való utalások erőteljes jelenlétét, valamint a közlemények útjának elsősorban társadalmi akadályozatlanságát (az önszabályozás, cenzúrázatlanosság értelmében). A másodlagos és a harmadlagos specifikálók szintjein nemigen található meg a forgalom-metaforák, de a hagyományos tranzakciós modell továbbításra vonatkozó elemei (csatorna, visszacsatolás) igen; tehát a folyamat forgalomként, szállításként való értelmezése ezeken a szinteken is érzékelhető.

5.5.3. Jellemző referenciális irányok a személyes szövegek alapján

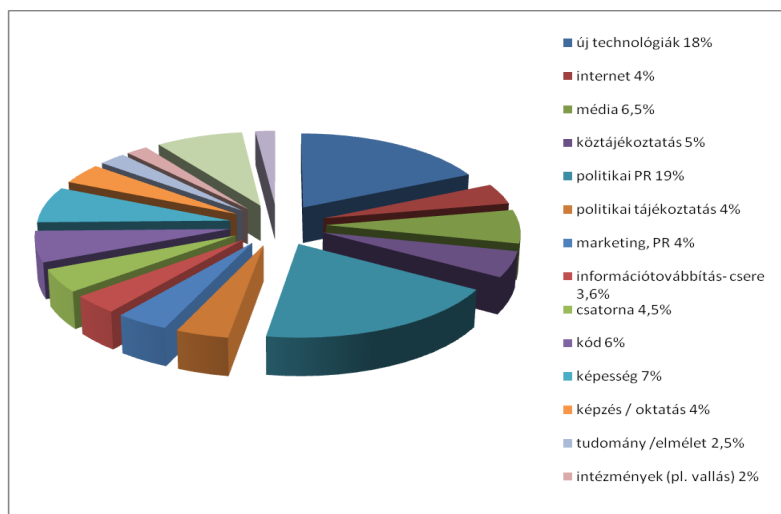
- A) A kommunikációs szöbokok központi elemei a *kommunikáció* és a *kommunikációs*; a *kommunikál* a *kommunikátor*, a *kommunikatív* és a *kommunikációk* jelenléte marginális.
- B) A tematikus csoportok alapján a szépirodalmi szövegekben a kommunikációs szöbokok elemei jellemzően a következő területeken fordulnak elő:
 - a. kód: nyelv, költői nyelv, közös nyelv,
 - b. politika: alternatív politizálás, külpolitika.A jellemzően „kommunikációs” területek tehát ezekben a szövegekben a *nyelv* (azon belül a költői nyelv) és a *politika* mint intézmény, mint az együttműködés és a megértés egy rögzített társadalmi módja (a megértés vonatkozásában maga is a kódhoz kötődve).
- C) A szövegekben arányaiban erősebb az explicit definíciók jelenléte a többi részmintánál tapasztalhatótnál. A definíciók szerinti *kommunikáció* humán funkció, amelyet egy adott módon kódolt nyelvi szövegek összessége hivatott betölteni, és amelynek tartalma a fontos, lényeges közlendő átadása (magában foglalva annak dekódolását, illetve megértését is).
- D) A kollokációk elemzése megerősítette a domináns tematikus kategóriákat, kiegészítve a minőség, a probléma / sikertelenség és a technológia típusaival.
- E) A tematikus és a kollokáció-elemzés tanúsága szerint a *kommunikáció* elsősorban a közlemények kódja és a folyamat minősége révén határozható meg.
- F) A *kommunikáció* vonatkozási köre a szállítási folyamat, amelynek során (megfelelő módon nyelviileg) kódolt közlemények átadása és átvétele történik.
- G) A szövegek szerint a kommunikáció főbb minőségi paraméterei:
- H) érthetőség, a megfelelő (nyelvi) kód alkalmazása,
- I) a kívülről jövő, formális társadalmi kontroll (cenzúra) hiánya (önszabályozás),
- J) kifinomultság, érzékenység,
- K) kellemesség (a szituáció pozitív élménnyé tétele a résztvevők számára).
- L) A *kommunikációs* elem vonatkozási köre a *kommunikáció*-énál szélesebb, de a kód mint domináns vonatkozási irány megmarad; a szállítási folyamatra való utalás a forgalom-metaforák révén valósul meg.
- M) A *kommunikál* referenciájának központi elemei a csatorna, a közvetítő közeg vagy technológia (*min keresztül*) és a kód (*hogyan*). A kapcsolatra, az eredményre és a minőségre azonban nincsenek konkrét utalások. Azaz a fókusz magának a kapcsolatnak a fizikai megvalósulásra irányul, nem a minőségére vagy a résztvevőire.
- N) A *kommunikátor* kizárólag az adat- és információtovábbításra, valamint kapcsolat-tartásra szolgáló készülék vonatkozásában jelenik meg.
- O) A *kommunikatív* vagy a *kommunikációs*, mint *kommunikációval kapcsolatos* szinonimájaként, vagy a *kommunikációra hajlandó* vonatkozásában található meg a szövegekben. Az előbbi a *kommunikációs* lehető legszélesebb érvényességi körét veszi alapul.
- P) A folyamat résztvevői körére való direkt utalások a szépirodalmi szövegekre nem jellemzőek.

- Q) A *kommunikációk* előfordulása a sajtószövegekkel szemben nem folyamat-szakaszokat, hanem a folyamat eredményét, közleményt vagy üzenetet jelöl.
- R) Az explicit definíciók és a specifikálók által adott implicit meghatározás nem ugyanazt tekintik a *kommunikáció* lényegének: az előbbiek elsősorban a közlés szükségletét, annak emberi funkcióját állítják a középpontba, az utóbbi ellenben a közlemények célba juttatásának forgalmi, szállítási folyamatát ragadja meg.

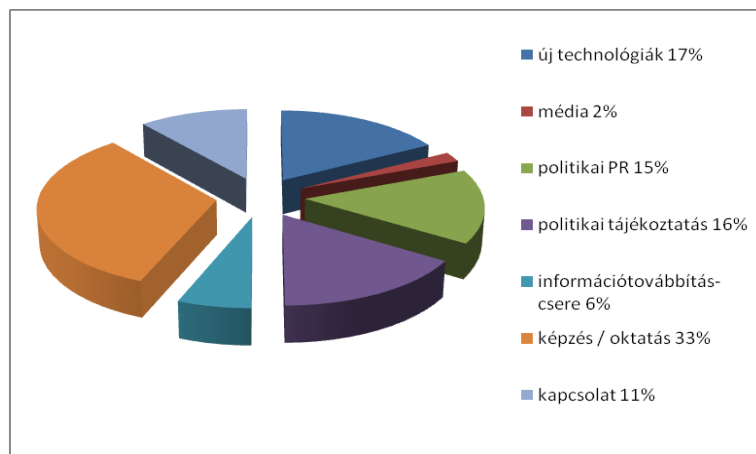
5.6. Az eredmények összegzése: gyakorisági és variációs sajátosságok

A *Magyar Nemzeti Szövegtár* vizsgálata a kommunikációs szóbokor elemeinek kontextuális használatát illetően stílusrétegenként bizonyos fókig eltérő eredményeket hozott. Az eltérések többnyire szisztematikusak, azaz a stílusrétegben fellépnek a kontextus különböző szintjein éppúgy, mint a tematikában és a definíciók (amennyiben vannak) irányában, s megjelennek a szóbokor-elemek mindegyikénél. Ebben a fejezetben az azonosságok és a különbségek néhány vonatkozását összegezzük.

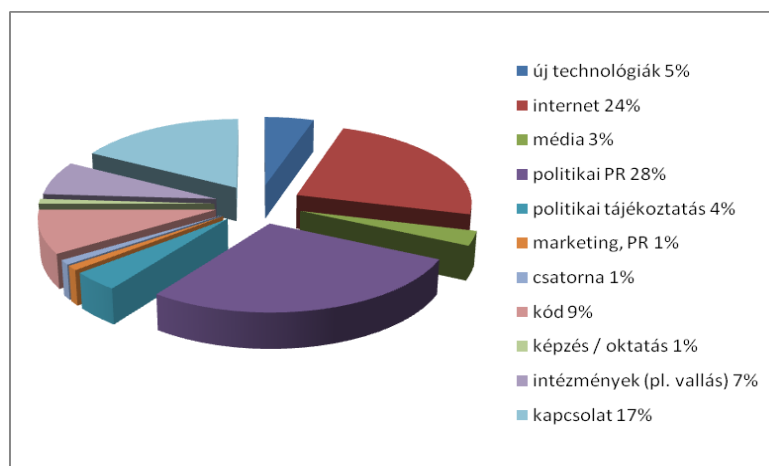
A leggyakoribb témák az egyes stílusrétegekben átfedéseket mutatnak ugyan, de a halmazok semmiképpen sem fedik egymást tökéletesen. A szövegek témáinak összesítése az egyes stílusrétegekben más és más arányt mutat.

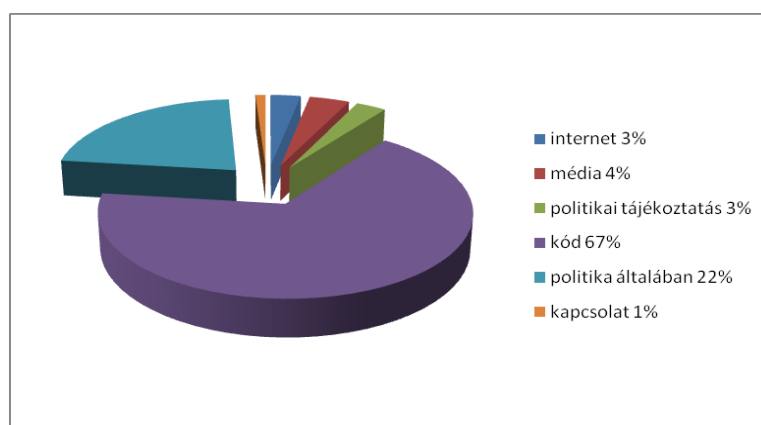
32. ábra (lásd 9. ábra): Az egyes tematikus csoportok összegzett aránya a sajtószövegekben

33. ábra: Az egyes tematikus csoportok összegzett aránya a hivatalos szövegekben

34. ábra: Az egyes tematikus csoportok összegzett aránya a személyes szövegekben

35. ábra: Az egyes tematikus csoportok összegzett aránya a szépirodalmi szövegekben

A téma-halmazok általános megoszlásai jól mutatják a szóbokor használatának területi eltéréseit az egyes stílusrétegekben. A sajtószövegekben a három leggyakoribb téma a politikai PR, az új technológiák és a képzés. A hivatalos szövegek domináns témái ezzel szemben (jóval nagyobb aránykülönbséggel) a képzés / oktatás, az új technológiák, a politikai tájékoztatás és a politikai PR, ez utóbbi három majdnem azonos arányban. Viszont a politikai témák együtt csaknem eléri a képzés / oktatás témáinak hányadát. A személyes stílusréteg médiumát és színterét tekintve speciális szövegeinél összességében szintén a politikai PR a leggyakoribb téma, azonban alig lemaradva követi az internet; a harmadik hangsúlyos téma a kapcsolat. A szépirodalmi stílusrétegben (feltehetően legalább részben az időbeli aszinkronitásból következően) az internet vagy az új technológiák mint téma alig jelenik meg, a politikai PR egyáltalán nem – helyette nagyon kis arányban a politikai tájékoztatás –, viszont az általános politikai témák erősebben vannak jelen, mint bármely másik stílusrétegnél.

A sajtószövegek és a személyes szövegek nyújtják a legtöbbféle témát: a sajtómintában ehhez minden bizonnyal hozzájárul maguknak a szövegeknek a mennyisége is, míg a személyes szövegek viszonylag kisebb számukban is széles téma-spektrumon mozognak, ami arányaiban nagyobb tematikus gazdagságot jelent. A legkevesebb témát a szépirodalmi stílusrétegben találjuk, és ezek többsége is igen alacsony arányban jelenik csak meg; ennek nyilván fő oka a szövegeknek a többihez képest kis merítése és alacsony száma.

Azok a témák, amelyek egyáltalán nem bukkannak fel egy-egy adott stílusrétegben, szintén hasznos adalékokkal szolgálhatnak. A sajtószövegekben önálló témaként csak a kapcsolat nem jelenik meg (míg az összes többiben igen), az egyéb részmintákban pedig jóval hosszabb az üres témacsoportok listája. A hivatalos szövegek sajátossága, hogy noha az új technológiák tematikus aránya eléggé magas, az internet nem tematizálódik külön; a szövegek továbbá nem foglalkoznak sem a kód, sem a képességek témáival (annak ellenére, hogy a képzés / oktatás témacsoport a leghangsúlyosabb). A személyes szövegek tematikájukban a leginkább a sajtószövegekre hasonlítanak, noha szóbeli megnyilvánulások nem ebben, hanem a hivatalos szövegekben találhatóak. A személyes stílusrétegben sem bukkán fel pl. a képesség témacsoportja, sem a probléma / sikertelenség, holott a közszereplésre és a kapcsolatra nagy hangsúlyt helyeznek ezek a szövegek.

A tematikus megoszlás mindenesetre a kommunikációs jelenségkörön belül is nagy különbségeket mutat, nemcsak általánosságban. A szépirodalmi stílusréteget kivéve közösnek tekinthető technológiai és politikai (PR) hangsúlyokon túlnyúló témák inkább eltérő, mint hasonló arányban jelennek meg.

A kifejezett meghatározások nagyon ritkák mindegyik stílusrétegben, ám nem kizárólag a *kommunikáció* szóbokor-elem szövegkontextusában található meg. A sajtószövegekben ezek a definíciók két részre bonthatók: a *kommunikáció*-ra és a *kommunikál*-ra adottak többnyire egy folyamatot írnak le, amelynek kétoldalúságát hangsúlyozzák, míg a *kommunikátor*-ra mint olyan (individuális, humán) ágensre utalnak, aki képes átlátni és irányítani ezt a folyamatot; aminek ebben az esetben nem a kétoldalúsága, hanem a *kommunikátor* szempontjából vett eredménye a fontos. A hivatalos szövegekben egyáltalán nincs definiálási törekvés, a személyes szövegek viszont összességében a legtöbbet definiáló csoportnak számítanak. Az explicit definíciók viszonylag nagy mennyisége néha azzal a törekvéssel jár

együtt, hogy a meghatározásokat csak az „ott-és-akkor”-helyzetre érvényesként állítsák be; más esetekben klasszikus, lexikonszerű meghatározást olvashatunk. Mindkét változatban három szempont van jelen szisztematikus módon: a kapcsolat, a kód és a kölcsönösség. Tehát a meghatározások szerinti *kommunikáció* prototípusa, már amennyire az ilyen kis mennyiségű definícióból következtethető, a résztvevők közötti kapcsolatot, viszonyokat kifejező dialógus. A szépirodalmi stílusréteg szintén aránylag (a szövegek alacsony számához képest) sok meghatározást ad, ezek pedig mind a *kommunikáció* szóbokor-elem körül jelennek meg. Rendszeres tényezőik a kód, a nyelv és a költészet: összegezve a szépirodalmi szövegek definícióit követve a *kommunikáció* funkció, amelyet egy adott módon kódolt nyelvi szövegek összessége hivatott betölteni, és amelynek tartalma a fontos, lényeges közlendő átadása (magában foglalva annak dekódolását, illetve megértését is). Ennek a funkciónak nincs köze az intézmények (például a politika vagy a vallás) konkrét diskurzus-kontextusához; inkább egyfajta idealizált, értéktelített cselekvésről van szó, amelynek célja bizonyos általános emberi értékek mentén megfogalmazott „fontos” közlemények megalkotása és átadása.

A szövegekben a vizsgált szóbokor-elemek kollokációi, különösen az elemzett specifikálói szintek (azokon belül is a pontosítók) eltérései az egyes stílusrétegek között erősen különbözők. Közös viszont az egyes szóbokor-elemek előfordulási és kollokációs aránya: a legtöbb példányt, így a legtöbb és legtöbbféle kollokációt is a *kommunikáció* és a *kommunikációs* szóbokor-elemnél találjuk minden stílusrétegben. A *kommunikál* némely szövegnél (sajtó, személyes) szintén szignifikáns mennyiségű előfordulást mutat, a többinél azonban nem; a *kommunikátor*-nak elsősorban a sajtószövegekben van jelentősége, míg a *kommunikatív* és különösen a *kommunikációk* alig-alig bukkan fel, bármelyik részkorpuszt vesszük is alapul. Magasan a legtöbb előfordulás és a leggazdagabb szemantikus kollokációmező azonban a *kommunikációs* szóbokor-elemnél található. Ez kerül elő a legtöbb témában, a legtöbb referenciakörben és a legtöbb műfajban is. Grammatikai pozíciójánál fogva minden esetben áll mellette pontosító, tehát már ezen a szinten is bőséges specifikálói választékot kínál, ehhez adódnak hozzá aztán a másodlagos és a harmadlagos specifikálók. A *kommunikációs* (a fentiekől nem függetlenül) egyben az az elem is, amelynek referenciális mezője mindegyik részmintában rendkívül szerteágazó; így összegzett vonatkozása a legkevésbé jól körülhatároltnak, a leghomályosabbnak tűnik. Ha a vizsgálat eredményei ebben az esetben általánosíthatók, akkor az előfordulások mennyisége, tematikus sokfélesége és a referenciális irányok széttartása kölcsönösen hat egymásra, az eredmény pedig az, hogy a *kommunikációs* a szóbokor elsődleges divatszava, s ez áll a leginkább a forró kifejezés pozíciójában.

Az eltérések nemcsak az előfordulások számában (lásd 5.1.) és megoszlásában, vagy tematikus csoportjaiban mutatkoznak meg, hanem magukban a specifikálói kategóriákban és a referenciális irányokban is. Az egyes stílusrétegekben a leggyakoribb elsődleges specifikálók közötti átfedések legalább annyi különbséggel is együtt járnak, nem szólva arról, hogy a másodlagos és harmadlagos specifikálók ezeket az egyezéseket is érvényteleníthetik.

A sajtószövegek leggyakoribb pontosítói összességében:

- igazgató,
- rendszer,

- vizuális,
- nemzetközi,
- eszközök,
- külső,
- marketing,
- stratégia,
- zavar.

Feltűnő, hogy legalább három elem közös mindkét stílusrétegnél, azonban ezek vonatkozása nem feltétlenül azonos. Például az „eszköz” a sajtószövegekben legalább olyan gyakorisággal jelöli *egy személy közszereplői kelléktárát*, mint a *médiумokat*; míg a hivatalos szövegekben ugyanez a szó többnyire *a nyilvánosság kezelésében használatos tárgyakat vagy szituációkat* takar (például plakátot, kiadványt, reklám- vagy PR-rendezvényt).

37. ábra: Az elsődleges specifikálók leggyakoribb típusai a hivatalos szövegek összességében

A személyes szövegekben szintén a leggyakoribb elemek között találjuk a csatornát, azonban a specifikálói lista más sajátosságaival együtt ez sem bizonyul teljes egyezésnek:

- csatorna,
- készség,
- internetes,
- stratégia,

A szépirodalmi szövegek másik fontos pontosítói kategóriája a kód, illetve azon belül is a nyelv, főképpen a művészi nyelv. A leggyakoribb elsődleges specifikálók listájában a következők találhatók:

- emberi,
- eszközök / eszköz,
- költészet,
- forma.

Az „eszköz / eszközök” itt elsősorban költői-nyelvi eszközökre, képekre, fogalmazásmódokra vonatkoznak (nem úgy, mint a hivatalos szövegek CD-kiadványai vagy a sajtószövegek médiumai, illetve közszereplői befolyásoló fogásai). A „forma” ugyanezt a vonalat erősíti, amennyiben művészi, elsősorban irodalmi-nyelvi formára utal.

Jól látható tehát, hogy a leggyakoribb elsődleges specifikálók erőteljes eltéréseket mutatnak még a felszíni átfedések esetén is, nem szólva a listák egyértelmű különbségeiről, amelyeket a specifikálói kategóriák stílusrétegenként eltérő arányai még inkább aláhúznak. A legtöbb pontosítót tartalmazó kategóriák az egyes részmintákban – a jelentős átfedések mellett – határozottan elágaznak egymástól, hiszen többségük csak egy vagy két stílusréteg szövegeiben gyakori, és csak nagyon kevés ezek többségében vagy mindegyikében.

Sajtószövegek:

- politikai PR
- minőség
- marketing, PR
- csatorna
- technológia

Hivatalos szövegek:

- képzés/oktatás
- képesség
- technológia
- marketing, PR
- minőség
- kód
- politikai tájékoztatás

Személyes szövegek:

- képesség
- képzés/oktatás
- minőség
- kapcsolat
- internet
- technológia
- politikai PR

Szépirodalmi szövegek:

- minőség
- kód

Amint látható, a leggyakoribb specifikálói csoportok közül csupán a minőség az, ami mind a négy stílusrétegben előtérben van. A technológia is csaknem az összesben hangsúlyos szerepet kap; felükben a képzés / oktatás, a képesség, a marketing / PR és a politikai PR is. Ezek azok a kategóriák, amelyek a stílusrétegektől függetlenül domináns referenciális irányokat jelölik ki, legalábbis nagy vonalakban. A kód szerepe kevésbé egyértelmű – igazán csak a szépirodalmi szövegekben tekinthető dominánsnak –, de mindenképpen leszögezhető, hogy az erre való utalások leginkább nyelvi jellegűek. A többi specifikálói csoport csak egyik vagy másik részmintában gyakori, ezek tehát erősítik a kommunikációs szöbokok használatában mutatkozó különbségeket (amelyek egyébként megteremtődnek az azonos pontosítói kategóriák különböző stílusrétegekben tapasztalható tartalmában is, a másodlagos és harmadlagos specifikálók módosító funkciója révén).

Az elsődleges specifikálók, amelyek megoszlását a másodlagos és harmadlagos szinten állók csak bizonyos esetekben módosítják jelentősen, a tematikus kategóriákkal és a többi specifikálóval együtt vázolják fel az adott stílusrétegben, részmintában lehetséges vagy preferált referencia-irányokat. Ahogyan a fentiek alapján nyilvánvaló, a kommunikációs szöbokok vonatkozási irányai az egyes részmintákban jelentős eltéréseket mutatnak. E jelenség az esetek többségében nehezen magyarázható mással, mint az adott stílusréteg (rész minta) egyéni szerzők és források feletti, viszont társadalmi kontextus által befolyásolt saját lexikonának sajátosságaival.

Sajtó:¹⁰³

- A) A technológiákra vonatkozás iránya gyakorlatilag az adatok, információk továbbítására szolgáló / használatos technológiát, fizikai közvetítő közeget vagy eszközt, illetve ezek összességét jelenti (pl. „kommunikációs rendszer”).
- B) A minőség dimenziója a kommunikációs szöbokok-elemek referenciáinak igen lényeges tényezője, amelynek elvárásai, kritériumai nem teljesülés esetén kizárhatják az adott aktust, cselekvést a kommunikáció vonatkozási köréből. A minőségi kritériumok az aktivitás, kapcsolat / kölcsönösség (kétoldalúság), pontosság, sikeresség (a szándékolt hatás elérése), kölcsönös érthetőség, gyorsaság / folyamatosság – ezek híján a folyamat /tevékenység nem kommunikáció vagy nem jól művelt kommunikáció.
- C) A probléma / sikertelenség dimenziója a minőségi kritériumok teljesületlenségéhez kapcsolódik, különösen a sikertelenség vonalán (hatástalanság, félreértés, a kapcsolat létre nem jötte / megszakadása), és elsősorban az ágens elégtelen képességeire vagy aktivitására vezethető vissza.
- D) A referencia központi tényezője az egy bizonyos pozícióban lévő humán ágens (a *kommunikációs*-nál például médiakapcsolatokért felelős vezető, a *kommunikátor*-nál például professzionális médiamunkás).
- E) A *kommunikátor*-nál az adott területen tevékenykedő humán ágens mellett a másik vonatkozási irány az adatok illetve információk továbbítására, illetően kapcsolat-tartásra szolgáló (mobil) készülék.

¹⁰³ A referenciális tényezők és irányok felsorolása az egyes részmintáknál található összegzések rövidített változatai.

- F) A *kommunikációk* elem esetében az egyetlen referenciális irány a *kommunikáció*-nak nevezett folyamat – ami többnyire egy üzenetátadási, illetve adattovábbítási aktusra vonatkozik – jól lehatárolható szakaszainak sora.
- G) Bizonyos szóbokor-elemeknek (*kommunikációs, kommunikátor, kommunikatív*), referenciális tényezője a képesség: a hatásos közszereplése, a hatékony önkifejezése, valamint a másokkal való kapcsolatok teremtésére, illetve fenntartására való aktivitásé.
- H) A *kommunikatív*-nál a két jellemző irány a képesség és a tulajdonság (kapcsolat teremtésére és fenntartásra orientáltság). Az előbbi a pozitív minősítés alapja („jó kommunikátor”), az utóbbi viszont nem feltétlenül függ össze ezzel („nagyon kommunikatív, de nem jól kommunikál”).
- I) A szóbokor-elemek mindegyikénél referenciális tényező az ágensi aktivitás (a kommunikáció olyasvalami, amit *csinálni kell*), illetve a folyamat / tevékenység jelleget (valami, ami *történik*, amit valaki vagy valakik *csinálnak*).
- J) A kétféle szóbokor-elem (*kommunikáció-kommunikál, kommunikációs-kommunikátor*) egy-egy jellemző referencia-iránya között nincs tökéletes korreláció. Így jöhet létre az olyan, paradoxnak tűnő szerkezet, hogy egy kommunikációs vezető tevékenysége a szóhasználat szerint nem *kommunikáció*, hanem *valami más*, pl. „kinyilatkoztatás”.

Hivatalos:

- A) A technológiákra vonatkozás irányja az adatok, információk továbbítására szolgáló vagy használatos technológiát, fizikai közvetítő közeget, eszközt, illetve ezek összességét jelenti (pl. „kommunikációs rendszer”), vagy pedig bármelyikére irányuló progresszív cselekvést vagy folyamatot (pl. „fejlesztés”). Ezek elsősorban általánosságban, kevésbé egy-egy konkrét technológia vagy folyamat egzakt leírásában jelennek meg.
- B) Az oktatás / képzés vonatkozási csoportja néhány meglehetősen egyértelmű szeletre osztható tovább:
 - a professzionális *kommunikáció*-művelők (pl. „szakember”, „vizuális ... szakemberek”, „vizuális ... tervezőművészek”);
 - a tőlük elvárható ismeretek (pl. „mérnöki ... ismeretek”, „ismereteik”, „nyelvi készségek”);
 - a képzésük során előkerülő feladatok (pl. „gyakorlatokat”, „tantárgycsoportokba tartozó tantárgyak” „tréning”).
- C) Az oktatás / képzés dimenzióhoz kapcsolódóan van jelen a legtöbb kódra és képességre való utalás.
- D) A minőségi elvárások, illetve paraméterek, noha jelen vannak, általánosak, homályosak, az erre vonatkozó specifikálók csak egy-egy ritka esetben tartalmaznak konkrét kritériumokat.
- E) A probléma / sikertelenség többnyire a politikai élet szereplői közötti félreértésre, egyet nem értésre vagy berendezések technikai hibájára vonatkozik.
- F) A hivatalos szövegekben nem meghatározó a pozícióban lévő humán ágens. Ha egyáltalán felbukkan, hasonló, akkor egy adott pozíciónak lehetséges eljövendő

birtokosaként. Tehát nem a személy, hanem az eljövendő pozícióba beleillő (szakmai) szerepek, és az ezekkel kapcsolatos elvárások kapcsolódnak hozzá.

- G) A folyamatnak / tevékenységnek, amelyet a szóbokor-elemek jelölnek, hangsúlyozott résztvevői vannak; ezek köre főként mint a folyamat hatóköre jelenik meg.
- H) A marketinghez / PR-hoz köthető referenciáirányok egy adott tevékenység körének kijelölése felé mutatnak, szoros kapcsolatban a résztvevők fent taglalt meghatározásával.
- I) A szövegek által *kommunikáció*-nak vagy *kommunikációs*-nak nevezett területtel kapcsolatos, ágenciára vonatkozó irány komplex (fizikai és / vagy humán) rendszer tervszerű felállítására, üzembe helyezésére és működtetésére utal, beleértve a működésen tett korrekciókat is.
- J) A *kommunikáció* a hivatalos szövegekben olyan *folyamat, amelyet tervezni, szervezni, működtetni kell, vagy az a tevékenység, amelynek során ezeket a cselekvéseket szisztematikusan, tervszerűen végzik*. A folyamat ágensei, résztvevői, azok képességei, az üzenetek kódjai, a folyamat társadalmi területei mind ennek függvényében jelennek meg.

Személyes:

- A) A *kommunikáció* elsősorban a résztvevői közötti kapcsolat ténye és jellege révén határozható meg. A kapcsolat ténye önmagában is pozitív értékkel bír.
- B) Mind a *kommunikáció*, mind a *kommunikációs* jelenségek körülhatárolásánál fontos tényező a helyzet résztvevőinek köre. A résztvevők minden esetben individuális humán ágensek. A résztvevői kör sajátosságai meghatározzák a kapcsolat jellegét.
- C) A *kommunikáció* vonatkozási köre a folyamat és / vagy tevékenység, amely minősíthető, és amelynek minősége a szövegekben hangsúlyos elem.
- D) Az internet mint közvetítő közeg (médiium) és mint (társadalmi) intézmény a kommunikáció aktuális körülhatárolásának része, amelynek szigorú szabályai vannak mind a kapcsolati dimenziók, mind a kódolási-dekódolási mechanizmusok mentén.
- E) A *kommunikáció* mint a participációs elmélet értelmében vett intézmény más intézményekkel (pl. informatika, politika) szemben határozódik meg.
- F) A *kommunikáció* főbb minőségi paraméterei:
 - a. kölcsönösség,
 - b. nyitottság, őszinteség,
 - c. érthetőség (a színtérnek megfelelő kód alkalmazása),
 - d. sebesség (technikai értelemben és a részt vevő ágensek aktivitásának értelmében egyaránt),
 - e. kellemesség (a szituáció pozitív élménnyé tétele a résztvevők számára).
- G) A kimutatható befolyásolási célzat, a lassúság, a rugalmatlanság, a manipuláció, valamint a homályosság (nem megfelelő kód alkalmazása) negatív minősítéssel jár.
- H) A *kommunikáció* a fentieknek megfelelően pozitív konnotációkkal (őszinteség, kölcsönösség) rendelkező elem, vagy legalábbis ezek a konnotációk adódnak hozzá teljesített minőségi elvárások esetén.

- I) A *kommunikációs*-hoz nem feltétlenül rendelődnek hozzá a *kommunikáció* pozitív konnotációi, sőt, nagyon gyakran mintha épp ellenkezőleg, a *kommunikációs* automatikus negatív konnotációkkal járna (manipuláció, trükk). A *kommunikáció* és a *kommunikációs* „valami” mintha két eltérő fogalmi tartományban helyezkedne el.
- J) A *kommunikációs* kötelező vonzathelyén minden esetben tevékenység áll, amelynek jellemzői:
- ágense: individuális humán ágens, pozícióját tekintve politikus vagy professzionális kommunikáció-művelő;
 - a hozzá szükséges individuális képesség, amely oktatás / képzés útján tanulható;
 - színtere, a nyilvános közszereplés;
 - a folyamat tervezettsége (ami, bár jelen van, jóval kevésbé hangsúlyos, mint akár a sajtó-, akár a hivatalos szövegekben).
- K) A *kommunikációs* ... (tevékenység) professzionális művelője a *szakértő*, akinek szerepe nem azonos a sajtómintában megjelenő, kommunikációs pozícióban lévő humán ágenssel. A szakértői státus kritériumai a legitimált képzettség és tapasztalat, valamint az oktatási tevékenység, nem pedig maga a nyilvánosság előtt való megjelenés, például a sajtónyilatkozat.
- L) A *kommunikatív* a *kommunikációs* elképzelhető legszélesebb vonatkozásában vett szinonimájaként jelenik meg („kommunikációval kapcsolatos”).
- M) A *kommunikál* referenciájának központi elemei a résztvevői kör (*ki, kivel*), a közvetítő közeg vagy technológia (*min keresztül*). A kapcsolatra, az eredményre és a minőségre (*hogyan*) azonban nincsenek konkrét utalások. Azaz a fókusz magának a kapcsolatnak a létrejöttére, illetve fennmaradására esik, nem a minőségére.
- N) A *kommunikációk* előfordulása a sajtószövegekkel szemben nem folyamat-szakaszokat, hanem a folyamat eredményét, közleményt vagy üzenetet jelöl.

Szépirodalmi:

- A) A *kommunikáció* elsősorban a közlemények kódja és a folyamat minősége révén határozható meg.
- B) A *kommunikáció* vonatkozási köre a szállítási folyamat, amelynek során (megfelelő módon nyelvileg) kódolt közlemények átadása és átvétele történik.
- C) A *kommunikáció* főbb minőségi paraméterei:
- érthetőség, a megfelelő (nyelvi) kód alkalmazása;
 - a kívülről jövő, formális társadalmi kontroll (cenzúra) hiánya (önszabályozás);
 - kifinomultság, érzékenység;
 - kellemesség (a szituáció pozitív élménnyé tétele a résztvevők számára).
- D) A *kommunikációs* elem vonatkozási köre a *kommunikáció*-énál szélesebb, de a kód mint domináns vonatkozási irány megmarad; a szállítási folyamatra való utalás a forgalom-metaforák révén valósul meg.
- E) A *kommunikál* referenciájának központi elemei a csatorna, a közvetítő közeg vagy technológia (*min keresztül*) és a kód (*hogyan*). A fókusz magának a kapcsolatnak a fizikai megvalósulásra irányul, nem a minőségére vagy a résztvevőire.

- F) A *kommunikátor* kizárólag az adat- és információ-továbbításra, valamint kapcsolat-tartásra szolgáló készülék vonatkozásában jelenik meg.
- G) A *kommunikatív* vagy a *kommunikációs* mint *kommunikációval kapcsolatos* szinonimája, vagy a *kommunikációra hajlandó* vonatkozásában található meg a szövegekben.
- H) A folyamat résztvevői körére való utalások a szépirodalmi szövegekre nem jellemzőek.
- I) A *kommunikatív* a *kommunikációs* elképzelhető legszélesebb vonatkozásában vett szinonimájaként jelenik meg („kommunikációval kapcsolatos”).
- J) A *kommunikációk* előfordulása nem folyamat-szakaszokat, hanem a folyamat eredményét, közleményt vagy üzenetet jelöl.
- K) Az explicit definíciók és a specifikálók által adott implicit meghatározás nem ugyanazt tekintik a *kommunikáció* lényegének: az előbbiek elsősorban a közlés szükségletét, annak emberi funkcióját állítják a középpontba, az utóbbi ellenben a közlemények célba juttatásának forgalmi, szállítási folyamatát ragadja meg.

A referenciális irányok és tényezők egyes stílusrétegekre érvényes, rövidített összefoglalásából látható, hogy az eltérések az egyes részminták között fennállnak mind a referenciát meghatározó tényezők mibenlétében, mind tartalmában, azaz szükségszerűen magukban a vonatkozási lehetőségekben és preferenciákban is. Tehát kijelenthető, hogy az egyes stílusrétegek (amelyeket a vizsgálatban az egyes intézmények nyelvi reprezentánsainak tekintünk) szisztematikusan különböző módon és tartalommal használják a kommunikációs szóbokor elemeit; a szóhasználat bizonyos szegmenseiben, bizonyos szóbokor-elemeknél kimutathatók ugyan hasonlóságok, de a stílusrétegek egymáshoz való viszonyát sokkal inkább a mintaszerű eltérések jellemzik.

6. Összefoglalás és konklúzió

Az értekezés elején feltett kérdések a következők voltak:

- A) A *kommunikáció* (úgy is, mint egy adott történeti-kulturális közeg forrészava) poliszémiája milyen mintázatot követ a köznapi diskurzusokban?
- B) Mennyiben mondható, hogy a *kommunikáció* köznapi értelmezési mintázata szférák (intézmények, mezők) szerint szisztematikus eltéréseket mutat?
- C) Kijelenthető-e, hogy amennyiben a *kommunikáció* szférikus értelmezési nyálábokat mutat, azok eltérései mögött fogalmi széttartás áll?

A második fejezetben a nyelvhasználatnak, közelebbről a szóhasználatnak a szférikus társas tudás reprezentánsaként és helyeként való rögzítésével arra igyekeztünk rámutatni, hogy a kommunikációs nyelvhasználatból hogyan következtethetünk a fogalomhasználat értelmi halmazaira. A harmadik fejezet volt hivatott meghatározni azt a megközelítési irányt, amelyből érvényes következtetések szűrhetők le egy adott lexikai egység használatban megalkotódó aktuális értelmezési halmazairól. Ez az irány az adott lexikai elemet körülvevő nyelvikontextus-elemek legalább három szintjének vizsgálatát eredményezte. A negyedik fejezetben részletesen kifejtett szövegelemzési módszer elsősorban erre a három kontextuális szintre épül.

Az értekezés 5. fejezetében részletezett eredmények azt mutatják, hogy az aktuális szójelentés bizonyos aspektusai, különösen az éppen érvényes referencia jól vizsgálható a kontextus megfelelő elemeinek leírása és elemzése révén. Ezek a kiterjeszhető nyelvi kontextus oldaláról megragadva olyan nyelvi elemek (lexémák),

- A) amelyek a vizsgált lexikai egység körül (1) meghatározható sugarú körben – a (2) közvetlenül mellette, akár vonzataként, bővítményeként jelen lévő egységektől kezdve a megnyilatkozáson kívüli megnyilatkozások adott részeiig – helyezkednek el;
- B) amelyek az értelmező adott természetes nyelvhez fűződő nyelvi-pragmatikai kompetenciája által (3) a lexikai egységhez rendelhetők, annak jelentését (4) határolják körül, illetve (5) specifikálják.

A jelentést specifikáló elemek legtöbbször, legalábbis írott szövegek esetében, a közvetlen és az alacsonyabb szintű kiterjesztett nyelvi kontextus (a megnyilatkozás többi része és a megnyilatkozást közvetlenül körülvevő többi megnyilatkozás) tartalmazza. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a tágabb környezet, legyen az nyelvi, nyelven kívüli vagy a kettő egysége, ne adhatna hozzá további vonatkozásokat a jelentéshez, sőt: a magyar ezredforduló sajátos politikai, gazdasági és nyelvi közegének elegye jellegzetes kontextuális teret teremtett a kommunikációs jelenségkörnek. Ezen specifikáló elemek feltérképezése, kiegészítve a tematikus csoportok összegzésével, az explicit definíciók vizsgálatával, valamint több más szemponttal, igazolni látszanak az értelmezési mintázat szférikus rendszerét.

Az értekezés alapjául szolgáló kutatás hipotézisei (lásd 4.1. fejezet) a kapott eredmények szerint több részre bonthatók. A használati többirányúság és a stílusrétegekhez igazodó

referenciális nyelvi feltételezése, amelyek néhány általános definíció mentén futnak, alkotják az első csoportot:

1. *A kommunikáció műszó és társszavainak használata a magyarországi köznapi diskurzusokban többféle irányt mutat. Ezek az irányok szisztematikus értelmezési mintákból állnak össze, és az egyes szférákban (intézményekben és azok eltérő szintereiben) használatos lexikonok, illetve szakmai regiszterek (a szótáron kívül főleg tematika) szerint oszthatók, mivel a kommunikációfogalom-használat az adott stílus vagy szakmai regiszter lexikonjába illeszkedik bele.*
2. *Ezek az irányok alapvetően néhány, interdiszciplinárisan osztott definícióhoz igazodnak (például az emberi információcsere, annak kölcsönössége, a nyilvános megnyilatkozás és befolyásolás képességei, az információ-továbbítás technikai kérdései vagy a tömegtájékoztatás sajátosságai irányában).*

A vizsgált szövegek tematikai és kollokáció-elemzésének tanúsága szerint a szövegkontextus információs határozottan többféle, egymással fel nem cserélhető értelmet adnak mindegyik szóbor-elemnek. Például ahol a kommunikáció mint folyamat „részvevői” rendőrautók, ott egészen biztosan nem beszélhetünk a folyamat szándékolt hatásáról, ellentétben azzal az esettel, amikor a résztvevők mondjuk szóvivői szerepben lévő emberek. A *kommunikáció* referenciája tehát a két példában kétféle, a beszélő és az értelmező számára is jól elkülönülő referenciával (és jelentéssel) jár.

Az nagy vonalakban leírható, általános értelmezési irányok az egyes stílusrétegek finomabb eltérései és hangsúly-különbségei felett elsősorban

- az adatok-információk továbbításának technikai vagy ágens-aktivitási vonatkozásait;
- egy, emberek között zajló információ-átadási folyamat kétoldalúságát;
- a humán ágens szándékolt hatásra irányuló, tudatos tevékenységének eredményét;
- egy, meghatározott adat- vagy információ-továbbítás céljára létrehozott technikai vagy szervezeti „rendszer” szervezett, irányított működését;
- a fentiek kivitelezésének minőségi jellemzőit takarják.

Tehát a használati variációk fő csapásai meglehetősen jól tükrözik az értekezés bevezetésében felvetett értelmezési irányok néhány általános, meghatározó vonulatát (továbbítás, kölcsönösség, hatás), míg a minőség értelmezési halmaza metszi ezeket a vonulatokat, és a kommunikációkutatásnak a *kommunikáció*-t a sikeres aktusokra szűkítő paradigmájára utal. A fő csapásirányokon belüli értelem-elágazások (referenciális irányok) viszont stílusrétegenként más és más csomópontok köré sűrűsödnek:

- a sajtószövegekben a politikusi-közszereplői tevékenység, az üzleti célú tájékoztatás és befolyásolás mint tevékenység, valamint az adattovábbítási technológia, illetve ezek minősége;

- a hivatalos szövegekben az információ-továbbítás technikai eszközei, folyamatai és a kollektív ágens tervezett, más emberi csoportokkal való kapcsolattartó, valamint tájékoztató-befolyásoló tevékenysége;
- a személyes megnyilatkozásokban az emberi (kétoldalú) kapcsolat, ennek jellemzői és speciálisan internetes változatai;
- míg a szépirodalomban a nyelvi megformáltság, befogadhatóság, megértés kérdései köré.

A kommunikációs szóbokor elemeinek használata tehát kontextuálisan leírható jelentésnyalábokat vagy halmazokat mutat, legalábbis a referencia szintjén, amelyek az egyes stílusrétegekre jellemző mintákba rendeződnek. Az értekezés alapját jelentő vizsgálatban¹⁰⁴ a stílusrétegek nem csupán lexikont, hanem társadalmi színtereket, a participáció értelmében vett intézményeket és azok aktuális diskurzusait is jelentik. Tehát a kommunikációs szóbokor-elemek vonatkozásainak szisztematikus eltérései arra utalnak, hogy a szónak (és ebből eredően elágazásainak) a különféle intézményekben, diskurzusokban, kultúrákban és időszakokban érvényes, egyértelműen elkülöníthető értelmei vannak. Ezek az értelmeik viszont irányukat tekintve néhány jól elkülöníthető halmazban helyezhetők el.

3. Az értelmezési irányok követik az aktuálisan magas presztízsű társadalmi csoportokhoz reprezentatív módon kötött kommunikációs szóhasználatot.

Az aktuálisan magas presztízsű társadalmi csoportokhoz reprezentatív módon kötött kommunikáció-s szóhasználat a kommunikációs szóbokor-elemek használatában csak két stílusrétegben volt kimutatható: a sajtó- és a hivatalos szövegekben, s ezekben sem tiszta formában. A sajtószövegeknél főleg a metaforikus jellegű használat gyakorisága és a politikához, azon belül a politikai befolyásoláshoz köthető vonatkozások túlsúlya utal erre. A hivatalos szövegekben pedig az jelzi, hogy a kommunikációs szóbokor elemei az élőszóban elhangzott és lejegyzett, politikai közszereplőktől származó megnyilatkozások mintájára használatosak a jelentésekben, beszámolókbán és más hasonló, írásos, de nyelvezetében kevésbé formálisan kötött műfajokban. (A szóbokor-elemeknek az anglicizmusokkal tűzdelt „menedzsment-szókinszben” betöltött szerepére való utalás viszont jóval gyengébbnek bizonyult a vizsgálat kezdetén feltételezetténél, messze nem tekinthető hangsúlyosnak egyik stílusrétegben sem.)

4. Az értelmezési irányok jellegüket tekintve a szociális reprezentációk kategóriájához hasonlóan működnek – azaz társas interakciókban alakulnak, s időben és tematikus mezők szerint, változhatnak – és általában nem-reflexív vagy csak alacsony fokú reflexivitást mutató fogalomhasználattal járnak együtt.

¹⁰⁴ Amely több irányba is folytatható: a korpusz bővítésével időben előre- vagy visszafelé haladva, további stílusrétegeket bevonva, vagy egy-egy stílusréteg mélyelemzésével éppúgy, mint más korpuszok bevonásával, sőt akár speciális kommunikációs korpusz építésével és adatainak elemzésével.

5. Ezek az irányok az adott társadalmi-kulturális közegre a vizsgált időszakban érvényes fogalmi széttartást jeleznek, azaz a kommunikáció fogalma a gyakorlatban többmagvúnak, egy fogalom helyett fogalomkörnek bizonyul.

Az értelmezési nyelábok sajátos átpolitizáltsága, illetve a keletkezési időszakra jellemző, aktuális tematikus halmazok hangsúlyos jellege egyértelműen utal az interakciókban való folyamatos alakulásra (amelynek folyamatából a vizsgálódás csupán egy pillanatot tudott kiragadni). Az értelmezési irányok határozott eltérései a különböző szférákban keletkezett szövegekben pedig a kommunikáció fogalmának vagy reprezentációjának értelmi változékonyságát, rögzítetlenségét igazolják. Ami a nem-reflexív vagy alacsony fokú reflexivitást mutató szó- és fogalomhasználatot illeti, az explicit definíciók általános hiánya az összes vizsgált részmintában egyértelmű jelét adja: a szövegek szerzői, illetve beszélői számára nem kérdéses, hogy aktuálisan mi értendő *kommunikáció* vagy annak valamilyen variációja alatt. Emellett különösen beszédes például a hivatalos szövegekben az elsődleges specifikálók vagy pontosítók – amelyek egyébként a legmarkánsabb jelentés-specifikáló elemeknek bizonyultak – nagyon csekély száma. Ebben a stílusrétegben a specifikálók által a legkevésbé jól körülhatároltak a vizsgált szövegek-elemek, így használatuk súlytalannak, divatjellegűnek tűnik, amely jellemző eleve lehetetlenné teszi a magas fokú reflexivitást. Ez a jelenség azonban, noha a hivatalos részmintában a legkifejezettebb, kisebb-nagyobb mértékben jelen van mind a négy stílusrétegben (még a szépirodalmi szövegek sem teljesen mentesek tőle).

A *kommunikációs* szóhasználat mögött meghúzódó társadalmi konstrukciók szociális reprezentációkkal analóg formáját tekintve az eredmények, különösen a kollokációkban tetten érhető minőségi kritériumok olyan összegzett fogalmi magot jeleznek, amelyben csupán néhány, meglehetősen általános jegy található:

- valamilyen folyamatról (vagy történésről, vagy tevékenységről, vagy ezek eredményéről) van szó;
- ebben a folyamatban (történésben, tevékenységben) leginkább adatok, információk kerülnek továbbításra;
- a folyamat (történés, tevékenység, eredmény) bizonyos jegyei (például sebessége, kiegyensúlyozottsága, tartalma, résztvevői) alapján minősíthető, értékelhető.

Ezekon kívül semmiféle egyéb tulajdonság vagy jellemző nem érvényes mindegyik értelmezési irányra, még az egyes szférikus halmazokon belül sem, nemhogy azokat átívelő érvényességgel. A fenti három, egyenként is meglehetősen labilis jegy viszont olyannyira elmosódott fogalmi magot ad, hogy az semmiképpen sem áll össze sem a szociális reprezentáció értelmében egyetlen megfogható figuratív maggá, sem pedig – ha a nyelvi gyakorlatot tekintjük – kiindulópontot adó mag- vagy gyökérjelentéssé. Ennyire homályos alapok ellentmondanak a mindennapi nyelvi gyakorlat gazdaságosságát mutató ismereteinknek és tapasztalatainknak; valószínűbbnek tűnik tehát, hogy nem egy, instabil, nehezen specifikálható, hanem több, könnyebben aktualizálható fogalommal, reprezentációval, illetve jelentéssel van dolgunk a kommunikáció esetében. Ezt a

következtetést erősíti, hogy a köznapi szóhasználat vizsgálata során több, a szférikus értelmezési irányokon túlnyúló, nagyobb értelmi irány (fogalmi vagy reprezentációs halmaz?) bukkant fel. Ezek – vázlatosan – a következő képet rajzolják ki:

- 1) A kommunikáció továbbítási jellegű folyamat:
 - a. technikai (biológiai, fizikai), vagy
 - b. emberi információs;
 - c. minősége az információ továbbítási és vételi eredményességében mérhető.
- 2) A kommunikáció kapcsolatteremtési és -fenntartási folyamat:
 - a. emberek között, vagy
 - b. emberek bizonyos csoportjai között, vagy
 - c. egyes emberek és más emberek csoportjai között, vagy
 - d. más élőlények vagy biológiai, fizikai entitások között;
 - e. minősége a létrejövő kapcsolat minőségével (például kölcsönösségi fokával, a résztvevők elégedettségével), aktivitásával és fennmaradásával adható meg.
- 3) A kommunikáció tevékenység:
 - a. emberi;
 - b. tudatos, szándékos;
 - c. folyamatos;
 - d. hatása van a többi emberre;
 - e. képességre van szükség a kivitelezéséhez (amely bizonyos mértékben tanulható és tanulandó);
 - f. végzője professzióként műveli;
 - g. minősége hatásának fokával adható meg.
- 4) A kommunikáció képesség vagy képességek együttese
 - a. elsősorban emberi képesség, amely lehet
 - b. bizonyos szakmai jellegű, vagy
 - c. pszichikai jellegű, vagy
 - d. aktivitás jellegű, vagy
 - e. kód-specifikus;
 - f. lehet veleszületett és / vagy tanult
 - g. minősége használójának személyes és / vagy professzionális társadalmi sikerében ragadható meg.
- 5) A kommunikáció rendszer:
 - a. technikai és / vagy
 - b. szervezeti jellegű;
 - c. folyamatos, tudatos, professzionális működtetést igényel;
 - d. minősége a zökkenőmentes, gyors, résztvevői vagy használói számára kielégítő működésben adható meg.
- 6) A kommunikáció minőség:
 - a. továbbítási folyamaté, vagy
 - b. kapcsolat jellegű folyamaté, vagy
 - c. szervezett tevékenységé, vagy

- d. képességé, vagy
- e. rendszer-működésé;
- f. önmagában van értékvonatkozása, amely a kölesönösség, az átláthatóság, a zökkenőmentesség és az adekvát tartalom (pl. „őszinteség”, „szabadság”, „tartalmasság”) értékeit tartalmazza.¹⁰⁵

Tehát ha a kommunikációt nem egy, hanem több fogalom vagy reprezentáció felől próbáljuk megragadni, a nyelvi gyakorlat alapján jóval gazdagabb és orientációra alkalmasabb eredményre jutunk. Ebből természetesen nem következik, hogy a kommunikáció szükségszerűen több fogalom kell hogy legyen, az viszont igen, hogy a köznapi diskurzusok során (legalábbis az ezredforduló magyar kulturális közegében) nagy valószínűséggel egyidejűleg több fogalmi vagy jelentésmaggal dolgozunk. Az ezek közötti aktuális (intézmények, mezők, szférák, illetve azok elfogadott lexikona szerint is motivált) választás adja aztán az adott színtérben, szituációban elfogadható alapjelentések körét, amelyből többszöri kontextuális szűkítés révén jutunk el az ott-és-akkor releváns értelem kialakításáig. S ezek az aktuális értelemek azok, amelyeknek bonyolult hálózatát van alkalmunk megfigyelni (és használni) a mindennapi szövegek megalkotása, értelmezése vagy elemzése során.

¹⁰⁵ Ezek a minőségi kritériumok adják a több részmintában megfigyelhető inverz körülhatárolás (lásd előző: 5.2. fejezet) alapját is, amely a minőségi elégtelenség révén zár ki bizonyos jelenségeket és folyamatokat a kommunikáció köréből.

7. Függelék: A kommunikációkutatás diszciplínáinak dimenziója. A legismertebb kommunikáció-felfogások

A *kommunikáció* akár mint a vizsgálódás tárgya (jelenség- és fogalomkör), akár mint látásmód (kutatások, elméletek és módszerek) tipológiák sokaságát hívta életre. Horányi a kommunikációkutatás gyakorlatának számbavétele során ennek négy elkülöníthető irányát vázolja fel:¹⁰⁶

- A) a kommunikáció helyzeteiből kiindulót (tömeg- csoport-, közvetlen emberi kommunikáció stb.)
- B) a kommunikáció eszközeiből kiindulót (verbális, nem verbális kommunikáció stb.)
- C) a kommunikációkutatás iskoláiból kiindulót
- D) a problémacentrikus saját feldolgozást, amely a kommunikációs jelenségkör megközelítési lehetőségeit veszi számba (modellek, funkciók, kódok, kompetenciák, nyilvánosság).

A fenti (D) feldolgozási módot alkalmazza Horányi a társadalmi kommunikáció esetében is,¹⁰⁷ de a legtöbb ismert tipológiában megtalálható vagy egyik, vagy másik, vagy több megközelítés a fentiek közül.¹⁰⁸

Az összes létező modell vagy akár tipológia összegyűjtése ezúttal nem lehet feladatunk. A kutatás perspektívájából azonban figyelembe kell vennünk néhány többé-kevésbé közismert, a tudományos szférán kívül is jelen lévő megközelítés-típust. Ezek az irányok többnyire nem egymagukban bukkannak fel a kommunikációról szóló, összegző igényű művekben, és nyilvánvalóan forgalomban vannak a *kommunikáció*-ról való közbeszédben is.

- 1) Információ és annak továbbítása alapján általában
- 2) Kommunikáció eszközök („csatornák”) alapján
- 3) Kommunikáció annak helyzetei („szintek”) alapján
- 4) (Tömeg)kommunikációs eszközök, médiumok és a kultúra történeti alakulása
- 5) Médiahatások
- 6) Nyelvhasználat egy bizonyos szándékkal – megértetés vagy befolyásolás
- 7) Társas viselkedés bizonyos szándékkal – megértetés vagy befolyásolás
- 8) Kommunikáció mint a résztvevők közötti kapcsolat általában
- 9) Jelentések létrehozása – egymás értése, ennek folyamata

¹⁰⁶ Horányi 1978, 2003, előszó

¹⁰⁷ Béres-Horányi 1999

¹⁰⁸ Néhány példa:

- Griffin: helyzeti, diszciplináris és történeti alapú „tárház”, a határterületekkel együtt, alapvetően tudományterületek és jelenségkörök/helyzetek alapján – többdimenziós tipológia (Griffin 2001, 2003, 2008)
- Infante, Rancer, Womack: elmélet-történeti, helyzeti és eszközök szerinti megközelítés (Infante, Rancer, Womack 1990, 1997)
- Rosengren: alapvetően helyzeti megközelítés – „szintek” szerint – ezen belül kezeli az eszközöket (Rosengren 2008)
- Terestyéni: helyzeti és eszköz-megközelítés, diszciplináris-történeti keretben (Terestyéni 2006)

- 10) Társadalmi szükséglet és funkció – részvétel a közösségben
- 11) Evolúciós viselkedés – túlélés, életminőség

1) Információ és annak továbbítása alapján általában

Ezek a megközelítés-típusok a klasszikus, Shannon-Weaver, illetve Jakobson-féle tranzakciós modell alapján gondolják el a kommunikáció működését; a modellt egyfajta megoldóképletként alkalmazva vetítik rá az egyes kommunikációs jelenségkörökre.

2) Kommunikáció eszközök („csatornák”) alapján

A csatornaalapú megközelítés szintén a tranzakciós modell szerint szemléli a jelenségeket, azonban annak egy vagy két eleme, a csatorna és a kód szerint elkülönítve az egyes jelenségeket. Így foglalkozik például verbális és nem verbális kommunikációval, elkülönítve a nem verbális kommunikációban a gesztusok, mimika, tekintet, térkezelés, vokális jelzések stb. területeit. Ez a fajta megközelítés alkalmazza továbbá gyakran a közvetlen-közvetett elkülönítést is.

3) Kommunikáció annak helyzetei („szintek”) alapján

A jelenségkört a résztvevők száma és az ehhez kapcsolódó interakciós szabályszerűségek szerint osztja fel, mint az autokommunikáció, a személyközi kommunikáció, a csoportkommunikáció, a tömegkommunikáció, sőt társadalmi kommunikáció.

4) (Tömeg)kommunikációs eszközök, médiumok és a kultúra történeti alakulása

Ezek a megközelítések a kommunikációs jelenségkört tudatosan a médiumok technikai történetére és annak társadalmi-kulturális vetületeire szűkítik le. Ennek legismertebb példája Marshall McLuhan Gutenberg-galaxisról szóló elmélete.

5) Médiahatások

A kommunikációkutatás hagyományos területe a tömegkommunikáción belül a médiaközlemények befogadókra gyakorolt hatásainak mechanizmusát vizsgáló irány. A médiahatás-elméletek és a médiahatások társadalmi-kulturális beágyazottságával foglalkozó kutatások példázzák ezt a megközelítést.

6) Nyelvhasználat egy bizonyos szándékkal – megértetés vagy befolyásolás

A kommunikációt elsősorban nyelvi szempontból szemlélő megközelítéscsoport: ide tartoznak a könnyen befogadható nyelvi üzenetek technikáit vizsgáló területek is, de ezeknél a közbeszédben sokkal inkább előtérben vannak a befolyásolás technikai kérdéseit és általános működését taglaló megközelítések, a retorikától a tárgyalástechnikáig, a reklámtól a public relations és a politikai kommunikációs vizsgálatokig.

7) Társas viselkedés bizonyos szándékkal – megértetés vagy befolyásolás

Az előző megközelítésfajta kiterjesztése a verbális megnyilatkozásokon túl a viselkedés teljes repertoárjára, beleértve a köz- és médiaszereplést. Legtöbbet emlegetett területe a politikai és a közéleti kommunikáció.

8) *Kommunikáció mint a résztvevők közötti kapcsolat általában*

Ezek az elsősorban pszichológiai indíttatású megközelítések az interakciók dinamikáját vizsgálják: mi történik egy-egy adott szituációban a résztvevőkben és közöttük. Számos alkalmazási területük van, ezekben érintkezik az 5, 6, 7. csoporttal.

9) *Jelentések létrehozása – egymás értése, ennek folyamata*

A hagyományos kommunikációkutatási területeken kissé túlnyúlva, az interakciók során kialakuló, együttesen létrehozott jelentések, és a jelentés-létrehozás folyamatát vizsgáló megközelítések csoportja, függetlenül csatornától, eszköztől vagy szintértől.

10) *Társadalmi szükséglet és funkció – részvétel a közösségben*

A kommunikációt nem átadás-átvételi aktusnak, hanem társadalmi motivációjú emberi cselekvések összességének tekintik ezek a megközelítések. Ide illeszkednek be például az olyan elméletek, amelyek a szituatív viselkedést, legyen az személyközi vagy mediatiszt, rítusként, illetve a közösségben való részvétel ismérveiként, feltételeiként vagy deklarációsaként vizsgálják.

11) *Evolúciós viselkedés – túlélés, életminőség*

A 10. megközelítésfajta kiterjesztett formája: nem csupán az emberi viselkedést, hanem általában az élő vagy mesterséges entitások viselkedését vizsgálják kommunikációs szempontból, mely során a motiváció nem szűkebben társadalmi, hanem a tiszta túlélés, fennmaradás és tág értelemben vett érvényesülés.

A fenti megközelítés-típusok némelyike szorosan összefügg néhány jól meghatározható gyakorlati területtel (pl. 4, 5, 6, 7.), mások általános perspektívát adnak a kommunikációhoz sorolt jelenségkör általános áttekintéséhez.

Magyar nyelvterületen a klasszikus Shannon-Weaver- és Jakobson-féle modell az – a fent vázolt megközelítés-típusok legalább felének kiindulópontja –, amelyre a korai kommunikációs alapkönyvek leginkább támaszkodnak. Nem meglepő tehát, hogy amennyiben laikusokat – mondjuk diákokat – kell bevezetni a kommunikációs jelenségkör tanulmányozásának módjába, az általános kommunikációelméleti alpművek leggyakrabban ennek definíciójából indulnak ki. Egy korábbi pilot vizsgálat¹⁰⁹ azt mutatta, hogy a rendszerváltás után, de még a kilencvenes évek végéig kiadott általános kommunikációs témájú, felsőoktatási tankönyvnek szánt összeállítások többnyire az 1-2-3. megközelítést alkalmazzák, illetve ennek kiegészítéseként aránylag gyakran a 6-7-et is; speciális célú kiadványok emelték ki a 4, 5, vagy 8. megközelítésfajta, illetve kivételszerűen jelent meg a többi megközelítés, egy-két kötetben. (Az ezredforduló óta erősen változik ez az arány, a

¹⁰⁹ Fodorné 2001

jelen disszertáció szempontjából azonban elsősorban az 1900-as évek végén ismert, illetve megjelent könyvek és jegyzetek relevánsak.)

Ami a kommunikáció meghatározásait illeti, a fent említett pilot vizsgálat szerint a kilencvenes évek elejétől a vége felé haladva a könyvbeli meghatározások bizonytalanabbakká válnak. Időben előre haladva egyre inkább jellemző lett az explicit definíció hiánya, vagy az egy meghatározás helyetti definíció-csokor, amelyből a szerző nem is feltétlenül választott deklarált módon. Az implicit választás azonban kivétel nélkül a hagyományos, tranzakcionális meghatározás felé mutatott: a szövegek, bár a definíciók sorában megjelentek például kapcsolat- vagy jelentésalapúak is, a *kommunikáció* szót elsősorban emberi üzenetek szabályozott cseréjére vonatkoztatva használták. Emellett érdekes hozadéka a vizsgálatnak, hogy az ezredforduló felé haladva megnőtt a befolyásolásra való hivatkozások és az erre a területre vonatkozó tartalmak aránya a tankönyvekben: a meggyőző kommunikáció, a retorika, valamint a nyilvános közszereplés hatékonyságának kérdései egyre több általános kiadványban bukkantak fel.

8. Ábrák jegyzéke

1. *ábra: Az egyes stílusrétegek szóarányai a Magyar Nemzeti Szövegtárban*
2. *ábra: A kommunikációs szóbokor elemeinek előfordulási aránya az egyes részkörpuszokban*
3. *ábra: A kommunikációs szóbokor elemeinek előfordulásai a Magyar Nemzeti Szövegtár választott részkörpuszaiban*
4. *ábra: A tudományos stílusrétegben előforduló szóbokor-elemek példányai*
5. *ábra: A kommunikációs szóbokor elemeinek előfordulási arányai a sajtószövegekben*
6. *ábra: A kommunikációs szóbokor elemeinek előfordulásai a hivatalos szövegekben*
7. *ábra: A kommunikációs szóbokor elemeinek előfordulásai a személyes szövegekben*
8. *ábra: A kommunikációs szóbokor elemeinek előfordulásai a szépirodalmi szövegekben*
9. *ábra: Az egyes tematikus halmazok összegzett aránya a sajtószövegekben*
10. *ábra: A kommunikáció szóbokorelemet tartalmazó szövegek tematikus arányai a sajtószövegeken belül*
11. *ábra: A kommunikációs szóbokorelemet tartalmazó szövegek tematikus arányai a sajtószövegeken belül*
12. *ábra: A kommunikál elemet tartalmazó szövegek tematikus arányai a sajtószövegeken belül*
13. *ábra: A kommunikátor elemet tartalmazó szövegek tematikus arányai a sajtószövegeken belül*
14. *ábra: A kommunikatív elemet tartalmazó szövegek tematikus arányai a sajtószövegeken belül*
15. *ábra: A kommunikáció szóbokorelem elsődleges specifikálóinak leggyakoribb típusai a sajtószövegeken belül*
16. *ábra: A kommunikációs szóbokorelem elsődleges specifikálóinak leggyakoribb típusai a sajtószövegeken belül*
17. *ábra: A kommunikál szóbokorelem elsődleges specifikálóinak leggyakoribb típusai a sajtószövegeken belül*
18. *ábra: A másodlagos specifikálók legjellemzőbb minősítő típusai a sajtószövegekben*
19. *ábra: Cselekvés típusú másodlagos specifikálók a sajtószövegeken belül, politikai PR és marketing / PR területen*
20. *ábra: Harmadlagos specifikálók példa-listája a politikai PR témacsoportjához*
21. *ábra: A kommunikáció szóbokor-elemet tartalmazó hivatalos szövegek tematikus arányai*
22. *ábra: A kommunikációs szóbokor-elemet tartalmazó hivatalos szövegek tematikus arányai*
23. *ábra: A kommunikáció szóbokor-elem elsődleges specifikálóinak leggyakoribb típusai a hivatalos szövegeken belül*
24. *ábra: A kommunikációs szóbokor-elem elsődleges specifikálóinak leggyakoribb típusai a hivatalos szövegeken belül*
25. *ábra: A cselekvést jelző elemek leggyakoribb példái a hivatalos szövegek másodlagos és harmadlagos specifikálói között*

26. ábra: *A személyes stílusréteg szövegeinek tematikus megoszlása a kommunikáció szóbokor-elemnél*
27. ábra: *A személyes stílusréteg szövegeinek tematikus megoszlása a kommunikációs szóbokor-elemnél*
28. ábra: *A kommunikáció szóbokor-elem leggyakoribb elsődleges specifikálói a személyes stílusrétegen belül*
29. ábra: *A kommunikációs szóbokor-elem elsődleges specifikálóinak leggyakoribb típusai a személyes szövegeken belül*
30. ábra: *A kommunikáció szóbokor-elem elsődleges specifikálóinak leggyakoribb típusai a szépirodalmi szövegeken belül*
31. ábra: *A kommunikációs szóbokor-elem elsődleges specifikálóinak leggyakoribb típusai a szépirodalmi szövegeken belül*
32. ábra (l. 9. ábra): *Az egyes tematikus csoportok összegzett aránya a sajtószövegekben*
33. ábra: *Az egyes tematikus csoportok összegzett aránya a hivatalos szövegekben*
34. ábra: *Az egyes tematikus csoportok összegzett aránya a személyes szövegekben*
35. ábra: *Az egyes tematikus csoportok összegzett aránya a szépirodalmi szövegekben*
36. ábra: *Az elsődleges specifikálók leggyakoribb típusai a sajtószövegek összességében*
37. ábra: *Az elsődleges specifikálók leggyakoribb típusai a hivatalos szövegek összességében*
38. ábra: *Az elsődleges specifikálók leggyakoribb típusai a személyes szövegek összességében*
39. ábra: *Az elsődleges specifikálók leggyakoribb típusai a szépirodalmi szövegek összességében*

9. Irodalom

Ablonczyné Mihályka Livia: *Gazdaság és nyelv*. Bp. Lexikográfia Kiadó, 2006, 90 p.

Austin, John L.: *Tetten ért szavak: A Harvard Egyetemen 1955-ben tartott William James előadások*. Bp. Akadémiai Kiadó, 1990, 157 p.

Balázs Géza: Nyelvművelés. Turizmus-sokk. A *turizmus* jelentésbővülése. Magyar Nyelv, XCIX. évf. 4. sz. 2003. december, pp. 478-481

<http://www.c3.hu/~magyarnyelv/03-4/balazsg.pdf> (utolsó letöltés: 2010. április 13.)

Bañcerowski Janusz: A kéz nyelvi képe a magyar nyelvben. Magyar Nyelv, XCIX. évf. 4. sz. 2003. december, pp. 427-434

Benczik Vilmos: *Nyelv, írás, irodalom kommunikációelméleti megközelítésben*. Trezor Kiadó, Bp. 2001. 332 p.

Béres István, Horányi Ö. (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Osiris, Bp. 2001, 415 p.

Berger, Peter; T. Luckmann: *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit. Eine Theorie der Wissenssoziologie*. Fischer, Frankfurt am Main, 1969, 1980, 219 p. (magyarul: *A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés*. József Műhely Kiadó, Bp. 1998, 256 p.)

Biber, Douglas; S. Conrad; R. Reppen: *Corpus Linguistics. Investigating Language Structure and Use*. Cambridge University Press, Cambridge, 2001, 300 p.

Bibok Károly; Németh T. E. (szerk.): *Általános nyelvészeti tanulmányok XX. Tanulmányok a pragmatika köréből*. Akadémiai Kiadó, Bp. 2004, 325 p. (Bibok Károly: A szójelentés lexikai pragmatikai megközelítése, pp. 37-77; Kecskés István: Szavak és helyzetmondatok értelmezése egy dinamikus jelentésmo­dell segítségével, pp. 79-105; Németh T. Enikő: A kommunikatív nyelvhasználat elvei, pp. 221-254.)

Bibok Károly; Németh T. E.: How the lexicon and context interact in the meaning construction of utterances. In: Németh T., E., Bibok K. (szerk.): *Pragmatics and the flexibility of word meaning*. Elsevier, Oxford, 2001, pp. 291–320.

Bibok Károly; Németh T. E.: Lexikai és kontextuális információk interakciója a megnyilatkozás-jelentés megalkotása során. In: Maleczki Mária (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei V*. Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 2002, pp. 335-367.

Bourdieu, Pierre: *A társadalmi egyenlőtlenségek újatermelődése: Tanulmányok*. General Press, Bp. 2008, 320 p.

Bourdieu, Pierre: *Language and Symbolic Power*. Cambridge, Oxford, Polity Press, 1994 (franciául: *Langage et pouvoir symbolique*. Fayard, 2001), 302 p.

Bódi Zoltán: *A világháló nyelve*. Gondolat Kiadó, Bp. 2004, 258 p.

Cseresnyési László: Szociolingvisztika – egy paradigma születése. Elektronikus tanulmány

http://home.hiroshima-u.ac.jp/monika/Cseresnyesi/Cseresnyesi/02C3AF9F-8AE3-44AF-9042-C53F6A648227_files/8.%20Szociolingvisztika.pdf 2010.02.04.

Dejanov, Dejan: A kijózanítás varázsa. Pierre Bourdieu szimbolikus forradalmáról. In *Pro Philosophia Füzetek*, 2005, 44. pp. 167-180

Domschitz Mátyás: Bevezető tanulmány. *ORTT Stratégiai Kutatások és Elemzések*, Bp. 2004-2005

Durkheim, Émile: Az emberi természet kettőssége és ennek társadalmi feltételei. In Felkai Gábor, Némedi D., Somlai P. (szerk.): *Olvasókönyv a szociológia történetéhez I. Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig*. Új Mandátum, Bp. 2000, pp. 352-362

Eckert, Penelope; J. R. Rickford (szerk.): *Style and sociolinguistic variation*. New York, Cambridge University Press, 2001, 341 p (Irvine, Judith T.: „Style” as distinctiveness: the culture and ideology of linguistic differentiation. pp. 21-44; Ervin-Tripp, Susan: Variety, style-shifting and ideology. pp. 44-56)

Farr, Robert M.; S. Moscovici: *Social Representations*. Cambridge University Press, Cambridge, New York, 1984, 412 p.

Fillmore et al: The FrameNet Project, 2001-
<http://www.icsi.berkeley.edu/~framenet/FSTheoryI.html> (utolsó letöltés: 2010. július 12.)

Fodorné Tóth Krisztina: „Kommunikáció – szóhasználat és referencia” (kézirat, megjelenés alatt in *Tudásmenedzsment*)

Fodorné Tóth Krisztina: Kommunikációfogalom, kommunikációfogalmak a magyar felsőoktatásban (konferenciaelőadás) PhD Elköszönő konferencia 2001, Pécsvárad, 2001.
<http://www.communicatio.hu>

G. Fodor Gábor, Kitta Gergely: Kommunikációs paradigma, avagy a kormányzás uralkodó beszédmódja. *Politikatudományi Szemle XVIII/1.* pp. 97–114
http://www.poltudszemle.hu/szamok/2009_1szam/2009_1_gfodor.pdf

Gecső Tamás, Sárdi Cs. (szerk.): *Nyelvelmélet – nyelvhasználat*. Tinta Könyvkiadó, Bp. 2007, 390 p. (Ablonczyné Mihályka Livia: A gazdaság szereplőinek nyelvhasználata, pp. 9-14; Dobos Csilla: A pragmatika szerepe a jogi nyelvhasználat vizsgálatában, pp. 72-82)

Gergen, Kenneth J.: Social Constructionist Movement in Modern Psychology. *American Psychologist*, Vol. 40, No. 3, March 1985, pp. 266-275

Grice, Paul: *Studies in the Way of Words*. Harvard University Press, 1991 (reprint), 394 p.

Griffin, Emory A.: *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Harmat Kiadó, 2001, 2003, 2008, 535 p.

Gumperz, John J.; S. C. Levinson: *Rethinking linguistic relativity*. Cambridge University Press, Cambridge, 1996, 488 p. (Part III. Interpretation in cultural context. pp. 225-358)

Habermas, Jürgen: *A kommunikatív cselekvés elmélete*. ELTE, Bp. 1985, 263 p.

Habermas, Jürgen: *Texte und Kontexte*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1992, 217 p.

Habermas, Jürgen: *Theorie des kommunikativen Handelns*. I. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1995, 533 p.

Hamp Gábor: A (társadalmi) kommunikáció filozófiai aspektusairól. In Béres István, Horányi Ö. (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Osiris, Bp. 1999, pp. 278-297

Hamp Gábor: *Kölcsönös tudás: Kommunikáció és megismerés*. Typotex Elektronikus Kiadó, Bp. 2006, 154 p.

Harré, Rom: An outline of the social constructionist viewpoint. In Harré, Rom (szerk.): *The Social Construction of Emotion*. Basil Blackwell, Oxford, 1986, pp. 2-14

Harré, Rom: Érzelem és emlékezet: a második kognitív forradalom. In Replika 25. szám, 1997 március, pp. 141-152

Hollós, Zita: Kollokationen und weitere typische Mehrwortverbindungen in der ungarischen Lexikographie In Hausmann, Franz J. (szerk.): *Collocations in European lexicography and dictionary research. Kollokation in der europäischen Lexikographie und Wörterbuchforschung*. (Lexicographica 24) Tübingen, 2008, pp. 121-133.

Horányi Özséb (szerk.): *A kommunikáció mint participáció*. Typotex-AKTI, Bp. 2007, 329 p.

Horányi Özséb: Arról, ami szignifikatív, arról, ami kommunikatív, és arról, ami problematikus. (Szinopszis, 7.3 változat) Kézirat, 2009 http://ozseb.horanyi.hu/participacio/szinopszis7_3.htm (utolsó letöltés: 2011. február 28)

Horányi Özséb: Arról, ami szimbolikus, és arról, ami kommunikatív. (Szinopszis, 7.1. változat) Kézirat, 2003 <http://ozseb.horanyi.hu/participacio/szinopszis7.1.htm> (utolsó letöltés: 2011. március 8.)

Horányi Özséb (szerk.): *Kommunikáció: Válogatott tanulmányok*. General Press Kiadó, 2003, 368+336 p.

Horányi Özséb; Szépe Gy. (szerk.): *A jel tudománya – Szemiotika*. Bp., General Press Kiadó, 2005, 468 p. (Peirce, Charles S.: A jelek felosztása, pp. 23-39; Morris, Charles W.: A jelelmélet megalapozása, pp. 39-73; Ogden, C.K. – I.A. Richards: A jelentés jelentése, pp. 80-87; Prieto, J.L.: Funkcionális szemiológia, pp. 169-186; Eco, U.: Szemiológia és szemiotika, pp. 231-234; Mounin, G.: A szemiológia: a közlés vagy a jelentés tudománya? pp. 235-240; Wells, R.: Disztinktív emberi szemantika, pp. 241-245; Sebeok, T.A.: Az összehasonlító szemiotika lehetőségéről, pp. 295-300; Szemiotika, pp. 385-467.)

Hymes, Dell: *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1974, 260 p.

Hymes, Dell: *Language in Culture and Society. An Introduction of Linguistic Anthropology*. New York, Harper and Row, 1964, 338 p.

Infante, Dominic A.; A. S. Rancer; D. F. Womack: *Building Communication Theory*. Prospect Heights, Waveland, 1990, 469 p.

Infante, Dominic A.; A. S. Rancer; D. F. Womack: *Building Communication Theory*. Prospect Heights, IL: Waveland Press, 1997, 469 p.

Joinson, Adam, McKenna, K., Postmes, T., Reips, U-D. (szerk.): *The Oxford Handbook of Internet Psychology*. Oxford University Press, 2007, 520 p.

John, Bonnie E., Packer, Hilary: Learning and using the cognitive walkthrough method: a case study approach. Conference on Human Factors in Computing Systems, Denver, Colorado, 1995, pp. 429-436

Kiefer Ferenc: *Jelentélmélet*. Corvina Kiadó, Bp. 2007, 383 p.

Kiss Mónika: Szótár a szótárban. In: Tóth Szergej, Földes Csaba, Fóris Ágota (szerk.): *Lexikológiai és lexikográfiai látkép: problémák, paradigmák, perspektívák*. Generalia, Szeged, 2004, pp. 63-70

Komlósi László, Houtlosser, Peter, Leezenberg, Michiel, szerk.: *Communication and culture: argumentative, cognitive and linguistic perspectives*. Amsterdam: SIC SAT, 2003, 240 p. (Leezenberg, Michiel: Communication as Social Practice: The Interface between the Cognitive and the Social Sciences, pp. 69-80; Györi, Gábor: Social Cognition and Language as a Cultural Model of Reality, pp. 81-90; Andor, József: On the Social-Cognitive and Linguistic Status of Various Types of Knowledge and Knowledge Structures, pp. 115-130)

Kondor Zsuzsanna: Kritikai racionalitás a másodlagos írásbeliség korában. *Információs Társadalom*, 2007/4. sz.

http://www.infonia.hu/digitalis_folyoirat/2007_4/2007_4_kondor_zsuzsanna.pdf (utolsó letöltés: 2010. július 15.)

Kontra Miklós: Élőnyelvi kutatások határainkon kívül és belül. In Magyar Tudomány, 2003/4. (13.), pp. 504-512

Kövecses Zoltán: Harré "emocionológiája" és a kognitív nyelvészet érzelmefelfogása. In Replika 25. szám, 1997 március, pp. 163-174

Labov, William: *A Study of non-standard English*. Center for Applied Linguistics, Washington, 1969, 75 p.

Labov, William: *Sociolinguistic patterns*. Oxford, Blackwell, 1972, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1972, 362 p.

Labov: The Boundaries of Words and their Meanings. in Aarts, Bas, Denison, David, Keizer, Evelien, Popova, Germana (szerk.): *Fuzzy Grammar. A reader*. Oxford University Press, Oxford, 2004, pp. 68-93

Labov, William: *The social stratification of English in New York City*. 2. kiadás. Cambridge, Cambridge University Press, 2006, 384 p.

Lakoff, George; M. Johnson: *Metaphors we live by*. The University of Chicago Press, Chicago, 1980, 2003, 256 p.

Lakoff, George; M. Johnson: The Metaphorical Structure of the Human Conceptual System. In *Cognitive Science* 4. (1980), pp. 195-208

László János: A szociális reprezentáció járványtanáról. In Replika 41-42 szám, 2000 november, pp. 289-300

László János: A szociális reprezentációról. In Bérés István, Horányi Ö. (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Osiris, Bp. 1999, pp 129-138

Lázár A. Péter: A szótár mint lista. Listázottság a mentális és a nyomtatott szótárban. In Frank Tibor, Károly K. (szerk.): *Anglisztika és amerikanisztika*. Tinta Könyvkiadó, Bp, 2009, pp. 295-304

Lee, David: *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Oxford University Press, 2002, 223 p.

Lengyel Zsolt, Navracsics J. (szerk.): *Tanulmányok a mentális lexikonról – Studies on the Mental Lexicon*. Tinta Könyvkiadó, Bp, 456 p.

Levinson, Stephen C.: *Pragmatics*. (Cambridge Textbooks in Linguistics) Cambridge, CUP, 1989, 434 p.

Leydesdorff, Loet: *A kommunikáció szociológiai elmélete*. Typotex Kiadó, Bp. 302 p, 2007, 285 p.

Magay Tamás: Szó, ami szó. In Fóris Ágota, Pálffy M. (szerk.): *A lexikográfia Magyarországon*. Tinta Könyvkiadó, Bp, 2004, pp. 53-72.

Merten, Klaus; S. J. Schmidt; S. Weischenberg (szerk.): *Die Wirklichkeit der Medien; Eine Einführung in die Kommunikationswissenschaft*. Westdeutscher Verlag, Opladen, 1994, 689 p. (Krippendorf, Klaus: Der Verschwundene Bote; Metaphern und Modelle der Kommunikation. pp. 79-113.)

Minya Károly: *Mai magyar nyelvújítás. Szókészletünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltástól az ezredfordulóig*. Tinta Könyvkiadó, Bp, 2003, 236 p.

Moscovici, Serge: *Psychoanalysis: it's image and it's public*. Polity Press, 2008, 384 p.

Moscovici, Serge: *Social Representations. Explorations in Social Psychology*, Polity Press, 2000, 313 p.

Moscovici, Serge: *Társadalom-lélektan. Válogatott tanulmányok*. Osiris, Bp. 2002

Norris, Pippa: *A Virtuous Circle. Political Communications in Post-Industrial Democracies*. Cambridge University Press, 2000, 2003, 398 p.
<http://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/Books/Virtuous%20Circle.htm> (utolsó letöltés: 2010. június 13.)

Ong, Walter J.: Secondary Orality and Secondary Visualism. Walter J. Ong Manuscript Collection University Archives, Pius XXII Memorial Library 1818-2006, Saint Louis University.
<http://libraries.slu.edu/sc/ong/digital/texts/lectures/lecture1.pdf> (utolsó letöltés: 2010. július 15.)

Pelyvás Péter; Kertész A. (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI. Tanulmányok a kognitív szemantika köréből*. Akadémiai Kiadó, Bp. 2006, 307 [2] p. (Kövecses Zoltán: Túl a fogalmi metaforákon, pp. 71-88; Komlósi László Imre: A jelentésszerkesztés dinamikája mentális műveletek tükrében: kísérlet a szókapcsolatok kognitív szemantikai osztályozására, pp. 89-126; Pethő Gergely: A nem rendszeres poliszémiájelenségek kognitív háttere, pp. 127-181; Győri Gábor: Univerzális és relativisztikus tendenciák a szemantikai változásban: egy kognitív szemantikai vizsgálódás, pp. 183-206.)

Pethő Gergely: A főnevek poliszémiája. In Kiefer Ferenc (szerk.): *Igék, főnevek, melléknevek*. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2003, pp. 57-124

Petruck, Miriam R.L.: Frame Semantics. In: Verschueren Jef, Östman, J-O, Blommaert, J, Bulcaen, Ch. (szerk.): *Handbook of Pragmatics*. John Benjamins, Philadelphia, 1996,

<http://framenet.icsi.berkeley.edu/papers/miriamp.FS2.pdf>

Pléh Csaba; Síklaki I.; Terestyéni T. (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Osiris Kiadó, Bp. 2001, 672 p. (Pléh Csaba; Terestyéni Tamás: Jelentés és használat: a kommunikáció kutatása a szemantika és a pragmatika határán, pp. 7-29; Grice, Paul: Jelentés, pp. 188-198; P.F. Strawson, Paul F.: Intenció és konvenció a beszédaktusokban, pp. 198-212; Clark, Herbert H., Carlson, Thomas: Beszédaktusok és hallgatók, pp. 123-166; Habermas, Jürgen: Mi az egyetemes pragmatika? pp. 228-259; Kiefer Ferenc: Az előfeltevések elmélete, pp. 281-330; Hymes, Dell: A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata, pp. 458-496; Ervin-Tripp, Susan: A szociolingvisztikai szabályokról: változás és együttes előfordulás, pp. 507-541; Zvegincev, V.A.: A nyelv és a beszéd preszuppozíciói, pp. 331-340; Levinson, Stephen C.: Az előfeltevések, pp. 341-379.)

Rajslí Iona: Nyelvi sznobizmus (Linguistic snobism). *Hungarológiai Közlemények* 2005, pp. 100-106

<http://scindeks-clanci.nb.rs/data/pdf/0350-2430/2005/0350-24300501101R.pdf> 2008.04.30. (utolsó letöltés: 2010. június 16.)

Rosengren, Karl Erik: *Kommunikáció*. Typotex Kiadó, Bp. 2008, 259 p.

Ruppenhofer, Josef, Ellsworth, Michael, Petruck, Miriam R. L., Johnson, Christopher R., Scheffczyk, Jan: *FrameNet II.: Extended Theory and Practice*. FrameNet Project, 2010 június, 166 p.

http://framenet.icsi.berkeley.edu/index.php?option=com_wrapper&Itemid=126 (utolsó letöltés: 2010. július 2.)

Ryle, Gilbert: *A szellem fogalma*. Osiris, Bp, 1999 410 p.

Sapir, Edward: *Language: An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace, 1921; Bartleby.com, 2000. 258 p.

Schiller, Dan: Back to the Future: Prospects for Study of Communication as a Social Force. *Journal of Communication*, Vol 43,1993, pp.117-125

Schiller, Dan: *Theorizing Communication. A History*. Oxford University Press, New York, 1996, 275 p.

Schmidt., Wilhelm: *Lexikalische und aktuelle Bedeutung. Ein Beitrag zur Theorie der Wortbedeutung*. Berlin, 1967. 130 p.

Searle, John R. : *Nyelv, elme, társadalom. A való világ filozófiája*. Vince Kiadó, Bp. 2000 (angolul: *Mind, Language and Society: Philosophy in the Real World*, 1998.)

Sinclair, J. M.: Preface. In M. Ghadessy, A. Henry & R. L. Roseberry (szerk.): *Small corpus studies and ELT: Theory and practice*. Amsterdam, John Benjamins, 2001 pp. vii-xvi

Sperber, Dan; Wilson, D.: *Relevance. Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell, Oxford, 1986, 326 p.

Sperber, Dan; Wilson, D.: *Relevance: Communication and Cognition*. Blackwell, Oxford, Cambridge, 1995, 326 p.

Szécsi Gábor: *Kommunikáció és gondolkodás. Tanulmány a nyelvi kommunikáció és a mentális világ kapcsolatáról*. Áron Kiadó, Bp, 2007, 180 p.

Szirmai Mónika: *Bevezetés a korpusznyelvészetbe*. Tinta Könyvkiadó, Bp. 2005, 192 p.

Terestyéni Tamás: *Kommunikációelmélet. A testbeszédtől az internetig*. Typotex Kiadó, Bp. 2006, 348 p.

Terestyéni Tamás: *Konvencionális jelentés – kommunikációs jelentés. Adalékok a kommunikáció pragmatikai aspektusához*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Bp. 1981, 136 p.

van Dijk, Teun A.: Social cognition and discourse. In: Giles, H. ,Robinson, R.P. (szerk.): *Handbook of social psychology and language*. Chichester, Wiley, 1989, pp. 163-183

Wallace, Patricia: *Az internet pszichológiája*. Osiris, Bp. 2002, 312 p.

Wardhaugh, Ronald: *Szociolingvisztika*. Osiris, Bp., 2005, 364 p.

Wittgenstein, Ludwig: *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz, Bp. 1953/1992, 1998, 344 p.